

Prosocijalne tendencije i rizični čimbenici učenika koji su uključeni u poludnevni boravak Doma za odgoj djece i mladeži Rijeka

Pavlović, Rebeka

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:325170>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**Prosocijalne tendencije i rizični čimbenici učenika koji su uključeni u poludnevni
boravak Doma za odgoj Rijeka**

Diplomski rad

IME I PREZIME STUDENTICE: Rebeka Pavlović

STUDIJ: Dvopredmetni studij pedagogije i engleskog jezika i književnosti

MENTORICA: doc. dr.sc. Nataša Vlah

Rijeka, rujan 2016.

Zahvaljujem se mentorici doc.dr.sc. Nataši Vlah na ukazanom povjerenju, savjetima, pomoći i stručnom vođenju kroz proces izrade diplomskog rada „Prosocijalne tendencije i rizični čimbenici učenika koji su uključeni u poludnevni boravak Doma za odgoj Rijeka“. Hvala mojoj obitelji koja me poticala da ustrajem u svojim snovima. Hvala i prijateljima koji su me bodrili i proživljavali sa mnom moje dobre i loše trenutke tijekom ovih pet godina.

SADRŽAJ

1. UVOD	5
2. PROSOCIJALNO PONAŠANJE.....	6
2.1. Definiranje pojma.....	6
2.2. Model prosocijalnog ponašanja prema Carlo-Randall konceptu.....	8
3. PROBLEMI U PONAŠANJU.....	21
3.1. Od rizika do poremećaja u ponašanju	23
3.2. Rizična ponašanja u spektru problema u ponašanju.....	24
3.3. Koncept rizičnih čimbenika.....	30
3.4 Model rizičnih čimbenika prema Scholte konceptu	32
4. POTICANJE PROSOCIJALNOG PONAŠANJA KOD RIZIČNIH ADOLESCENATA	40
4.1. Prosocijalno ponašanje u kontekstu rizičnih čimbenika i ponašanja.....	41
4.2. Program poludnevnog boravka za djecu i adolescente rizičnih ponašanja.....	43
5. SVRHA, CILJEVI I HIPOTEZE	47
5.1. Svrha istraživanja	47
5.2. Ciljevi i hipoteze istraživanja	47
6. METODA.....	49
6.1. Uzorak ispitanika.....	49
6.1.1. Procjenjivači.....	49
6.1.2. Učenici.....	51
6.2. Mjerni instrumenti.....	54
6.2.1. PTM-R (Carlo i sur., 2003)	54
6.2.2. Upitnik o rizičnim čimbenicima (Scholte, 1998)	56
6.3. Postupak prikupljanja podataka.....	58
6.4. Obrada podataka.....	58
7. REZULTATI.....	60
7.1. Rizični čimbenici i prosocijalnost učenika koji manifestiraju rizična ponašanja ili su u riziku za poremećaje u ponašanju	60
7.2. Povezanost duljine boravka u PDB-u i rizičnosti, odnosno prosocijalnosti.....	67
7.3. Povezanost dobi i rizičnih čimbenika i prosocijalnosti	69
7.4. Razlike između djevojčica i dječaka u procijenjenim rizičnim čimbenicima i prosocijalnosti..	70
8. RASPRAVA.....	73
8.1. Verifikacija hipoteza	73

8.1.1. Hipoteza 1 i Hipoteza 2	73
8.1.2. Hipoteza 3.....	75
8.1.3. Hipoteza 4.....	77
8.1.4. Hipoteza 5.....	78
8.2. Preporuke za buduća istraživanja	80
9. ZAKLJUČAK	80
10. SAŽETAK.....	82
11. SUMMARY	83
11. LITERATURA.....	84
12. PRILOZI.....	92

1. UVOD

Jedan od rastućih problema u školstvu s kojima se susrećemo jest povećanje broja učenika s problemima u ponašanju (Mihic i Bašić, 2008). Ti učenici predstavljaju izazov za profesore, stručne suradnike, ali i njihove kolege iz razreda.

Kada govorimo o problemima u ponašanju, mislimo na „velik broj ponašanja, koja se razlikuju intenzitetom, trajanjem, manifestacijom ali i složenosti tj. opasnosti po počinitelja i njegovu okolinu“ (Koller-Trbović, 2004:83). Dio učenika koji manifestiraju takva ponašanja je uključeno u poludnevni boravak Doma za odgoj djece i mladeži (Marušić, 1996) koji djeluje u ukupno šest osnovnih škola u Rijeci. Ova usluga socijalne skrbi namijenjena je učenicima koji su procijenjeni na jednoj od prve dvije razine problema u ponašanju (rizična ponašanja i teškoće u ponašanju) te još uvijek nemaju razvijene poremećaje u ponašanju koji su intenzivni, teški i opasni za pojedinca i zajednicu. Stručnjaci odgajatelji mogu djelovati pravovremeno, budući da djeluju u školi. Na taj način osigurana je kontinuirana i izravna pomoć tim učenicima. U socijalno-pedagoškom tretmanu poludnevnog boravka, odgajatelji ciljano temeljem stručnih planova i programa, između ostalog, rade i na razvijanju prosocijalnosti tih učenika. Prosocijalno ponašanje najčešće definiramo kao ponašanje kojemu je svrha pomoći drugome (Vasta, Haith i Miller, 1998:540). Izostanak prosocijalnog ponašanja i socijalnih vještina kod djece i adolescenata može biti važan čimbenik rizika za dalji nepovoljni psihosocijalni razvoj. Zato je važno da se uočeni deficit što ranije sanira i da detektirana djeca razvijaju socijalnu kompetentnost.

Sa svrhom doprinosa kvaliteti planiranja i programiranja tretmana za razvoj prosocijalnog ponašanja, provest će se istraživanje kojemu je cilj utvrditi relacije rizičnih čimbenika za probleme u ponašanju djece u poludnevnom boravku Doma za odgoj djece i mladeži Rijeka s njihovim samoprocjenjenim prosocijalnim tendencijama. Za realizaciju tog cilja provest će se sljedeći zadaci: elaboriranje relevantne literature za temu, provođenje empirijskog istraživanja te interpretacija rezultata i izvođenje zaključaka.

2. PROSOCIJALNO PONAŠANJE

Jedna od glavnih funkcija socijalno-pedagoške mjere poludnevnog boravka, koji nam je u fokusu promatranja u ovome radu jest stvaranje odgovarajućih socijalnih kompetencija uz pomoć kojih bi se pojedinac mogao nositi sa svim poteškoćama na koje nailazi u svom razvoju (Kazaferović, 2009; Marušić, 1996). Rezultati istraživanja dokazali su da ona djeca i rani adolescenti koji posjeduju bolje vještine regulacije emocija socijalno kompetentnija te sukladno tome imaju kvalitetnije odnose s vršnjacima (Spinard i sur., 2006; Grgić, Babić Čikeš i Ručević, 2014). Osoba koja je socijalno kompetentna, sposobna je ophoditi se prema drugima na društveno prihvatljiv način te biti osjetljiva na reakcije drugih ljudi. Pomaganjem drugima zadovoljavaju se i vlastite potrebe (Lacković-Grgin, 2006). Bitno je istaknuti da su socijalne kompetencije i prosocijalno ponašanje slični pojmovi, no socijalna je kompetencija širi pojam. U sljedećem je poglavlju, između ostalog, prikazano kako se razlikuju ti pojmovi i kako se referiraju na temu ovoga rada.

2.1. Definiranje pojma

Socijalne kompetencije moguće je definirati iz različitih kutova gledišta. Waters i Sroufe (1983) određuju socijalnu kompetenciju kao „sposobnost stvaranja i usklađivanja fleksibilnih, prilagodbenih reakcija na zahtjeve te stvaranje i iskorištavanje prilika u okruženju“. Katz i McClellan (1997) tvrde da socijalna kompetencija uključuje regulaciju emocija, poznavanje i razumijevanje društva kao i socijalna umijeća, odnosno socijalne vještine potrebne da bi se postupalo u skladu s tim spoznajama. Schwartz (1999:61 prema Jurčević-Lozančić, 2011) opisuje socijalne kompetencije kao „posjedovanje i korištenje sposobnosti integrativnog mišljenja i ponašanja zbog usvajanja socijalnih sposobnosti i posljedica socijalnih kontakata vrednovanih od strane okruženja i kulture u kojoj živimo i koji smo sastavni dio“. Drugim riječima socijalna kompetencija podrazumijeva da osoba posjeduje pozitivan odnos prema samome sebi, vlastitim osjećajima, kao i pozitivan odnos prema drugima, njihovim osjećajima i potrebama (intrapersonalna i interpersonalna kompetencija).

S druge strane, prosocijalno ponašanje se definira kao „vid moralnog postupanja koje uključuje društveno poželjna ponašanja poput dijeljenja s drugima, pomaganje i suradnju“

(Vasta i sur.,1998:540). Prosocijalno ponašanje se može definirati kao ponašanje kojim se želi pomoći drugoj osobi ili učiniti neku korist (Eisenberg i Mussen, 1989; Grgić i sur., 2014).

Valja naglasiti da se prosocijalno ponašanje razlikuje od altruističnog ponašanja. Prosocijalno ponašanje je ono ponašanje kojima se pomaže drugima, ali može imati beneficije za onoga koji pomaže, dok se altruističnim ponašanjem pomaže drugima bez beneficija ili čak uz neka odricanja za onoga koji pomaže (Špelić, Zuliani i Milošević, 2013).

Hoffman (1982 prema Vasta i sur., 1998) nudi teoriju o razvoju prosocijalnog ponašanja u kojem empatija predstavlja središnji pojam. Naime, ukoliko se dijete ne osjeća ugodno gledajući tuđu nesreću, ono pomaže unesrećenoj osobi kako bi smanjilo osjećaj neugode. Dobrobit prosocijalnog ponašanja jest u tome da će se osoba kojoj se pomoglo osjećati zadovoljno, a osoba koja pomaže, odnosno pomagač, će također osjetiti neke pozitivne emocije.

Može se reći da empatija, kao sposobnost emocionalnog uživanja i razumijevanja osjećaja i stanja drugih ljudi predstavlja intrinzičnu motivaciju pojedinca za prosocijalnim djelovanjem (Špelić i sur., 2013). To dovodi u pitanje razloge za prosocijalno ponašanje. Naime, u literaturi se oni često nazivaju motivima, stoga je bitno prikazati koji se motivi najčešće spominju u stručnoj literaturi.

Špelić i suradnici (2013) navode da motivi za prosocijalno ponašanje mogu biti empatija, moralni stavovi ili emocionalni odnosi temeljeni na bliskosti, percipiranoj sličnosti ili prijateljstvu. Raboteg-Šarić (1995) pak tvrdi da postoje brojni motivi za prosocijalno ponašanje te da su najčešći izbjegavanje kazne, način dobivanja neke nagrade ili pak istinska želja da nekome pomognemo. Također, motivi za pružanje pomoći mogu biti internalizirane norme, odnosno principi, te odgovor na empatiju, dok postoje i eksternalizirani motivi poput odobravanja okoline (Eisenberg i Fabes, 1998; Carlo i Randall, 2002). Zanimljiva je i činjenica da se motivacija za prosocijalno ponašanje mijenja s dobi. Naime, adolescenti ne očekuju nagradu za svoje prosocijalno ponašanje čime je naglašena njihova altruistična nota, za razliku od predškolaca (Keresteš, 2002). Iako su starija djeca emocionalno, kognitivno i moralno zrelija od mlađe djece i adolescenata, nije utvrđeno mijenja li se učestalost prosocijalnosti s dobi ili se mijenjaju oblici prosocijalnog ponašanja (Brebrić, 2008).

Na kraju, a osobito interesantno za temu našeg rada jest da su pronađene veze između određenih dimenzija emocionalne inteligencije¹ i agresivnog ili prosocijalnog ponašanja.

¹ Emocionalna inteligencija definira se kao sposobnost prepoznavanja i upravljanja vlastitim i tuđim emocijama. Ona uključuje poznavanje i razumijevanje vlastitih emocija, upravljanje vlastitim emocijama, samomotiviranje i

Istraživanja su dokazala da postoji negativna povezanost između prepoznavanja i poimanja emocija i psihičkog zlostavljanja ili pozitivna povezanost kontrole i upravljanja emocijama s kvalitetom prijateljskih odnosa te kvalitetom odnosa među spolovima (Lopes, Salovey i Straus, 2003; Brebrić, 2008).

2.2. Model prosocijalnog ponašanja prema Carlo-Randall konceptu

U brojnim istraživanjima koja su prethodila ovom modelu, različiti autori su koristili instrumente koji mjere prosocijalno ponašanje pojedinca kao globalni koncept, što se pokazalo kao nedostatak. Iz tog su razloga Gustavo Carlo i Brandy A. Randall (2002) osmislili skalu Prosocial Tendencies Measure (PTM), odnosno Mjera prosocijalnih tendencija. Navedeni instrument za mjerenje prosocijalnog ponašanja sastoji se od 6 dimenzija – prosocijalno ponašanje u javnosti (*Public*), emocionalnost (*Emotional*), pomoć u kriznim situacijama (*Dire*), anonimnost (*Anonymous*), altruizam (*Altruism*) i suradljivost (*Compliant*).

Autori na sljedeći način opisuju konstrukte skale PTM:

1. Prosocijalno ponašanje u javnosti.

Podrazumijeva se da će prosocijalno ponašanje u javnosti biti potaknuto željom da nam se ostali, bilo da su to roditelji ili naši vršnjaci, dive i da nas zbog tog čina poštuju. Često se u istraživanjima prosocijalnog ponašanja manipuliralo upravo tim faktorom – jesu li svjedoci u funkciji potencijalnog prosocijalnog djelovanja pojedinca (Buhrmester i sur. 1992; Carlo i Randall, 2002). Pojedinaac će češće pružiti pomoć ukoliko se nalazi pred „publikom“. Takvo ponašanje povezano je s adolescentima budući da je upravo toj populaciji izuzetno bitno odobravanje okoline.

2. Emocionalnost.

Emocionalno prosocijalno ponašanje predstavlja orijentiranost na pomoć drugima u situacijama koje izazivaju snažne emocije. Autori su naveli primjer adolescenta koji je povrijedio svoju ruku, te plače i nekontrolirano krvari, kao situaciju koja izaziva snažnije emocije kod osobe koja ga promatra. Također, ovdje je bitan i odnos s ranjenikom te

svrhovito usmjeravanje emocija, raspoznavanje i razumijevanje emocija drugih osoba te vještinu održavanja međuljudskih odnosa (Petz, 2005).

procjenjena sličnost sa unesrećenom osobom, koji može izazvati emocije koje će potaknuti pojedinca na prosocijalno ponašanje. Valja istaknuti da neke pojedince izuzetno emocionalne situacije uznemiruju, dok u ostalima pobuđuju empatiju i suosjećanje, što su pokazatelji regulacije emocija, ali i bezosjećajnog i egoističnog ponašanja (Eisenberg i Fabes, 1998; Carlo i Randall, 2002).

3. Pomoć u kriznim situacijama.

Pomoć u kriznim situacijama se, uz emocionalno prosocijalno ponašanje, razvila kao zasebni faktor budući da su ispitanici razlikovali situacije u kojima pojedinci pomažu kada vide osobu u nekim kriznim i hitnim situacijama od situacija koje u pojedincu izazivaju snažne emocije.

4. Anonimnost.

I anonimnost se izdvojila kao zaseban faktor od dimenzije javno prosocijalno djelovanje, a razlikuje se po tome što predstavlja tendenciju za prosocijalno djelovanje bez da pomognuta osoba zna tko mu/joj je pomogao.

5. Altruizam.

Altruistično prosocijalno ponašanje definira se kao voljno pomaganje, prvenstveno motivirano brigom za potrebe i dobrobit drugih, što često uključuje suosjećanje, odnosno internalizirane norme i principe pomaganja drugima (Eisenberg i Fabes, 1998; Carlo i Randall, 2002).

6. Suradljivost.

Suradljivost kao posljednja dimenzija ove skale opisana je kroz pomaganje drugima uslijed verbalnog ili neverbalnog zahtjeva. Ono je češće od spontanog pomaganja ostalima. Istraživanja koja su uključivala školsku djecu dokazuju da djevojčice češće odgovaraju na takve zahtjeve te, u tom pogledu, pokazuju veći stupanj suradljivosti.

Carlo i Randall (2002) proveli su za konstrukciju instrumenta istraživanje na Sveučilištu Midwestern, koje je uključivalo 249 studenata, podjednako broja muških i ženskih ispitanika, te prosječne dobi od 19,89 godina. Pored PTM-a, ispitanici su ispunili i *Prosocial Moral Reasoning* (PROM), odnosno Prosocijalno moralno rezoniranje. PROM se sastoji od pet priča u kojima je opisan neki konflikt između želja i potreba protagonista i drugih osoba.

Prema rezultatima ovog istraživanja ispitanici su najviše iskazali altruistično prosocijalno ponašanje. Zatim je uslijedilo suradljivo prosocijalno ponašanje, emocionalno, pomoć u kriznim situacijama, anonimno prosocijalno ponašanje, a na posljednjem se mjestu nalazilo prosocijalno ponašanje u javnosti. Dokazana je statistički značajna razlika u spolu. Naime, mladići su postigli bolji rezultat u prosocijalnom ponašanju u javnosti. Djevojke su, pak, postigle bolji rezultat u okviru dimenzija altruizam, anonimnost, suradljivost te emocionalnost, što je bilo u skladu s prethodnim istraživanjima. Naime, utvrđeno je da djevojke više iskazuju suosjećanje od mladića. Zanimljiva je i činjenica da djevojke više iskazuju suradljivost, što autori povezuju sa stereotipnim rodnim ulogama te neprestanim pritiskom da se „podrazumijeva“ da će djevojka biti suradljiva i pomoći drugima (Maccoby i Jacklin, 1974; Carlo i Randall, 2002).

Rezultati istog navedenog istraživanja pokazuju sljedeću zanimljivost. Iako postoji značajna razlika u spolu u odgovorima kategorije emocionalno prosocijalno ponašanje u korist djevojaka, djevojke i mladići ne razlikuju se u čestici strah u kriznim situacijama. Razlog tomu može biti u snažnom utjecaju okoline koji prevladava osobne faktore povezane sa spolom. Autori su objasnili rezultat time da teoretičari zagovaraju ideju da muškarci češće pomažu u situacijama koje zahtijevaju herojstvo te da je moguće da se ženske osobe također osjećaju sposobne pomoći u kriznim situacijama, posebice kad se radi o bliskim osobama ili proživljenim situacijama. Nadalje, žene više izražavaju emocionalnu osjetljivost, a upravo dimenzija pomoći u kriznim situacijama opisuje događaje vezane uz snažne emocije. S druge strane, hitne okolnosti najčešće zahtijevaju pomoć muškaraca, posebice kad se radi o herojskim pothvatima. Iz toga je razvidno da krizne situacije i slične okolnosti vjerojatno posjeduju karakteristike koje nisu vezane uz spol.

Upotrebom PTM-a u ovome istraživanju dokazala se slojevitost prosocijalnog ponašanja u starijih adolescenata² u Sjedinjenim Američkim Državama. Rezultati su doprinijeli razumijevanju višedimenzionalnosti prosocijalnog ponašanja adolescenata budući da su autori dokazali da adolescenti razlikuju različite vrste prosocijalnog ponašanja (Carlo i Randall, 2002).

Sljedeći je korak autora skale PTM bio ispitati vjerodostojnost PTM-a na različitim dobnim skupinama na način da uključe mlađe adolescente u istraživanje. Kao razlog

²Rana adolescencija započinje u 10./11. godini i traje do 14.godine. Srednja adolescencija traje od 15. do 17. godine, dok kasna adolescencija traje od 18. godine do 20., a kod nekih i dulje (Lacković-Grgin, 2006).

ponavljanja istraživanja s mlađim uzrastom, Carlo, Hausmann, Christiansen i Randall (2003) navode nedostatke prethodnog istraživanja (Carlo i Randall, 2002). Naime, u prethodnom se istraživanju nisu uzele u obzir moguće razlike između odgovora ispitanika mlađe i srednje adolescentske dobi naspram starijih adolescenata u vezi prosocijalnog ponašanja. Naime, to je veoma bitno jer mnogi teoretičari tvrde da se prosocijalno ponašanje mijenja s dobi. Rana adolescencija od posebne je važnosti za razvijanje razumijevanja prosocijalnog razvoja budući da su mladima pružene raznovrsne prilike za prosocijalno ponašanje, kao što su volonterske aktivnosti i humanitarne organizacije, pritom se misli na prilike u Sjedinjenim Američkim Državama. Također su istaknuli da je vrlo malo činjenica poznato o prosocijalnom ponašanju adolescenata naspram predškolaca, što je dokaz nedovoljnog interesa istraživača za ovo područje, ali i nedostatak pravovaljanih instrumenta za praćenje.

Adolescenti koji su iskazali viši stupanj suosjećanja i razumijevanja perspektive (razumijevanje tuđih misli, osjećaja i situacija) istovremeno se prosocijalnije ponašaju (Estrada, 1995; Carlo i sur., 2003). Nadalje, učenici za koje su učitelji procijenili da su darežljivi i rado pomažu također postižu bolje rezultate na testovima prosocijalnosti. Istraživanje Cricka i Nelsona (1999 prema Carlo i sur., 2003) pokazuje da su adolescenti koje su vršnjaci procijenili kao prosocijalne posjeduju veću vjerojatnost da „zamršene“ situacije tumače na dobar način (npr. prosuditi je li vršnjak namjerno ili slučajno otkotrljao loptu među noge kako bi se osoba spotakla).

Carlo i suradnici (2003) proveli su istraživanje s 138 učenika osnovne i srednje škole u regiji Midwestern, SAD. Time su u uzorku sudjelovali mlađi i srednji adolescenti, odnosno podjednak broj dječaka i djevojčica čija je prosječna dob bila 15,8 godina. Za potrebe ovog istraživanja skala PTM se revidirala, u smislu prilagođavanja vokabulara mlađem uzrastu te su se dodale dvije čestice, prema sugestiji probnih ispitanika, te je stoga korišten Prosocial Tendencies Measure – Revised (PTM-R), odnosno instrument Mjera prosocijalnih tendencija samoprocjene učenika o prosocijalnom ponašanju, koji je prilagođen uzrastu mlađih adolescenata. Također, u istraživanju se koristio i upitnik PROM.

Rezultati istraživanja pokazali su da srednji adolescenti u najvišoj mjeri izražavaju altruistične prosocijalne tendencije, zatim slijedi suradljivost, pomoć u kriznim situacijama, emocionalnost, anonimnost i prosocijalno djelovanje u javnosti. Mlađi adolescenti razlikuju se od starijih adolescenata jedino u tome što su na treće mjesto izražavanja kategorije prosocijalnog ponašanja svrstali emocionalnost, dok su srednjim adolescentima ona nalazi na

četvrtom mjestu. Vezano uz altruistično prosocijalno djelovanje, istraživanje je dokazalo da su i dob i spol značajni prediktori, čime srednji adolescenti i djevojčice češće izražavaju altruistično ponašanje nego mlađi adolescenti i dječaci. Prosocijalno ponašanje u javnosti uvelike je uvjetovano spolom. Naime, dječaci će češće pomagati u javnosti, što smatraju bitnim. Spol je značajan prediktor i kod emocionalnosti, djevojčice su emocionalnije od dječaka. Dob je, pak značajan prediktor anonimnosti, budući da srednji adolescenti češće pomažu u anonimnim situacijama od mlađih adolescenata. U navedenom istraživanju dob i spol nisu statistički značajni prediktori ostalih dimenzija PTM-R-a.

Richaud, Mesurado i Kohan Cortada (2012) provele su PTM u Argentini, s ciljem procjenjivanja optimalnog broja faktora, odnosno dimenzija koje bi se trebale mjeriti kroz prosocijalno ponašanje.

U njihovom istraživanju sudjelovalo je 472 učenika, dobi od 10 do 16 godina, podjednakog broja dječaka i djevojčica. Učenici su ispunili PTM skalu prevedenu na njihov materinji jezik, a sastojala se od 21 odabrane čestice. Rezultati ovog istraživanja dokazali su da je poželjno revidirati broj dimenzija prosocijalnog ponašanja. Naime, PTM je u ovoj kulturološkoj sredini pokazao adekvatne psihometrijske karakteristike, no postavilo se pitanje visoke povezanosti između određenih dimenzija. Iz tog su razloga autori predložili da se pomoć u kriznim situacijama, emocionalnost i suradljivost ispituju pod jednim nazivom, tj. reaktivno prosocijalno ponašanje. Razlog tomu jest činjenica da se navedene kategorije doimaju sličnima, a sve se javljaju kao odgovor na eksternu potrebu, kao što je neka ozbiljna krizna situacija, snažno emocionalno stanje neke osobe ili konkretan zahtjev. Navedenim trima dimenzijama zajednički je eksterni zahtjev koji potiče prosocijalno ponašanje. Stoga su autorice predložile jednu dimenziju – reaktivnost, koja bi objedinila prethodne tri. Uz navedenu, testirale su i dimenziju anonimnost, altruizam i prosocijalno ponašanje u javnosti. S time u vidu, interpretirale su i rezultate svojeg istraživanja. Naime, ustvrdile su pozitivnu povezanost između anonimnosti i pomoći u rizičnim situacijama te negativnu povezanost između altruizma s anonimnosti i pomoći u rizičnim situacijama. Nadalje, ne postoji značajna povezanost između altruizma i reaktivnosti ili anonimnosti i reaktivnosti, dok postoji pozitivna povezanost između responsivnosti i prosocijalnog ponašanja u javnosti. Djevojčice su iskazale veću razinu altruizma, no manju razinu prosocijalnog ponašanja u javnosti nego dječaci, što je u skladu s dosadašnjim istraživanjima. Također, rezultate potkrjepljuje i

kognitivna razvojna teorija koja nalaže da su nam veće kognitivne vještine (npr. zauzimanje perspektive) potrebne za ponašanje usmjereno prema drugima, dok nam za ponašanje usmjereno prema sebi samima nisu potrebne takve vještine (Carlo, Fabes, Laible i Kupanoff, 1999).

De Caroli i Sagone (2014) provele su istraživanje koristeći skalu PTM i upitnik za procjenu empatične i interpersonalne samoučinkovitosti te samoučinkovitosti rješavanja problema u Italiji. Uzorak je uključivao 108 adolescenata, od toga je bilo 63 dječaka i 45 djevojčica. Ispitanici su učenici dviju osnovnih i jedne srednje škole. Slijedeći metode istraživanja Carla i suradnika (2003), ispitanike su podijelili u dvije skupine: mlađi adolescenti, čija je prosječna dob 12,8 te srednji adolescenti čija je prosječna dob 16,4 i sukladno tomu, na taj su se način analizirali rezultati. U istraživanju se koristila skala PTM koji se sastojala od 22 odabrane čestice. Autorice su izdvojile 3 značajne dimenzije: anonimnost, prosocijalno ponašanje u javnosti i pomaganje u kriznim i emocionalnim situacijama.

Rezultati istraživanja potvrdili su pozitivnu povezanost između prosocijalnog ponašanja u javnosti i pomaganja u kriznim i emocionalnim situacijama, zatim anonimnosti i pomaganja u kriznim i emocionalnim situacijama te anonimnosti i prosocijalnog ponašanja u javnosti. Razlike u spolu i dobi očitovale su se dimenziji prosocijalno ponašanje u javnosti, na način da su mlađi adolescenti češće izražavali ovo ponašanje od srednjih adolescenata. Što se tiče spola, dječaci su češće izražavali prosocijalno ponašanje u javnosti od djevojčica.

Carlo, Knight, McGinley, Zamboanga i Hernandez Jarvis (2010) proveli su istraživanje kojemu je cilj ispitati adekvatnost valjanosti i pouzdanosti različitih dimenzija prosocijalnog ponašanja etničkih manjina, konkretno europskih Amerikanaca i meksičkih Amerikanaca, koristeći PTM-R. U istraživanju je sudjelovalo 442 učenika srednje škole u državi Michigan, od čega je 54% djevojka. Učenici su bili prosječne dobi od 12,67 godina. Djeca su prije početka istraživanja samostalno deklarirala kao pripadnici manjine europskih Amerikanaca (N=290), odnosno meksičkih Amerikanaca (N=152). Učenici su ispunili PTM-R koji se sastojao od 25 čestica te 6 dimenzija prosocijalnog ponašanja.

Preliminarnom analizom demografskih podataka ustanovljeno je da ne postoji statistički značajna razlika između dobi, spola i razreda kod skupina etničkih manjina. No, evidentirana je razlika u obrazovanju roditelja. Europski Amerikanci procijenili su da su se njihovi roditelji, u prosjeku obrazovali 14,76 godina, dok su se roditelji meksičkih Amerikanaca obrazovali prosječno 11,60 godina. Također, preliminarni rezultati utvrdili su značajnu povezanost između obrazovanja roditelja i altruističnog prosocijalnog ponašanja, no veličina efekta je umjerena.

Rezultati istraživanja dokazali su da su prosocijalno djelovanje u javnosti i altruizam više negativno povezani kod meksičkih Amerikanaca nego europskih Amerikanaca. Suradljivost i emocionalnost više su pozitivno povezani kod europskih Amerikanaca nego meksičkih Amerikanaca. Naposljetku, suradljivost i pomoć u kriznim situacijama više su pozitivno povezani kod meksičkih Amerikanaca nego europskih Amerikanaca. Analizirajući rezultate na generalnoj razini, autori su ustanovili da pomaganje u određenim kontekstima (npr. suradljivo pomaganje) nije statistički značajno povezano s pomaganjem u drugim kontekstima (npr. altruizam), čime se ističu da je potrebno napraviti što konkretniju distinkciju između dimezija prosocijalnog ponašanja kako bi se moglo doprinijeti razumijevanju navedenih važnih moralnih ponašanja.

Analizom rezultata vezanom uz spol utvrdilo se da djevojke više izražavaju emocionalno prosocijalno ponašanje, pomoć u kriznim situacijama, suradljivost i altruizam nego dječaci, što je konzistentno sa svim dosadašnjim istraživanjima. Nadalje, ustanovilo se da je korelacija između prosocijalnog ponašanja u javnosti i altruizma negativnije povezana među djevojkama nego dječacima. Također, korelacija između suradljivosti i pomoći u kriznim situacijama pozitivnije je povezana kod dječaka nego djevojka. Dječaci su, kao što su autori i pretpostavili, postigli bolje rezultate u dimenziji prosocijalnog ponašanja u javnosti. Rezultati potvrđuju razliku u spolu, što se tiče uključivanja u različite obrasce prosocijalnog ponašanja. Valja istaknuti da ne postoji razlika u pripadnosti etničkoj manjini što se tiče pomoći u kriznim situacijama, anonimnosti, emocionalnosti i prosocijalnom ponašanju u javnosti. No, zanimljivo je da su europski Amerikanci izrazili veći stupanj altruizma i suradljivosti nego meksički Amerikanci. Ovakav rezultat može biti posljedica kulturološki definiranim obrascima prosocijalnog ponašanja. Meksičkim Americancima obitelj je izuzetno bitna te su naučeni iskazivati kooperativno ponašanje, no ne i prosocijalno ponašanje, tvrde autori. Procesi socijalizacije i osobno iskustvo vjerojatno su uvjetovali razlike između spola i

prosocijalnih tendencija, što objašnjava rezultate istraživanja koji iskazuju individualne razlike u prosocijalnom ponašanju ispitanika.

Autori, također ističu da je test adekvatne valjanosti i pouzdanosti dokazao važnost razlikovanja različitih dimenzija prosocijalnog ponašanja u ranoj adolescenciji. Isto se ne može tvrditi za povezanost s drugim prosocijalnim ponašanjem, niti da postoji razlika između etničkih skupina ili spolom. Rezultati također dokazuju da rani adolescenti koji manifestiraju nepoželjno ponašanje, uglavnom odbijaju ispuniti molbe za pomoć, što je konzistentno s tvrdnjama teoretičara koji ističu da takvi pojedinci izražavaju otpor prema autoritetu.

Azimpour, Neasi, Shehni-Yailaghi Arshadi (2012) koristili su izmijenjenu verziju skale PTM, na način da su dodali neke čestice s ciljem boljeg razumijevanja dimenzija prosocijalnog ponašanja te ga preveli na njihov materinji jezik, kako bi proveli istraživanje u Iranu. Naime, u njihovom istraživanju sudjelovala su 182 studenta preddiplomskog studija, od kojeg su 76% bile žene. Prosječna dob sudionika jest 21,7 godina.

Rezultati istraživanja dokazali su pozitivnu i značajnu povezanost između suradljivosti i pomoći u kriznim situacijama, anonimnosti i suradljivosti, anonimnosti i pomoći u kriznim situacijama, emocionalnosti i suradljivosti, emocionalnosti i pomoći u kriznim situacijama te između pomoći u kriznim situacijama i prosocijalnom djelovanju u javnosti. Utvrđena je i negativna značajna povezanost između altruizma i prosocijalnog ponašanja u javnosti, što je u skladu s istraživanjem Carla i Randalla (2002). No, utvrđena negativna povezanosti između altruizma i pomoći u kriznim situacijama, emocionalnosti, nije u skladu s rezultatima istraživanja Carla i Randalla (2002). Negativna povezanost dokazana je i za altruizam i anonimno prosocijalno ponašanje. Rezultati ovog istraživanja nisu utvrdili spol kao prediktor prosocijalnog ponašanja. Činjenica da altruizam nije pozitivno povezan s pomoći u kriznim situacijama može se objasniti razlikom u česticama dimenzije altruizam. Naime, altruizam u ovoj skali mjeri motivaciju, odnosno razlog prosocijalnog ponašanja dok drugi mjere direktno ponašanje ili okolnosti nekog prosocijalnog ponašanja, zbog čega možemo reći da čestice altruizma u ovom instrumentu mjere prosocijalno razmišljanje. To povlači pitanje razlike u prosocijalnom razmišljanju između različitih kultura. Autori ističu da postoji mogućnost da Iran, kao zemlja Trećeg svijeta, zbog nižeg stupnja obrazovanosti i lošijeg socio-ekonomskog položaja osoba koji žive na tim područjima, drugačije definira moralno razumijevanje, što objašnjava razliku u rezultatima ispitanika u dimenziji altruizam naspram ostalih dimenzija

prosocijalnog ponašanja (pritom se misli na emocionalnost, suradljivost i pomoć u kriznim situacijama). Zanimljiva je i činjenica da se u prethodnim istraživanjima nije ustvrdila pozitivna povezanost između prosocijalnog ponašanja u javnosti i pomoći u kriznim situacijama. Autori to objašnjavaju kao mentalni sklop Iranaca kojima takve prilike odražavaju socijalnu prisutnost, tj. možemo ih promatrati kao situacijske odrednice prosocijalnog ponašanja.

Lampridis i Papastylianou (2014) proveli su istraživanje u Grčkoj kako bi ispitali tendencije prosocijalnog ponašanja grčkih studenata, koristeći PTM te njihove preferencije prema tipičnim vrstama prosocijalnog ponašanja. Također, cilj im je bio ispitati moguću povezanost između tendencija prosocijalnog ponašanja i samoprocjene individualizma, odnosno kolektivizma grčkih studenata. U istraživanju je sudjelovalo 484 grčkih studenata preddiplomskih studija, čija je prosječna dob 20,2 godine. Značajno je više sudjelovalo djevojaka (N=322), nego mladića (N=162). Ispitanici su bili podijeljeni prema vrsti studija, dakle, 60% studenata je društvenog i humanističkog usmjerenja (psihologija, pedagogija, sociologija), dok je 40% ispitanika iz područja znanosti i tehnologije (ekonomija, inženjerstvo, fizika i matematika).

Autori su koristili skalu PTM koja sadrži 23 odabrane čestice, a rezultati su dokazali da je najpoželjnija vrsta prosocijalnog ponašanja altruizam. Zatim slijedi suradljivost, pomoć u kriznim situacijama te emocionalnost. Anonimnost i prosocijalno ponašanje u javnosti najmanje su poželjne. Vezano uz spol, djevojke češće izražavaju prosocijalno ponašanje od mladića. Točnije, postigle su više rezultate u dimenziji altruizam, emocionalnost i anonimnost, dok su mladići postigli više rezultate u dimenziji prosocijalno ponašanje u javnosti, što je u skladu s dosadašnjim istraživanjima. U dimenzijama suradljivost i pomoć u kriznim situacijama nije pronađena statistički značajna razlika između djevojaka i mladića.

Lampridis i Papastylianou (2014) su analizirali rezultate prema demografskim podacima studenata, točnije njihovim predmetima studiranja. Naime, očekivano su studenti društvenih i humanističkih studija postigli bolje rezultate nego studenti znanstvenih i tehničkih fakulteta. Studenti društvenih i humanističkih studija postigli su najviše rezultate u dimenzijama altruizam, suradljivost i emocionalnost. S druge strane, pak, studenti znanstvenih i tehničkih studija postigli su bolje rezultate u dimenziji prosocijalnog ponašanja u javnosti. Nadalje, nisu utvrđene statistički značajne razlike u dimenzijama pomoći u kriznim situacijama i

anonimnosti, no pomoć u kriznim situacijama je visoko ocjenjena, dok je anonimnost najmanje poželjna svim ispitanicima.

Autori su zaključili da su rezultati provedenog istraživanja u Grčkoj komplementarni rezultatima prethodnih istraživanja, što potvrđuje činjenica da su, još jednom, djevojke snažnije izrazile prosocijalno ponašanje te da su upravo studenti društvenog i humanističkog usmjerenja, većinom djevojke, postigli bolje rezultate od studenata znanstvenih i tehničkih studija. Autori su naveli i sljedeće objašnjenje rezultata. Naime, osim što razlike u spolu mogu biti posljedica socijalizacije, odnosno učenja rodnih uloga, autori navode i činjenicu da veliku ulogu može imati i vrsta studija. Radi se o tome da područje studija definira studentovu orijentaciju u društvu. Evidentno je da se na studijima znanosti i tehnologije obrazuje kadar, čija je priroda posla prilično kompetitivne naravi. Nadalje, valja istaknuti da su grčki studenti rangirali altruizam i suradljivost kao najpopularniji oblik prosocijalnog ponašanja. To se može promatrati kao rezultat moralne socijalizacije i socijalnog učenja (Bandura, 1986). Prema Lampridis i Papastylianou (2014) prosocijalno djelovanje u javnosti najmanje je bitno, što se može povezati sa stilom života koji studenti vode, te prisutnosti određenih socijalnih konteksta koji nalažu da je kooperativnost i solidarnost povrh svega.

Prema svemu sudeći, mogli bismo pretpostaviti da su grčki studenti izuzetno altruistično motivirani, te da su, također skloni anonimnom prosocijalnom ponašanju. No, rezultati su pokazali da su ispitanici, uz altruizam, najčešće izražavali i suradljivost, pomoć u kriznim situacijama te emocionalnost, što su sve dimenzije prosocijalnog ponašanja koje je eksterno uvjetovano tj. rezultat je neke zamolbe ili određene situacije. Stoga, autori tvrde da će grčki studenti djelovati prosocijalno onda kada ih se to zatraži ili nemaju drugog izbora, radije nego što će se svojevolumno uključiti u neku prosocijalnu aktivnost. Navedeno objašnjavaju kao učenje u obitelji i školi, koje nalaže da je dobro činiti drugima dobro. Autori smatraju da su grčki studenti motivirani principizmom³ i egoizmom, prije nego altruizmom i kolektivizmom, što objašnjavaju moralnim principima naučenim još u mlađim danima, te se njih strogo pridržavaju kako bi izbjegli odbojnost koju bi izazvali kod drugih osoba ili grižnju savjesti, ukoliko ne pomognu osobi u nevolji.

Iz tablice 1 vidljiv je prikaz rangova prihvaćanja pojedinih dimenzija prosocijalnosti u različitim kulturama.

³ Principizam je jedan od racionalnih pristupa koji koristi etičke principe kao što su autonomija, dobročinstvo, neškodljivost i pravda za donošenje odluka (Borovečki i Lang, 2010)

Iz ovog poglavlja možemo zaključiti da socijalno kompetentna osoba ima razvijeno prosocijalno ponašanje, altruizam i empatiju. Razvidno je da prosocijalno ponašanje predstavlja polazišnu točku u stvaranju i njegovanju zdravih i prijateljskih odnosa. Prosocijalno ponašanje ne može se adekvatno promatrati kao globalni konstrukt, već je radi njegovog boljeg razumijevanja potrebno ispitati dimenzije prosocijalnosti. Skala Mjera prosocijalnih tendencija (PTM) koristila se u istraživanjima ispitanika različitih kultura i dobnih uzrasta adolescencije. Rezultati tih istraživanja potvrđuju hipotezu autora skale da se prosocijalno ponašanje može promatrati kroz nekoliko dimenzija prosocijalnosti, čime se potvrđuje kompleksnost tog obrasca ponašanja. Osim što istraživanja potvrđuju da su dimenzije altruizam i pomoć u emocionalnim i kriznim situacijama češće, rezultati nekih istraživanja potvrđuju razliku u spolu. Pripadnice ženskog spola sklonije su prosocijalnije se ponašati, posebice u dimenzijama emocionalnost i altruizam. Valja napomenuti da se prosocijalno ponašanje češće ispitivalo kod starijih adolescenata te još uvijek nije dovoljno definirano prema dimenzijama prosocijalnosti.

3. PROBLEMI U PONAŠANJU

Prilikom proučavanja literature susrećemo različite termine vezane uz problematiku koja će biti ukratko prezentirana u sljedećem poglavlju, budući da su se problemi u ponašanju u Hrvatskoj dugi niz godina definirali na različite načine. Iz tog razloga možemo govoriti o delikventnom ponašanju, devijantnom ponašanju, patološkom ponašanju, prijestupništvu, hiperaktivnosti, zločestoj djeci, nemirnoj djeci, teško odgojivoj djeci, odgojno i obrazovno zapuštenoj djeci i tome slično (Uzelac, 1995; Mirolović-Vlah, 2004a). Pojedinci koje osobito zanima ovo društveno područje su korisnici različitih intervencijskih i stručnih programa te stručnjaci različitih struka (psihijatri, policajci, suci, državni odvjetnici, učitelji, psiholozi, pedagozi, socijalni radnici, edukacijsko-rehabilitacijski stručnjaci, učitelji itd.). Može se reći da je svatko na svoj način percipirao probleme u ponašanju i sukladno tome ih različito nazivao, što je ponekad bilo konstruktivno i korisno, a ponekad stigmatizirajuće i kontraproduktivno za dobrobit samih korisnika. Ipak, tijekom posljednja tri desetljeća 20. stoljeća i u prvom desetljeću 21. stoljeća se, u Hrvatskoj se u stručnim krugovima upotrebljavao termin poremećaji u ponašanju, a pod time se mislilo na spektar od problema u učenju i ponašanju, emocionalnih teškoća ili teškoća u socijalnom funkcioniranju, rizičnih ponašanja pa do poremećaja ophođenja, kaznenih djela i maloljetničke delikvencije (Koller-Trbović, Žižak i Jeđud Borić, 2011).

Rezultati istraživanja Koller-Trbović i Žižak (2012) pokazali su da je iznimno bitno pronaći odgovarajući naziv s kojim će se većina složiti. Autorice su opisale problem definiranja poremećaja u ponašanju kao krucijalni problem u radu s korisnicima. To je ujedno bio i osnovni problem, budući da predstavlja polazišnu točku i smjernicu u radu s djecom i mladima čije ponašanje odstupa od društveno prihvatljivog.

Dakako da se radi o devijaciji društvenog ponašanja. Prema Hrvatskom leksikonu, devijantno ponašanje je ono koje odstupa od uobičajenih društvenih normi. Šućur (2004:18) je objasnio da „postoji razlika između normalnog, devijantnog i patološkog ponašanja. Normalni oblici ponašanja održavaju društvo, dok patološko ponašanje remeti normalan tijek društvenog razvoja. Bitno je i napomenuti da su društvene devijacije posljedica ljudskog čina tj. kultura definira koje se ponašanje smatra abnormalnim, a koje je dopušteno i društveno prihvatljivo“. Iz tog je razloga, a i nekih drugih koje ovdje ne navodimo, bilo potrebno precizno definirati probleme u ponašanju kako se ne bi donosile pogrešne odluke i, na neki

način etiketiralo djecu koja možda samo prolaze kroz tešku fazu u svome životu te se iz tog razloga ponašaju devijantno i ponekad destruktivno po sebe i svoju okolinu.

U literaturi se često pojavljuju definicije i drugih uvaženih autora koji se bave fenomenom problema u ponašanju. Myschker (1996 prema Koller-Trbović i sur., 2011) definira poremećaj ponašanja „u odnosu na specifično vrijeme, kulturu i očekivane norme, kao odstupajuće maladaptivno ponašanje koje je uvjetovano organski i/ili reakcijom na milje (...) te oslabljuje potencijale za razvoj djeteta, učenje i rad i koje ne može biti prevladano bez posebne pedagoško-terapeutske pomoći."

Koller-Trbović (2004:83) ističe da se pojam poremećaja u ponašanju odnosi na neizmjerljivo velik broj ponašanja, koja se nadalje razlikuju intenzitetom, trajanjem, manifestacijom ali i složenosti tj. opasnosti po počinitelju, za okolinu. Nadalje, taj se pojam odnosi na osobe od 0 – 18 godine života.

Dvogodišnje kvalitativno istraživanje Koller-Trbović i Žižak (2012) predstavljalo je svojevrsnu komparativnu analizu stavova stručnjaka i mladih koji su uključeni u proces odgoja osoba s poremećajima u ponašanju. Rezultati su ukazali na činjenicu da korisnike nitko do sad nije pitao za mišljenje o mladima i njihovom ponašanju. Jednako tako, korisnici smatraju da je izuzetno važno da mladi o tome govore i razgovaraju. Ono što ih vrijeđa jest činjenica da ih se etiketira. Naglašavaju da termin poremećaj u ponašanju za njih predstavlja uglavnom negativne konotacije. Granica prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja i samim je mladima nejasna te je povezana s njihovom nesigurnosti, nepostojanjem jasnih kriterija i očekivanja, kao i vrijednosnih orijentacija i normi.

Dakle, postoji određena distinkcija među nazivima koje različite struke upotrebljavaju tj. postoje različiti kriteriji prema kojima razlikujemo probleme u ponašanju prema etiologiji, intenzitetu, trajanju, društvenoj štetnosti i posljedicama. U recentnoj je literaturi evidentno da se ponašanja poput bježanja iz škole, kršenja pravila u školi, krađe, socijalne izoliranosti, suicidalnosti ili nasilja može promatrati kroz određene razine problema u ponašanju, odnosno na kontinuumu (Vlah, 2011; Koller-Trbović i sur., 2011). Iz tog se razloga postavlja pitanje kako definirati određeno ponašanje tj. gdje je granica između rizičnih ponašanja, teškoća u ponašanju i poremećaja u ponašanju.

3.1. Od rizika do poremećaja u ponašanju

Zbog različitih pristupa iz različitih znanstvenih disciplina u praksi je bilo moguće postaviti drugačiju procjenu potreba, kao i odabir intervencijskih programa za korisnike. Kao što je već rečeno, zato je bilo prijeko potrebno usuglasiti se oko jedinstvenog načina definiranja ključnih pojmova. Ne čudi činjenica da je osnivanje Radne skupine za izradu analize i prijedloga standarda definiranja, utvrđivanja i praćenja procesa poremećaja u ponašanju djece i mladih⁴ bilo od velike važnosti za stručnjake i korisnike u Hrvatskoj. Radna skupina pokrenula je projekt kojemu je ishodišna točka suglasnost oko općeg termina na nacionalnoj razini. Ono što se ovim projektom ishodovalo jest da je 2011. godine prihvaćen prijedlog termina – *problemi u ponašanju djece i mladih*, koji je vidno manje stigmatizirajući od, do tada uobičajenog, *poremećaji u ponašanju* (Koller-Trbović i Žižak, 2012).

Usuglašavali su se sektori koji su uključeni u problematiku, točnije obiteljski centri, odgoj i obrazovanje, zdravstvo, policija, pravosuđe i socijalna skrb. Ono što je bitno istaknuti jest da je većina došla do zaključka da ne postoji jedna jedinstvena i ispravna definicija, koja je relevantna za sve resore te se koristi na području cijele Republike Hrvatske. Razvidno je, stoga, da je izdavanje dokumenta kao što su *Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih* (Koller-Trbović i sur., 2011) od potencijalne važnosti za praksu. Oni su ponudili jedinstven način definiranja ciljane skupine te kriterije po sektorima koji omogućuju lakše razumijevanje cjelokupne tematike. Također, ovime je predložena definicija i klasifikacija na nacionalnoj razini. U tom smislu „pojam problemi u ponašanju djece i mladih predstavlja skupni naziv za sva ona ponašanja biološke, psihološke, pedagoške ili socijalne geneze, kojima dijete/mlada osoba značajno odstupa od ponašanja primjerenog dobi, situaciji, kulturnim i etničkim normama, te štetno ili opasno utječe na sebe i/ili druge pojedince ili društvene sustave“ (Koller-Trbović i sur., 2011) koja će se razložiti, ovisno o sektorima.

Problemi u ponašanju je pri tome krovni pojam, koji, kao takav, podrazumijeva „kontinuum oblika ponašanja od jednostavnijih, manje težine u opasnosti/štetnosti za sebe i/ili

⁴ Radnu skupinu za izradu analize i prijedloga standarda definiranja, utvrđivanja i praćenja procesa poremećaja u ponašanju djece i mladih osnovalo je Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Odlukom od 7. listopada 2009. godine s ciljem provedbe članka 4.1 („Usuglasiti postojeće kriterije za utvrđivanje pojave te evidentirati i kontinuirano pratiti pojavu poremećaja u ponašanju djece i mladih“) Nacionalne strategije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih od 2009. do 2012. godine. U ime Radne skupine Standarde su pripremile dr.sc Nivex Koller-Trbović, dr.sc. Antonija Žižak i dr.sc. Ivana Jedud Borić.

druge, do onih definiranih i/ili sankcioniranih propisima i često težih po posljedicama i potrebama za tretmanom“ (Koller-Trbović i sur., 2011). Taj termin obuhvaća rizična ponašanja, teškoće u ponašanju i poremećaje u ponašanju.

Rizična ponašanja predstavljaju najblaži oblik problema u ponašanju. Možemo ga nazvati i početnim stadijem iz razloga što takva ponašanja predstavljaju temelj za loše ishode koji se mogu dogoditi u budućnosti, iako kao takvi rangiraju nisko na ljestvici intenziteta u sadašnjosti. U ovome stadiju, nisu dokumentirani poremećaji u ponašanju, te manifestirana nepoželjna ponašanja uglavnom nisu ozbiljna po pojedinca ili njegovu okolinu (Mirolović-Vlah, 2004; Koller-Trbović i sur., 2011).

Teškoćama u ponašanju opisuju se sva ponašanja kojima pojedinac krši društvene i/ili zakonske norme, a očituju se u različitim sredinama te u određenom vremenskom razdoblju, ili iznenada. Iz tog se razloga u proces moraju uključiti stručnjaci jer razina opasnosti u sadašnjosti ne mora nužno biti visokog intenziteta, ali svakako predstavlja ozbiljnu prijetnju u budućnosti (Mirolović-Vlah, 2004; Koller-Trbović i sur., 2011).

Poremećaji u ponašanju su ponašanja koja pojedinac prakticira kroz neki duži period te intenzivno ugrožava svoje, ali i funkcioniranje sredine u kojoj se nalazi. Radi se o ponašanjima kojima se ugrožava djelovanje na više životnih sfera čije su posljedice negativne u datom trenutku, jednako kao i u budućnosti. Pojedinci koji posjeduju ovakav obrazac ponašanja prijeko su potrebni stručne pomoći i intervencije te angažmana stručnjaka iz većeg broja sektora (Mirolović-Vlah, 2004; Koller-Trbović i sur., 2011).

3.2. Rizična ponašanja u spektru problema u ponašanju

Na temelju prethodno rečenog možemo uočiti da rizična ponašanja predstavljaju prvi stupanj kontinuuma problema u ponašanju. Prema Mirolović-Vlah (2004a) pojedinac rizičnog ponašanja dovodi u opasnost sebe i svoju okolinu. Svojim postupcima ugrožava svoje i/ili tuđe fizičko i psihičko zdravlje, a moguće i imovinu. Posljedice takvog ponašanja podrazumijevaju i intervenciju obitelji i ostalih osoba bliskih pojedincu, kao i stručnjaka određenog područja. Rizična ponašanja vrlo se lako mogu pretvoriti u nešto ozbiljnije čime pojedinac može biti identificiran kao osoba s teškoćama u ponašanju. Iz tog je razloga od krucijalne važnosti pravovremeno prepoznati djecu i mlade koji se nalaze u riziku za

manifestiranje različitih oblika rizičnih ponašanja, kako bi se pravovremeno reagiralo i osmislio adekvatni tretman.

U literaturi se često susrećemo s izrazom djeca i mladi „u riziku“. Pod tim se pojmom podrazumijevaju sva „djeca i mladi koji se nalaze na putu prema mnogobrojnim problemima koji prijete njihovom pozitivnom razvoju i uspješnoj prilagodbi u društvo u kojem žive“ (Bašić i Ferić, 2004). Drayfoos (1990) smatra da su „u riziku“ djeca i mladi koji su u opasnosti da se ne razviju u odgovorne osobe. Ginzberg, Berliner i Ostow (1988) adolescente u riziku nazivaju *neučinkovitim izvođačima* iz razloga što smatraju da će upravo takvi pojedinci sudjelovati u različitim kriminalnim radnjama, neće moći održati zdravu i dugotrajnu emocionalnu vezu, neće biti sposobni privređivati za život kako bi zadovoljili svoje osnovne životne potrebe i tome slično. Psiholozi, pedagozi, sociolozi, medicinari i osobe iz brojnih drugih profesija drugačije definiraju raspon u kojem bi djecu i mlade nazvali „u riziku“ (McWhirter i sur., 1993; Bašić i Ferić, 2004).

Uspješan program mentorstva za mlade u Sjedinjenim Američkim Državama JUMP (*Juvenile Mentoring Program*) (Bašić i Ferić, 2004) čiji je cilj poboljšati kvalitetu života pojedinaca u riziku, definira te pojedince kao onu djecu i mlade koji su izloženi visokom stupnju rizika u obitelji, zajednici i socijalnom okruženju (pritom se misli na školu), što može uzrokovati školski neuspjeh, odustajanje od daljnjeg obrazovanja ili uključivanje u maloljetničku delikvenciju, npr. svakojake bande.

Djeca „u riziku“ nerijetko manifestiraju različita rizična ponašanja. U Izvješću (OECD⁵, 2007) se rizično ponašanje definira kao „univerzalni“ termin za sve one pojedince koji tijekom djetinjstva ili, pak, adolescencije iskazuju različite obiteljske, zdravstvene, emocionalne, odgojno-obrazovne probleme, ili neke oblike poremećaja ponašanja i ličnosti (OECD, 2007). Nazor i suradnici (2002 prema Đuranović i Opić, 2013) definiraju rizično ponašanje kao smjelo, odnosno opasno. Autori ističu važnost okoline koja definira određeno ponašanje kao rizično, odnosno da postoji mogućnost ozljeđivanja osobe ili skupine. Takva su ponašanja izuzetno iritirajuća jer remete ravnotežu u grupi, zajednici te su iz tog razloga izuzetno netolerantna.

U rizična ponašanja ubrajamo bježanje iz škole, neučenje, kršenje školskih, ali i kućnih pravila, povučenost, manjak zainteresiranosti za vršnjake, učestalo tužno raspoloženje,

⁵ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)
<http://www.oecd.org/>, pristupljeno 18.5.2016.

eksperimentiranje s alkoholom, drogom i cigaretama, suprotstavljanje autoritetu te različite oblike promiskuitetnog ponašanja (Koller-Trbović i sur., 2011).

To su sve karakteristike koje nailazimo kod osoba s teškoćama u ponašanju kao i poremećajima u ponašanju. Razlika je u tome što povrh navedenih rizičnih ponašanja, pojedinci iz ostalih kategorija problema u ponašanju (i) nerijetko čine i kaznena djela i ostale prekršaje, a mogu biti skloni i ovisnostima i pokušajima samoubojstva, (ii) manifestiraju navedena ponašanja dugotrajnije, s već uočenim negativnim posljedicama i (iii) trebaju intenzivniju i multidisciplinarniju društvenu pomoć..

Činjenica jest da su rizična ponašanja sve češća pojava kod mladih (Mihčić i Bašić, 2008). Budući da svjetska organizacija OECD tvrdi da je rizično ponašanje u mladoj dobi povezano s problemima funkcioniranja u odrasloj dobi (OECD, 2007) potrebno je precizirati koje razine rizika podrazumijevaju određenu vrstu ponašanja kako bi se pravovaljano moglo poduzeti odgovarajuće mjere intervencije. Prema Vlah (2013) , ukoliko se adolescentu pravovremeno pomogne na način da se obitelj, razrednik, vršnjaci, zajednica ili netko drugi uključi u detektiranje i rješavanje problema, možemo reći da se radilo o prolaznim rizičnim ponašanjima unutar adolescentske krize⁶. Ukoliko se ne pruži pravovremena kompetentna pomoć, rizično ponašanje može se nastaviti razvijati u nepoželjnom smjeru. Ako je ta pomoć nepravovremena, pojedinac može razviti neki ozbiljniji oblik problema u ponašanju, najprije neke teškoće u ponašanju, a kasnije i poremećaje. Detektirana rizičnost uslijed koje ne slijedi i adekvatna pomoć ne podržava normalan biopsihosocijalni rast djeteta (Vlah, 2013). Jer upravo se tako razvijaju poremećaji u ponašanju, koji predstavljaju posljednju razinu stupnja složenosti problema u ponašanju. Naime, problemi u ponašanju razvijaju se postupno od manje vidljivih, ometajućih pa sve do prilično opasnih poremećaja koji utječu na pojedinca i cijelu njegovu okolinu (Odošić, 2007). Stoga je važno istaknuti da, kako u teoriji, tako i u praksi, postoje modeli definiranja raspona razine rizika s odgovarajućim opisom ponašanja.

U tom je smislu poznat terminološki koncept u kojemu se rizik kojemu su izložena djeca i mladi može promatrati kroz kontinuum, gdje se na jednom kraju nalazi „niski rizik“ koji predstavlja minimalnu štetu, dok je na drugom kraju kontinuum „visoki rizik“, odnosno prijetnja dobrobiti djeteta, budući da donosi ozbiljnu štetu razvoju pojedinca ili njegovoj bližoj okolini. Drayfoos (1997 prema Bašić i Ferić, 2004:59) opisuje kontinuum rizika kroz

⁶ Shvaćanje adolescencije kao razdoblje „bure i stresa“ opovrgnuto je rezultatima longitudinalnih istraživanja koji dokazuju da samo manji dio adolescenata prolazi kroz to razdoblje te da će i nakon određenog razdoblja manifestirati problematična ponašanja (Lacković-Grgin, 2006).

četiri kategorije što je prikazano u tablici usporedbe s konceptom iz Standarda za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih (2011) (tablica 2.)

Tablica 2. Usporedba dva koncepta (Drayfoos, 1997 prema Bašić i Ferić, 2004:59 i Koller-Trbović i sur., 2011)

Kontinuum rizika kroz četiri kategorije „rizičnosti“ djece i mladih (Drayfoos, 1997 prema Bašić i Ferić, 2004:59)		Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih (Koller-Trbović i sur., 2011)
Razina rizika	Opis ponašanja	Problemi u ponašanju
Vrlo visoka	Djeca/mladi manifestiraju veći broj poremećaja u ponašanju, skrivili su ozbiljno kazneno djelo ili su odsluživali kaznu u maloljetničkim zatvorima, napustili su školu, koristili teške droge, skloni su opijanju, pušenju te su neodgovorno seksualno aktivni	Poremećaji u ponašanju
Visoka	Djeca/mladi manifestiraju slična ponašanja kao djeca i mladi u vrlo visokom riziku, no manje učestalo, te manifestiraju tek dva do tri opisana ponašanja	Teškoće u ponašanju
Srednja	Skupine djece/mladih koji čine lakša kaznena djela, povremeno koriste lake droge, seksualno su aktivni, ali odgovorno, te su jednu godinu izvan školskog sustava: većina njih manifestira samo jedno od navedenih ponašanja	
Niska	Djeca/mladi ne manifestiraju delikventno ponašanje, ne koriste drogu ili alkohol, te je njihov rizik od negativnih posljedica minimalan	Rizična ponašanja

Iz tablice 2 je vidljivo da rizična ponašanja (prema Koller-Trbović i sur., 2011) Drayfoos (1997 prema Bašić i Ferić, 2004:59) opisuje niskom razinom rizika, dok se teškoće u

ponašanju mogu karakterizirati srednjom odnosno visokom razinom rizika. Pojedinaac s poremećajima u ponašanju posjeduje vrlo visoku razinu rizika.

Sljedeća tablica (tablica 3) prikazuje intervencije u okruženju škole. Ukoliko učenik prekrši obveze propisane školskim pravilnikom, donosi se odluka o izricanju pedagoške mjere uključivanja u poludnevni boravak škole (Bouillet i Uzelac, 2008; Bouillet, 2010). Iz tablice je vidljivo koje je ponašanje neprihvatljivo, a ukoliko se ne djeluje pravovremeno, može dovesti i do nekih poremećaja u ponašanju. Ako usporedimo tablicu 3 s tablicom 2, možemo reći da termin iz tablice 3 „neprihvatljivo ponašanje“ predstavlja nisku rizičnost (Drayfoos, 1997 prema Bašić i Ferić, 2004:59), odnosno rizična ponašanja (Koller-Trbović i sur., 2011). Termin „mogući poremećaji u ponašanju“ može predstavljati srednju, visoku ili vrlo visoku razinu rizika (Drayfoos, 1997 prema Bašić i Ferić, 2004:59), odnosno teškoće u ponašanju ili poremećaje u ponašanju (Koller-Trbović i sur., 2011).

Tablica 3. Kontinuum rizičnosti ponašanja učenika (Bouillet i Uzelac, 2008; Bouillet, 2010)

OBVEZE UČENIKA	NEPRIHVATLJIVO PONAŠANJE	MOGUĆI POREMEĆAJ U PONAŠANJU
redovno pohađanje	neopravdano izostajanje	bježanje iz škole
nošenje školskog pribora, pisanje domaćih zadaća...	nemarnost i/ili lijenost	depresija, bezvoljnost
poštivanje razrednih pravila	Nediscipliniranost (nepoštivanje autoriteta)	otvoreni i prikriveni prkos
poštivanje školskih pravila	a) konzumiranje sredstava ovisnosti u krugu škole b) nošenje oružja i opasnih predmeta c) kockanje d) unošenje tiskovina nepoćudna sadržaja u krug škole	a) ovisnost b) nasilničko ponašanje c) moguća kaznena djela zbog dugova i patološko kockanje d) mogući signal sklonosti rizičnom seksualnom ponašanju

Provedena su istraživanja kojima je cilj utvrditi koliki je postotak pojedinaca u riziku da manifestiraju rizična ponašanja. Kansas Connection (Bašić i Ferić, 2004) navodi da za dijete, odnosno mladu osobu, prije napunjene 14 godine života, postoji 90% mogućnosti da će eksperimentirati s alkoholom, a čak 65% mogućnosti da će alkohol konzumirati redovito. 86% je vjerojatnosti da će se ti pojedinci upuštati u seksualne odnose bez zaštite, a od toga 40% je mogućnosti da ono rezultira maloljetničkom trudnoćom. Što se tiče podataka iz Hrvatske, prema Izvješću OECD-a (OECD, 2007) djeca se, također, prvo susreću s alkoholom. Već u dobi od 15 godina, svaki četvrti dječak konzumira pivo najmanje jednom tjedno, dok svaki peti dječak pije vino jednom tjedno, a svaki sedmi dječak pije neko drugo alkoholno piće. Djevojčice su također prilično zastupljene u kategoriji konzumiranja alkohola. Njih čak 12% pije vino ili neka druga alkoholna pića tijekom tjedna, a 7% ih pije pivo tjedno ili čak češće. Podaci također upozoravaju da čak 30% djece u toj dobi puši redovito ili povremeno, a u prosjeku sa 16 godina prvi put probaju marihuanu. Što se tiče rizičnog seksualnog ponašnja, Hrvatska je u ovoj studiji na 35. mjestu, gdje 23,2% dječaka i 9% djevojčica u dobi od 15 godina je seksualno aktivno, a čak 25% njih je neodgovorno aktivno čime se riskira mogućnost maloljetničke trudnoće.

Vrijedan izvor podataka rizičnog ponašanja predstavlja i istraživanje ESPAD (*European School Survey on Alcohol and Other Drugs*) (Hibell i sur., 2012). Rezultati iz 2011. godine su zabrinjavajući. Čak 66% hrvatskih adolescenata od 15 do 16 godina je konzumiralo alkohol u posljednjih 30 dana, a 54% njih se brzo opijalo („binge drinking“), što je više od drugih europskih adolescenata. Marihuanu je u posljednjih mjesec dana probalo 9% dječaka i 5% djevojčica.

Prema rezultatima istraživanja iz 2004. godine u kojem je sudjelovalo 489 srednjoškolaca iz Istarske županije, čak 78,7 % ispitanika je konzumiralo alkohol u posljednjih 12 mjeseci. Rizično seksualno ponašanje prisutno je kod 16% ispitanika, a čak 14,1% srednjoškolaca je konzumiralo droge u tom vremenskom periodu (Ferić Šlehan, Mihić i Ricijaš (2008).

Rezultati istraživanja impliciraju da je pomoći mladima da prevladaju rizike postao pravi izazov. Danas su rizici veći jer je ponuda konzumerističkog stila života veća i nekontroliranija nego prije 50 ili 60 godina. Ne čudi što su djeca, a posebice mladi ponukani povremeno istražiti neko od „zabranjenih područja“. Veliku ulogu u smanjenju rizika može odigrati društvo u kojem živimo. Ovisno o tome podržava li naša kultura otvorenost prema eksperimentiranju opasnih i rizičnih situacija, mladi će iskoristiti priliku za isprobavanjem

nečeg novog i uzbudljivog. Ukoliko je osoba nedovoljno informirana o štetnosti određenih proizvoda i ponašanja, nerijetko se upušta u nedozvoljena ponašanja i rizičan krug ljudi. U današnje vrijeme, javljaju se i novi oblici rizičnih ponašanja, kao što su politoksikomaniju (konzumiranje psihoaktivnih tvari i alkohola), brzo opijanje „binge drinking” te opasne noćne utrke. Ono što je alarmantno jest „hook up” kultura kojoj svjedočimo, gdje se mladi upuštaju u seksualne odnose, pri kojima je kriterij čim veći broj različitih partnera. Mladi izražavaju sve češće probleme spavanja, muči ih depresija ili aksioznost, ili su nezadovoljni izgledom pa pate od anoreksije ili bulimije (Zloković i Vrcelj, 2010).

Postavlja se pitanje zašto se djeca i mladi upuštaju u takve rizične aktivnosti. Jedan od mogućih odgovora daje model prototipova tj. spremnosti na rizična ponašanja (Gibbons i Gerrard, 1995; Maglica, 2010) koji je ponudio objašnjenje za sva ona rizična ponašanja koja su nelogična, iracionalna i, prije svega socijalno nepoželjna, a nerijetko se javljaju u mladim osoba. Naime, model razlikuje promišljeno rizično ponašanje od nepromišljenog. Promišljeno rizično ponašanje rezultat je svjesnih odluka, dok je nepromišljeno rizično ponašanje reaktivno i situacijsko. Model definira i spremnost, odnosno otvorenost prema rizičnom ponašanju, kao nedostatak promišljanja o riziku i posljedicama koje to ponašanje donosi za pojedinca i njegovu okolinu. Također, autori su istaknuli važnost iskustva uključivanja u rizična ponašanja u prošlosti, stavove, subjektivne norme, ponašajnu namjeru te socijalnu usporedbu kao faktore rizičnog ponašanja djece i mladih.

3.3. Koncept rizičnih čimbenika

Nastojanja znanstvenika da pokušaju teorijski objasniti razvoj djece i mladih u spektru problema u ponašanju, rezultirala su sljedećim konceptima koji se tumače i ispituju kroz evaluacijske studije u preventivskoj znanosti: koncept rizičnih i zaštitnih čimbenika, koncept otpornosti, koncept razvojnih prednosti, koncept pozitivnog razvoja i koncept promocije mentalnog zdravlja. U praksi se najčešće primjenjivao koncept rizičnih i zaštitnih čimbenika i to u različitim područjima (Bašić, 2009).

Smatra se da postoje određeni rizični čimbenici koji prethode rizičnim ponašanjima, te bi upravo njihovo otkrivanje i preveniranje značilo povećavanje šansi za sprečavanje nekog oblika problema u ponašanju kod tog pojedinca. Jer rizični čimbenici su upravo te „karakteristike, varijable ili opasnosti koje ako su prisutne za određenog pojedinca, postoji

veća vjerojatnost da će on, prije nego netko drugi iz opće populacije, razviti poremećaj“ (Mrazek i Haggerty, 1994:127; Bašić, 2009). Coie i suradnici (1993) definiraju rizične čimbenike kao bilo koje utjecaje koji povećavaju vjerojatnost prvog pojavljivanja poremećaja, ali i daljnjeg napredovanja. Rizični čimbenici statistički se češće identificiraju kod mladih osoba koje ili tek razvijaju ili već pokazuju neke oblike poremećaja u ponašanju (Williams i sur., 1997; Bašić, 2009). Rizični čimbenici mogu biti individualnog ili kontekstualnog karaktera. Mogu se pojaviti u nekom trenutku ili biti prisutni neko vrijeme, a rezultat su stresnih događaja. Ono što je neminovno jest da se time povećava vjerojatnost neuspješnih ishoda za dijete ili mladu osobu.

Bašić i Ferić (2004) ističu da izloženost rizičnim čimbenicima poput perinatalnog stresa, siromaštva, zlostavljanje ili pak smrtni slučaj užeg člana obitelji nerijetko rezultira školskim neuspjehom, maloljetničkom trudnoćom i delikvencijom, te šesto uzrokuju rizična ponašanja djece i mladih.

Uz rizične čimbenike, od iznimne su informativne vrijednosti rizični podesi koji objašnjavaju djelovanje rizičnih čimbenika, kroz vrijeme i mjesto manifestacije njihove najveće štetnosti po dijete. Najčešći rizični čimbenici vezani su uz zajednicu (mobilnost, blagi zakoni u zajednici, posjedovanje oružja, delinkvencija, dostupnost oružja i droga), obitelj (loše vođenje obitelji, obiteljski konflikti), školu (školski neuspjeh, nedovoljna privrženost školi, neorganiziranost škole) te individualno-vršnjačke čimbenike (prijatelji koji sudjeluju u problematičnim ponašanjima te njeguju pozitivna stajališta spram delinkventnosti). Stormont (2002 prema Mihić i Bašić, 2008) opisali su rizične čimbenike kroz međuosobne elemente koji kumulativno djeluju, što je vidljivo na tablici 4.

Tablica 4. Rizični čimbenici i prediktori razvoja eksternaliziranih poremećaja u ponašanju te rizičnih ponašanja djece i mladih (Stormont, 2002 prema Mihić i Bašić, 2008:448)

Opći rizični čimbenici eksternaliziranih poremećaja u ponašanju		
Individualni čimbenici	Obiteljski čimbenici	Čimbenici u okruženju
Slaba kontrola ponašanja Impulzivnost	Nasilje u obitelji i/ili konflikti roditelja Prisutnost depresije kod	Negativne životne okolnosti Visoka razina nasilničkog ponašanja u susjedstvu

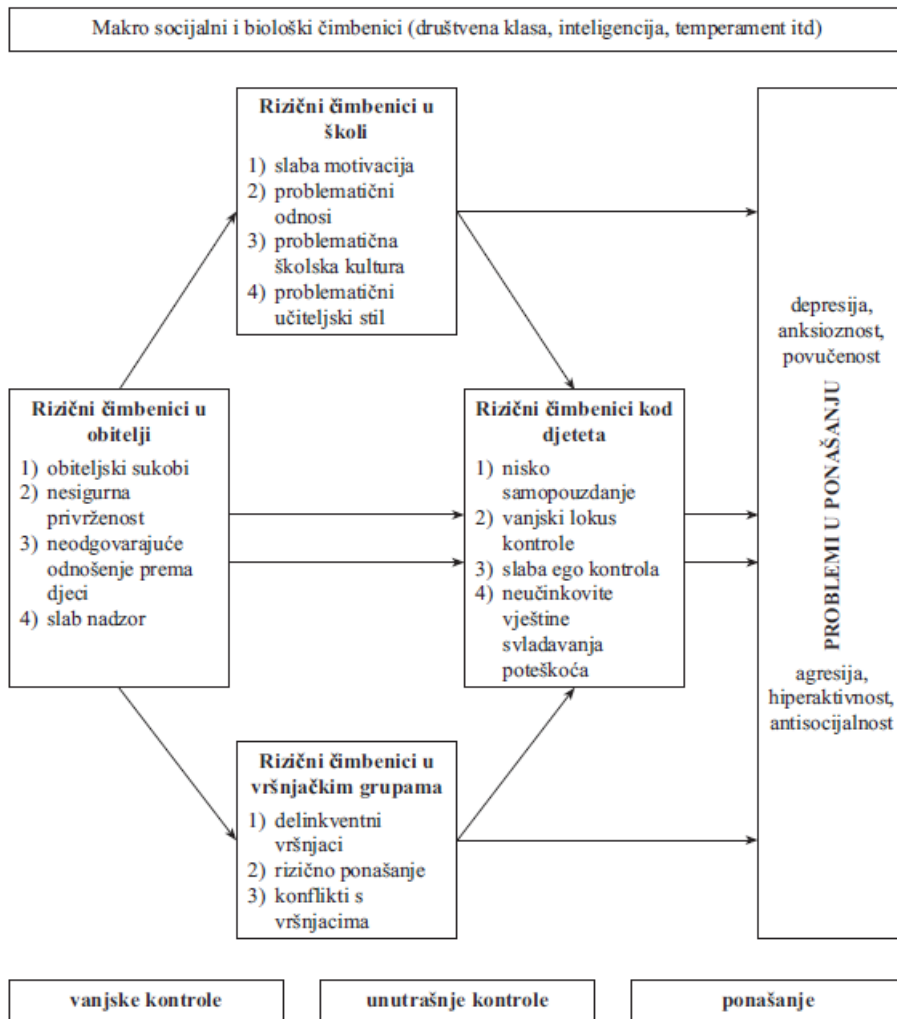
Iskrivljena samoevaluacija	majke	Odbacivanje od strane vršnjaka
Nedovoljna razvijenost interpersonalnih vještina i socijalno-kognitivnog procesiranja	Asocijalna/antisocijalna ponašanja roditelja	Iskazivanje moći od strane drugih osoba u okruženju
Nedostatak pažnje	Odbacivanje te gruba disciplina od strane roditelja	
Negativno usmjerena osjećajnost	Nedostatan nadzor i nedosljednost u odgoju	
Nedostatak empatije i osjećaja krivnje	Neodgovorno roditeljstvo	
Pojačana aktivnost i sklonost traženju uzbuđenja	Stresni obiteljski događaji	
	Nizak socioekonomski status	

Učinci navedenih rizičnih čimbenika kao prediktori problema u ponašanju se mogu umanjiti ukoliko se njima direktno bavi kroz neki oblik preventivne intervencije (Drayfoos, 1990; Bašić, 2009). Veći broj rizičnih čimbenika, podrazumijeva i veći rizik, dok neki čimbenici rizika sami po sebi ne izazivaju veliki rizik, no u kombinaciji s nekim drugim čimbenicima rizika, mogu predstavljati ozbiljnu opasnost od rizika (Hawkins, Catalano i Miller, 1992; Bašić, 2009).

3.4 Model rizičnih čimbenika prema Scholte konceptu

Scholte (1995:109; Koller-Trbović, Nikolić i Dugandžić, 2009) je osmislio vlastitu interpretaciju i model rizičnih čimbenika. Slika 1 prikazuje shemu tog modela.

Slika 1. Shema socio-ekološkog modela s relevantnim čimbenicima rizika (Scholte, 1995:109 prema Koller-Trbović i sur., 2009)

Iz predloženog modela vidljiva je povezanost teškoća u obitelji, školi ili među vršnjacima, ali i rizičnih tendencija djeteta s rizikom od razvoja poremećaja u ponašanju. Pri tome je bitno razlikovati eksternalizirane probleme i internalizirane probleme.

Eksternalizirani problemi mogu se očitovati u ponašanju ili u emocijama koje pojedinac osjeća, a očituju se kroz zlostavljanje vršnjaka, hiperaktivnost, agresivnost, krađe i slična ponašanja koja su usmjerena na pojedince iz vanjskog svijeta. Naspram eksternaliziranih problema u ponašanju i emocijama, dijete, odnosno mlada osoba može iskazivati neke oblike ponašanja koja su usmjerena prema njemu/njoj samoj, čime takve vrste ponašanja nazivamo internaliziranim problemima. Najčešći oblici tih ponašanja su anksioznost, depresija, usamljenost i socijalna povučенost (Koller-Trbović i sur., 2009).

Nadalje, bitno je razlikovati rizične čimbenike sa strukturalnom bazom te s dinamičnom bazom. Pod strukturalnim rizičnim čimbenicima podrazumijevamo sve one dimenzije djetetova života koja su zbog svoje socijalno strukturirane prirode onemogućuju promjenu usprkos intervencijama. Primjer takvih čimbenika su nizak kvocijent inteligencije, socio-ekonomski status, fizička i mentalna ograničenja ili oštećenja te sva ostala biološka oštećenja. Dinamički rizični čimbenici uvjetovani su problematičnim društvenim odnosima, lošim odgojem ili komunikacijom te neadekvatnim izborom škole, koji postaju predmetom u tretmanskome djelovanju. Naime, zbog svoje promjenjive prirode, stručnjaci jedino s tim rizičnim čimbenicima mogu ostvariti značajne promjene i napredak ka normalnom funkcioniranju djece (Scholte, 1992; Koller-Trbović i sur., 2009).

Važan je i izniman utjecaj obitelji u sveukupnom razvoju djeteta, stoga ne čudi što upravo obiteljsko okruženje djeteta predstavlja glavni čimbenik rizika u obitelji. To su: učestali obiteljski sukobi, nesigurna privrženost i slaba obiteljska komunikacija, slab roditeljski nadzor te neprimjeren, nedemokratski i popustljiv odgojni stil.

Nadalje, Scholte (1995) navodi sljedeće čimbenike rizika u školi: slaba motivacija za školu i slab školski uspjeh, sukobi s nastavnicima, niska školska kultura s niskim kriterijima uspjeha i nedemokratski učiteljski stil. Među rizičnim čimbenicima koji se javljaju u vršnjačkim skupinama valja izdvojiti antisocijalno ponašanje prijatelja, rizično ponašanje tijekom slobodnog vremena kao što je skitnja te zlouporaba alkohola i droga te problemi u odnosima s vršnjacima. Čimbenici kod samog djeteta koji utječu na rizik od pojave emocionalnih poremećaja i poremećaja u ponašanju uglavnom su povezani s disfunkcijom kognitivno-emocionalnih vještina djeteta, među koje ubrajamo slabu ego kontrolu, nisko samopouzdanje, vanjski lokus kontrole te neučinkovite vještine svladavanja poteškoća.

Koller-Trbović i suradnici (2009) naglašavaju da Bandurina kognitivna teorija socijalnog učenja nalaže da se kroz pozitivno i negativno potkrepljenje oblikuje ponašanje, što je od krucijalne važnosti imati na umu prilikom ophođenja s djecom i mladima kako bi se preveniralo rizično, odnosno potaknulo pozitivno socijalno ponašanje. Oblikovati ponašanje može i sam pojedinac, djelovanjem iznutra tj. formiranjem nagrade koje očekuje za pozitivno ponašanje. Bandura to naziva ego kontrola (Scholte, 1995).

Zbog svega dosad navedenog, Scholteov socio-ekološki model (1992) predstavlja, iznad svega, strukturirani prikaz čimbenika rizika koji može usmjeriti stručnjake ka osmišljavanju odgovarajuće intervencije za korisnika.

Tablica 5. Opis dimenzija u Scholte (1995) modelu područja rizika

Područje rizika	Dimenzije
1. Osobnost djeteta	a) Ego kontrola
	b) Lokus kontrole
	c) Nošenje s problemima
2. Obitelj	a) Obiteljski sukobi
	b) Nadzor
	c) Privrženost
3. Škola	a) Motivacija
	b) Školski uspjeh
	c) Odnosi s učiteljima
4. Vršnjaci	a) Rizične aktivnosti
	b) Odnosi s vršnjacima
	c) Vršnjačke grupe
5. Eksternalizirani problemi u ponašanju	a) Hiperaktivnost
	b) Agresija
	c) Antisocijalnost
6. Internalizirani problemi u ponašanju	a) Depresija
	b) Tjeskoba
	c) Socijalna tjeskoba

Dakle, kao djelomičan odgovor na navedene sporove oko dijagnostičko-kriterijske neujednačenosti, Koller-Trbović i suradnici (2009) predlažu socio-ekološki model psihosocijalnih rizičnih čimbenika (Scholte, 1995) kao doprinos ujednačenom i adekvatnom pristupu procjene djetetove potrebe za tretmanom. Scholteova skala procjene rizičnih čimbenika nazvana „Upitnik o rizičnim čimbenicima“ temelji se na Bandurinim teoretskim pretpostavkama socijalnog učenja i socio-ekološkog modela.

Upitnik o rizičnim čimbenicima sastoji se od 89 čestica koje definiraju 18 dimenzija u šest područja rizika (tablica 5). Iz tablice 5 je vidljivo da tri dimenzije definiraju određeni sindrom odnosno područje. Četiri područja opisuju čimbenike socijalno-ekološkog modela, stoga govorimo o djetetu, obitelji, školi i vršnjacima, dok preostale 2 dimenzije opisuju eksternalizirane, odnosno internalizirane probleme u ponašanju.

Iz toga proizlazi da su eksternalizirani poremećaji definirani kroz hiperaktivnost, agresiju i antisocijalnost, internalizirani poremećaji kroz depresiju, tjeskobu i socijalnu tjeskobu, osobnost djeteta kroz ego kontrolu, lokus kontrole i nošenje s problemima. Obitelj je, pak, prikazana kroz obiteljske sukobe, nadzor i privrženost, škola kroz motivaciju, školski uspjeh i odnose s učiteljima, a vršnjaci su kroz rizične aktivnosti, odnose s vršnjacima te vršnjačke grupe. Svrha je, dakle, ovog upitnika pospješiti adekvatno planiranje intervensijskih programa, koji se temelje na znanstvenim spoznajama o emocionalnim i ponašajnim problemima korisnika, koji možda još ni nisu vidljivi, no postoje rizici u okruženju djeteta ili mlade osobe. Čestice se procjenjuju na skali od 0 do 4, gdje 0 predstavlja odsutnost ponašanja, 1 blagu rizičnost, odnosno povremenu prisutnost ponašanja, 2 umjerenu rizičnost, dok 3 izražava snažnu prisutnost ili učestalost ponašanja.

U kontekstu procjene Upitnika o rizičnim čimbenicima, u Hrvatskoj je zanimljivo nekoliko istraživanja.

Kako bi doprinijeli razvoju jasnih kriterija i standardizaciji prilikom odlučivanja i predlaganja tretmana kao rezultat procjene učenika ili mlade osobe koja posjeduje određene probleme u ponašanju, Koller-Trbović, Nikolić i Ratkajec Gašević (2010) proveli su istraživanje kojemu je svrha utvrditi moguću povezanost između povezanosti triju različitih instrumenta procjene rizika prilikom procjene djece i mladih s izraženim rizičnim ponašanjem. Točnije, autori su htjeli odgovoriti na pitanje mjere li instrumenti neka zajednička područja „rizika“ te može li jedan obuhvatiti cijelo područje. Mjerni instrumenti koji su se procjenjivali su *Upitnik za određivanje razine intervencija i vođenje slučaja* (Youth Level of Service/Case Management Inventory, skraćeno YLS/CMI autora Hoge, Andrews i Leschied, 2002), *Upitnik o rizičnim čimbenicima* (Risk Factor Questionnaire, skraćeno RFQ, Scholte, 1998) te *Lista provjere dječjeg ponašanja*, odnosno *Izješće nastavnika o ponašanju djece i adolescenata* (Child Behavior Checklist, skraćeno CBCL i Teacher Report Form ili skraćeno TRF, autor oba instrumenta je Achenbach, 2001). Prikaz instrumenata prema ključnim odrednicama može se pronaći kod Koller-Trbović i suradnika (2010).

U njihovom istraživanju je sudjelovalo 836 ispitanika iz svih razina intervensijskih sustava na području Republike Hrvatske. Djevojka je bilo 187, dok je dječaka 649. Dob ispitanika varira od 7-22,5. Iz institucionalnog tretmana, sudjelovalo je 418 ispitanika u dobi od 9-22,5 godina, prosječne starosti 16,2 godina, dok je iz poluinstitucionalnog i izvaninstitucionalnog tretmana sudjelovalo također 418 sudionika, i to u rasponu od 7-20,5 godina, dakle prosječne starosti 13,5. Valja objasniti razlog zbog kojeg su posljednje dvije

skupine spojile u jednu skupinu. Naime, ispitanika iz izvaninstitucionalnog tretmana je bilo svega 62, što je bilo nesrazmjerno s brojem ispitanika iz poluinstitucionalnog tretmana. Sveukupno gledajući, uzorak je sačinjavalo 36% djece, 52,03% maloljetnika, 11,12% mlađih punoljetnika i 1% starijih od 21 godinu.

Slijedi kratki pregled sličnosti, odnosno razlika između Upitnika o rizičnim čimbenicima i UZORI/VS. Naime, rezultati su dokazali visoki stupanj sličnosti između dva navedena instrumenta, a najveći koeficijent povezanosti očitovao se u varijabli vršnjaci, dok su najmanje bili povezani u varijabli internalizirani oblici ponašanja. Za ispitanike iz institucionalnog tretmana to je ukazalo na eksternalizirane oblike ponašanja i rizične aktivnosti s vršnjacima, različite probleme koji su se javili u obrazovnom i obiteljskom području. Autori su, stoga, zaključili da je kompatibilnost po dimenzijama neupitna, posebice u dimenzijama rizične osobnosti, ophođenja s vršnjacima i obrazovanju, no da su različitog intenziteta. U tom smislu, Upitnik o rizičnim čimbenicima prvenstveno mjeri internalizirane probleme, dok je u UZORI/VS naglasak stavljen na aspekte zlouporabe droga, slobodnog vremena i ranijeg i trenutnog delikventnog statusa.

Ispitivanje sličnosti, odnosno razlika između Liste provjere dječjeg ponašanja i Upitnika o rizičnim čimbenicima utvrdilo je visok stupanj pozitivne povezanosti između instrumenata. Naime, Upitnik o rizičnim čimbenicima najviše se podudara s Listom provjere dječjeg ponašanja u varijablama eksternaliziranih oblika ponašanja i problema osobnosti, dok je Lista provjere dječjeg ponašanja bila povezana s Upitnikom o rizičnim čimbenicima u varijablama eksternalizirana ponašanja, tj. delinkvencija, agresivnost i problemi pozornosti.

Autori su zaključili da postoji statistički značajna povezanost između sva tri mjerna instrumenta, što upućuje na činjenicu da navedeni instrumenti procjenjuju ista područja, odnosno dimenzije te da rezultati dobiveni jednim mjernim instrumentom ne uključuju mogućnost dobivanja različitih rezultata ukoliko se u istraživanju koristi drugi mjerni instrument. Budući da Upitnik o rizičnim čimbenicima procjenjuje široke spektre rizika, pogodan je za procjenjivanje djece i mladih koji posjeduju izražene rizike u vlastitom ponašanju, ali i u okolini koja ga/ju okružuje, ali je prikladan i za djecu i mlade za koje se sumnja da posjeduju neke rizične faktore.

Rezultati ovog istraživanja dokazali su da je dostatno koristiti jedan instrument za procjenu rizika kod djece i mladih kako bi se osmislio odgovarajući tretman za svakog korisnika ponaosob, pritom treba svakako uzeti u obzir činjenicu da unatoč visokoj konzistentnosti triju upitnika, svaki posjeduje dodatne informacije te na svoj način doprinosi

specifičnosti i autentičnosti. Svrha i namjena procjene, istaknuli su autori, uvijek treba biti orijentir prilikom odabira odgovarajućeg instrumenta.

Cilj istraživanja Koller-Trbović i suradnika (2009) bio je procijeniti učenike koji su uključeni u tri osnovna oblika intervencijskih sustava (vaninstitucionalna, poluinstitucionalna i institucionalna skrb) u Hrvatskoj, koristeći Upitnik o rizičnim čimbenicima (Scholte, 1998).

Uzorak istraživanja činilo je ukupno 998 ispitanika koji manifestiraju neki oblik problema u ponašanju, a uključeni su u neki intervencijski sustav, od toga 237 su djevojke, a 761 dječaka. U uzorku su obuhvaćena sva djeca i mladi koji su u prva tri mjeseca 2008.godine bili uključeni u institucionalni tretman (osim Odjela za tretman zatvorenica Požega) te poluinstitucionalni tretman u sklopu domova za odgoj (najveći je broj učenika koji su uključeni u poludnevni boravak u školama). Prosječna dob ispitanika iz institucionalnog tretmana (N=418) jest od 8-22,5 godina, odnosno u prosjeku 16,2 godina. Što se tiče ispitanika poluinstitucionalnog tretmana (N=385) dob se kretala od 8-20,5, u prosjeku 13 godina. Dob ispitanika izvaninstitucionalnog tretmana (N=195) jest, također od 8-20,5 godina, no prosjek godina je 14,1. Gledajući ukupan uzorak, maloljetnih ispitanika bilo je svega 12,7%, mlađih punoljetnika čak 63,3%, a samo 1,7% ispitanika je bilo starije od 21 godinu.

Kako bi se utvrdila vjerodostojnost upitnika za ovo područje, Koller-Trbović i suradnici (2009) su proveli faktorsku analizu 18 dimenzija, pri čemu su izolirana tri faktora koja objašnjavaju 68% zajedničke varijance. U prvom faktoru, koji je zasićen s čak 49% zajedničke varijance, najznačajnija je prisutnost hiperaktivnosti, zatim agresija, odnosa s učiteljima, motivacije, postignuća, ego kontrole, lokusa kontrola te strategije nošenja s problemima (koping strategije). U drugom faktoru prisutne su varijable tjeskoba, socijalna tjeskoba, depresija te odnosi s vršnjacima. U trećem faktoru očituju se varijable nadzor, privrženost, sukobi u obitelji, vršnjačke grupe, rizične aktivnosti te antisocijalno ponašanje.

Promatrajući svih šest područja rizika evidentno je da su korisnici svih razina tretmana postigli najveći broj rizika u kategoriji rizičnih osobina, a zatim škole. Ispitanici iz institucionalnog tretmana iskazali su najveći stupanj rizika gotovo na svim područjima, što je logično, no zanimljivo je istaknuti da su najveći stupanj rizika manifestirali u kategoriji obitelj i vršnjaci. I preostale dvije skupine ispitanika međusobno su se razlikovale prema postignutim rezultatima u određenim kategorijama. Naime, ispitanici iz poluinstitucionalnog tretmana su posjedovali puno više rizika od korisnika vaninstitucionalnih intervencija, posebice u području eksternaliziranih poremećaja, osobina djeteta te školske situacije. Uzimajući u obzir

sve ispitanike, najviše je rizika, dakle, bilo izraženo kod ispitanika institucionalnog tretmana, a najmanje vaninstitucionalnog. Druga skupina (poluinstitucionalna) bila je slična trećoj (vaninstitucionalnoj) u varijablama depresija, antisocijalnost, ego kontrola, odnosi s učiteljima i odnosi s vršnjacima. Rezultati se potvrđuju primjerima iz prakse, budući da su maloljetnici uključeni u vaninstitucionalni tretman pod odgojnom mjerom pojačanog nadzora, što ukazuje na prisutnost višeg stupnja rizičnosti i asocijalnosti, bez obzira nalazi li se korisnik u skupini ili je sam, nego što je to slučaj s korisnicima koji su uključeni u poludnevni boravak u školama. Zanimljivo je istaknuti da ispitanici iz polunstitucionalnog tretmana postigli viši rizik na varijabli hiperaktivnost nego ispitanici iz institucionalnog tretmana. Nadalje, evidentan je bio visoki rizik kod svih ispitanika u području škole. Relativno nizak rizik bio je prisutan kod ispitanika poluinstitucionalnog i vaninstitucionalnog tretmana u području obitelji, čime možemo zaključiti da se najviše razlike u stupnju rizika između razina tretmana očituju u kategoriji obitelj i rizično delikventno ponašanje.

xxx

Ovim se poglavljem pokušalo ukazati na kompleksnost definiranja problematike problema u ponašanju, odnosno važnosti pravovremenog uočavanja rizičnih čimbenika kod djece i mladih. Naime, proučavanjem literature razvidno je kako različiti autori drugačije definiraju rizične čimbenike koji mogu utjecati na razvoj nekih oblika problema u ponašanju, no jedno je sigurno – postoji određeni kontinuum rizičnih ponašanja. Dužnost je, stoga, stručnjaka i svih osoba koje su bliske djetetu da uoče društveno neprihvatljivo ponašanje djeteta, te da kroz međusobnu suradnju osmisle odgovarajuće oblike intervencije kako bi se smanjili rizični čimbenici za pojavljivanje problema u ponašanju, odnosno ojačali zaštitnički čimbenici kod djeteta. Scholteov koncept rizičnih čimbenika predstavlja sistematičan i detaljan prikaz najčešćih rizičnih čimbenika koji se javljaju kod djece u riziku. Na temelju tog prikaza osmišljen je Upitnik o rizičnim čimbenicima koji omogućava procjenjivačima da temeljem dobivenih rezultata upitnika osmisle odgovarajuću intervenciju za pojedino dijete ili mladu osobu.

4. POTICANJE PROSOCIJALNOG PONAŠANJA KOD RIZIČNIH ADOLESCENATA

Kako bi se smanjila ranjivost, odnosno rizičnost djece i mladih, znanstvenici su pažnju usmjerili i na poticanje zaštitnih čimbenika koji će razviti otpornost⁷ prema razvoju poremećaja ponašanja. Postoje pojedinci koji su odrasli u visokorizičnim uvjetima ili su doživjeli neke traumatične događaje, no usprkos tome nisu razvili neke od oblika problema u ponašanju. Jedan od mogućih odgovora na pitanje zašto neki pojedinci razvijaju rizična ponašanja, dok pojedinci koji su doživjeli vrlo slične ili gotove iste traumatične situacije ne manifestiraju neku vrstu problema u ponašanju, leži u zaštitnim čimbenicima koje taj pojedinac posjeduje naspram onog drugog koji ih nema (Bašić, 2009; Zloković i Vrcelj, 2010). Stoga se rizične čimbenike može razmatrati kroz odsustvo zaštitnih čimbenika, odnosno kao drugu stranu kontinuuma.

Pollard i Hawkins (1999) opisuju zaštitne čimbenike kao oni koji posreduju ili usporavaju učinke izloženosti rizičnim čimbenicima i smanjuju incidencije problema ponašanja. Zaštitni čimbenici mogu se očitovati u individualnim karakteristikama (inteligencija, otpornost, socijalna kompetentnost), povezanosti s obitelji, vršnjacima, susjedstvom ili zajednicom, te pozitivnim vjerovanjima i jasnim standardima kao što je komunikacija djece i mladih u obitelji, školi, zajednici ili s vršnjacima (Hawkins i sur., 1992; Bašić, 2009:179).

Evidentna je složena interakcija između rizičnih i zaštitnih čimbenika. Iz tog je razloga preporučljivo, ako ne i nužno, usmjeriti se na prediktore negativnih događaja. Određeni čimbenici najčešće su povezani s više različitih problema, no ne postoji samo jedan način manifestiranja tih čimbenika. Jednako je bitno istaknuti da on varira o vremenu i okolnostima u kojima se pojedinac trenutno nalazi. Činjenica jest da su rizični čimbenici puno više istraživani od zaštitnih, no mehanizmi njihova djelovanja nisu u potpunosti razjašnjeni (Durlak, 1995; Bašić, 2009). Prema dosadašnjim istraživanjima, razvidno je sljedeće – povezanost između rizičnih i zaštitnih čimbenika definirana je kaotičnim, složenim, relativnim i situacijskim čimbenicima, te upravo u tome leži kompleksnost njihova definiranja (Ungar, 2004; Maurović, 2011).

⁷ Koncept otpornosti (eng. *resilience*) povezan je s konceptom rizika i zaštite, a odnosi se na djecu koja postižu pozitivne rezultate usprkos riziku kojem su izložena (Bašić, 2009).

Prosocijalnost se ovdje promatrala kao zaštitni čimbenik koji se može poticati u okruženju škole. Jedan od poznatih programa u Hrvatskoj koji se, između ostalih zadaća, bavi poticanjem prosocijalnosti kod rizične djece jest program Poludnevnog boravka.

4.1. Prosocijalno ponašanje u kontekstu rizičnih čimbenika i ponašanja

Škola, kao odgojno-obrazovna institucija uvelike pridonosi zdravom socijalnom razvitku svakog pojedinca uključenog u odgojno-obrazovnu djelatnost škole (Elez i Čelar, 2016). Kako bi jedan kompleksan sistem, kao što je škola, mogla funkcionirati na odgovarajućoj razini neophodno je da ti učenici posjeduju socijalne vještine suradnje, empatije, tolerancije i kontrole emocija, tj. sve ono što se povezuje s prosocijalnim ponašanjem. Škola, kao takva treba poticati pozitivne i poželjne oblike socijalnog ponašanja, odnosno prosocijalno ponašanje, kako bi smanjila pojavu svih nepoželjnih iliti antisocijalnih ponašanja (Keresteš, 2002; Brebrić, 2008). Stoga ne čudi što učenikova socijalizacija, pritom se misli na prosocijalno ponašanje, jest i treba biti prioritet i jedan od glavnih zadataka škole, sve u svrhu smanjenja agresivnosti i ostalih nepoželjnih ponašanja, kojima često svjedočimo.

Kao što je već ranije spomenuto, budući da je u nekim istraživanjima pronađena povezanost između emocionalne inteligencije i razvoja socijalnih vještina, ne čudi činjenica što su istraživači time ponukani otišli korak dalje i istražili moguću povezanost između prosocijalnog ponašanja i rizičnog ponašanja. Spinard i sur. (2006) dokazali su povezanost između prosocijalnog i agresivnog ponašanja s emocionalnom inteligencijom djece i adolescenata. Naime, adolescenti koji posjeduju bolje vještine regulacije emocija, značajno su prosocijalniji u svom ophođenju prema drugima nego njihovi mlađi vršnjaci. Nadalje, vršnjaci procjenjuju djecu s višim rezultatom na testu emocionalne inteligencije manje agresivnom. Učitelji tu istu djecu procjenjuju kao više prosocijalnu, u usporedbi s djecom koja su postigla niže rezultate na već spomenutom testu (Lopes i sur., 2003; Grgić i sur., 2014).

Prema rezultatima istraživanja Mirolović-Vlah (2004) o stavovima adolescenata o socijalnim sukobima, upravo adolescenti na razini rizika najčešće izražavaju stavove u čijoj je podlozi nasilništvo, izbjegavanje sukoba i neprihvatanje suradnje. Također, evidentne su i razlike u ponašanju naspram učenika koji ne posjeduju rizik, u pogledu nepoznavanja socijalnih vještina prilikom komuniciranja s drugima, manjku empatičnosti prema vršnjacima te visoku razinu povučenosti. Jednako tako trebamo biti svjesni da mladi s nekim oblicima problema u ponašanju nisu imali mogućnosti kroz svoje odrastanje i interakcije s roditeljima

ili odgajateljima, usvojiti socijalne vještine poput slušanja sugovornika i uvažavanje njegovih potreba ili uvažavanje tuđeg mišljenja. Zato je kroz proces odrastanja bitno usvojiti samopoštovanje, samokontrolu impulzivnosti, pravilno usmjeravanje agresivnosti i empatičnost, u poticajnom okruženju, kako bi pojedinac pomoću tih socijalnih vještina konstruktivno rješavao sukobe koji su neminovni u svakoj dobi (Mirolović-Vlah, 2004).

Budući da se agresivno ponašanje smatra suprotnim od prosocijalnog, nerijetko su se ispitivali zajedno (Tremblay, 1991; Keresteš, 2006). Sve se više pozornosti pridaje upravo ovom aspektu intervencije jer se polazi od pretpostavke, koja je kroz neka istraživanja i dokazana, da se agresivno ponašanje može smanjiti ukoliko se razvijaju vještine prosocijalnog ponašanja. Naime, ako dijete posjeduje slabije razvijene prosocijalne vještine, postoji veća vjerojatnost za iskazivanje nekog oblika nepoželjnog ponašanja. Ferić i Bašić (2000) također tvrde da je prosocijalno ponašanje jedan od čimbenika zaštite, budući da ga povezujemo s dobrim socijalnim ishodom, dok je agresivno ponašanje, koje nerijetko dovodi do socijalne izolacije, veoma niske razine socijalne potpore i školskog uspjeha, čimbenik rizika.

Dok neki teoretičari tvrde da agresivno i prosocijalno ponašanje predstavljaju dvije suprotne strane „novčića“, neki se autori ne slažu s tom činjenicom te upozoravaju procjenjivače preventivnih programa da uzmu u obzir mogućnost da adolescenti koji manifestiraju neke oblike agresivnog ponašanja ne moraju nužno biti manje suradljivi, odnosno suradljivi adolescenti ne moraju biti manje agresivni (Carlo i sur., 2003). Autori, stoga, sugeriraju odvojeno procjenjivanje agresivnog, odnosno prosocijalnog ponašanja kako bi se bolje ustanovila učinkovitost preventivnog programa.

Jedna od bitnih varijabli u istraživanjima korelacije agresivnog i prosocijalnog ponašanja jest spol. A rezultati brojnih istraživanja dokazali su da su pripadnici muškog spola agresivniji, posebice u direktnim oblicima agresija, naspram pripadnica ženskog spola koje su sklonije prosocijalnom ponašanju (Keresteš, 2006).

Interesantan preventivni program, kojim se u školskom okruženju ulaže u zaštitne čimbenike, jest zasigurno i Program poludnevnog boravka (PDB) za učenike u riziku za poremećaje u ponašanju, koji je već nekoliko desetljeća u Hrvatskoj organiziran i vođen iz Domova za odgoj djece i mladeži (u Zagrebu, Puli, Splitu i Rijeci), a koji je u nadležnosti Ministarstva zdravlja i socijalne skrbi.

4.2. Program poludnevnog boravka za djecu i adolescente rizičnih ponašanja

Učenici u školama provode veliki dio svog budnog vremena. Budući da je škola vodeća obrazovna, ali i odgojna ustanova, u tom bi se kontekstu trebala razmatrati i kao jedan od nositelja prevencije rizičnog ponašanja kod djece i mladih. Dakako da je primarna funkcija škole obrazovanje, no odgojna se funkcija može iščitati iz brojnih aktivnosti vezanih uz poštovanje kulture i običaja, uz koje, dakako vežemo i obrasce društveno prihvatljivog ponašanja. Oni učenici koji se ne ponašaju u skladu s unaprijed dogovorenim razrednim i školskim pravilima, smatraju se u riziku za neke druga nepoželjna ponašanja koja mogu predstavljati opasnosti za rizičnog pojedinca, ali i drugu djecu. Oni se ističu neprimjerenim oblicima ponašanja, koji mogu biti dio osobnosti pojedinca, ali i mogu biti uvjetovani različitim odgojnim, socijalnim, ekonomskim, kulturalnim i jezičnim čimbenicima, u odsustvu dokazanih intelektualnih, senzornih ili drugih zdravstvenih teškoća koje su možebitno uzrokovale problem (Koller-Trbović i sur., 2011).

Prema određenim procjenama u Hrvatskoj je u obrazovanje uključeno 50% učenika s procijenjenim niskim rizikom, 25% je srednje rizičnih učenika, 15% visoko rizičnih, a samo 10% učenika s vrlo visokim rizikom će pohađati nastavu (OECD, 2007). Bouillet i Uzelac (2007) i Mirolović-Vlah (2004a) ističu da čak 20% ukupne srednjoškolsko-strukovne populacije učenika čine djeca i mladi čija se ponašanja definiraju kao ponašanja niskog do visokog rizika, odnosno cijelog spektra problema u ponašanju. Škola, smatramo, ima mogućnost da kvalitetno osmišljenim odgojno-obrazovnim djelovanjem smanji rizične čimbenike tih učenika te ojača zaštitne čimbenike koji će potaknuti njihov zdrav razvoj uz određene kvalifikacije za neko zanimanje koje omogućuje pojedincu da privređuje i postane društveno koristan.

Učitelji se, generalno, ne osjećaju dovoljno kompetentno za provođenje pedagoške prevencije (Bouillet, 2010). Ono što se učestalo događa u školi jest izricanje pedagoških mjera, i to, uglavnom, zbog neispunjavanja dužnosti, nasilnog ponašanja učenika, što postaje sve češći problem u društvu. Evidentno je, stoga, da ukoliko se učenicima s rizičnim ponašanjem ne pruži adekvatna podrška u obliku kvalitetne i stručne intervencije, vrlo je vjerojatno da se povećava rizik za daljnja rizična ponašanja u budućnosti, odnosno poremećaje u ponašanju, u krajnjem slučaju. Prema istraživanjima rizika kod djece i mladih na području Hrvatske (Ratkajec i Jeđud, 2009; Radetić-Paić, 2010) mladi s izrečenom pedagoškom mjerom, koji nisu uključeni u preventivni program, posjeduju veće rizike u pogledu ranijeg i trenutnog delikventnog statusa, zlouporabe droge i alkohola, nego njihovi

vršnjaci koji su uključeni u neki preventivni program. Stoga je bitno učenike u riziku čim prije identificirati i odrediti odgovarajuću intervenciju. Kako bi se pravovremeno identificirali takvi učenici, postoje specifični kriteriji. U ovom se kontekstu treba obratiti pozornost na emocionalna stanja učenika, vrstu rizičnog ponašanja, učestalost i trajanje ponašanja te intenzitet ponašanja na ljestvici težine od blagog, umjerenog do teškog, gdje je kriterij procjene težine, dakako, posljedice po pojedinca ili sredinu.

Bitno je obratiti pozornost i na činjenicu da se neka neželjena ponašanja ponavljaju usprkos intervenciji škole ili neke druge ustanove. Također, nerijetko se više problematičnih ponašanja javljaju kod istog učenika kao što su na primjer markiranje, kršenje školskih pravila, loš školski uspjeh (Koller-Trbović i sur., 2011).

Jedna od pedagoških mjera jest uključivanje u preventivni program poludnevnog boravka, odnosno donedavno pedagoška mjera *odgojno-obrazovnog tretmana produženog stručnog postupka*. Mjera je uvedena *Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, članak 84* (Narodne novine, 87/2008.), a izriče je učiteljsko, to jest nastavničko vijeće za tekuću školsku godinu. Bitno je istaknuti da se navedena pedagoška mjera izriče tek nakon što su se sve ostale pedagoške mjere i aktivnosti pokazale neučinkovitima u rješavanju problematike pojedinca. Također, roditelji učenika pravovremeno su upozoreni na neprihvatljivost učenikova ponašanja. S roditeljima i učenikom se radilo na postizanju dogovora oko načina na koji će se slični problemi rješavati, ukoliko se ponovno pojave. Ako je učenik ponovno manifestirao neki od nedozvoljenih obrazaca ponašanja ugrozivši sebe ili svoju okolinu, učeniku se izriče pedagoška mjera uključivanja u PDB. No, program Doma za odgoj djece i mladeži je namijenjen i onim učenicima koji imaju internalizirane probleme ili žive u iznimno rizičnim životnim uvjetima.

Prilikom uključivanja učenika u spomenutu socijalno-pedagošku mjeru Doma za odgoj djece i mladeži, uzimaju se u obzir djetetova mentalna i socijalna zrelost, opće stanje, osjetljivost, obiteljske i sve ostale okolnosti koje utječu na njegov razvoj. Habjanec-Martinović i Marušić (1999) navode sljedeće kriterije za uključivanje djece u poludnevni boravak u školama. Indikacije za uključivanje su: školski neuspjeh, neizvršavanje školskih obaveza, 1. i 2. razina problema u ponašanju (rizična ponašanja i teškoće u ponašanju) i loš socioekonomski status obitelji. Kontraindikacije za uključivanje su: nespremnost roditelja na suradnju, nespremnost samog djeteta i otpor prema tretmanu, 3. razina problema u ponašanju (poremećaji u ponašanju), obrazovni proces koji je pri kraju pa ne ostavlja dovoljno vremena za djelovanje te djeca s izraženim psihičkim oštećenjima te sniženim intelektualnim

sposobnostima. Djeca koja imaju prioritet uključivanja su učenici nižih razreda osnovne škole, točnije od drugog do šestog razreda.

Cilj je ove mjere pomoći učeniku da premosti nastale teškoće te pomoć u razvijanju vještina s kojim će se dalje izgrađivati kao osoba i povezati se s zajednicom u kojoj živi (Bouillet i Uzelac, 2008; Bouillet, 2010). „U okviru ove usluge korisnicima se osigurava socijalno-pedagoška podrška, prehrana, razvijanje socijalnih i praktičnih vještina, stručna pomoć na obrazovnom planu, svakodnevna pomoć u učenju, razvijanje radnih navika i odgovornosti, vođenje brige o školskim i izvanškolskim aktivnostima, radno okupacijske i sportske aktivnosti, savjetodavni rad sa roditeljima ili skrbnicima“ (Dom za odgoj djece i mladeži⁸). Specifični ciljevi i područja tretmana su područje odnosa prema sebi, područje odnosa prema drugima (vršnjacima, odraslima, obitelji), područje obrazovanja, područje slobodnog vremena te područje interesa i navika (Habjanec-Martinović i Marušić, 1999). Bitno je napomenuti da učenik koji je jednom uključeno u program PDB-a, najčešće ostaje korisnikom do kraja osnovnoškolskog obrazovanja.

Može se reći da je ova mjera bogata intervencijama u dinamičke rizične čimbenike (Scholte, 1995) poput problematičnih društvenih odnosa, lošeg odgoja ili komunikacije, neadekvatan izbor škole ili školski neuspjeh. Budući da je provodi Dom za odgoj djece i mladeži u osnovnoj školi, ostvaruje se suradnja dva ministarstva: Ministarstva zdravlja i socijalne skrbi i Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa.

U rad PDB-a u Rijeci su uključeni odgajatelji Doma za odgoj djece i mladeži, Rijeka koji su prema bazičnoj edukaciji pedagozi, psiholozi, socijalni pedagozi, učitelji i drugi kadrovi nastavničkog smjera s višegodišnjim iskustvom rada u Domu za odgoj. Aktivnosti koje se provode u sklopu PDB-a omogućuju pojedincu da iskoristi priliku za postupno mijenjanje slike o sebi, nakon čega će biti sposoban uskladiti utjecaj obiteljske dinamike i škole, kako bi se naposljetku mogao pozitivno afirmirati (Marušić, 1996). To je moguće iz razloga što se ova usluga provodi u sklopu škole, odvija se nakon nastave, a osim što je odgajatelj učenicima pet sati svakodnevno tijekom radnog tjedna na raspolaganju za prijateljski savjet ili pomoć, on može pravovremeno i preventivno djelovati u svakom trenutku, bez da se učenik izdvaja iz svog primarnog socijalnog okruženja. Izdvajanje iz obiteljske sredine nerijetko predstavlja stigmatizirajuću okolnost za sve učenike koji posjeduju određenu razinu rizičnog ponašanja. Uloga odgajatelja u poludnevnom boravku jest, između ostalog, da ostvari uvjete za pozitivnu

⁸ Dom za odgoj djece i mladeži, <http://dzo-rijeka.hr/djelatnosti/psp-zamet>, pristupljeno 18.5.2016.

klimu koja potiče odgovorno ponašanje i pridržavanje zajednički dogovorenih pravila unutar grupe (Kazaferović, 2009). Učinkovitosti ovog programa svjedoči sve veći broj poludnevnih boravaka na području grada Rijeke te sve veći broj korisnika. Stručnjaci koji su predložili da se učenik uključi u poludnevni boravak, zadovoljni su njegovim napretkom, u smislu da su ona zadovoljnija te motiviranija za rad i redovito izvršavanje školskih obaveza (Kazaferović, 2009).

xxx

Iz svega navedenog, nameće se zaključak da je bitno poticati prosocijalno ponašanje kod djece i mladih koji manifestiraju rizična ponašanja. Na taj se način djecu i mlade u riziku uči poželjnim obrascima ponašanja te se jačaju i razvijaju zaštitni čimbenici, koji omogućavaju pojedincu da razvije otpornost prema uključivanju u daljnja različita rizična ponašanja, koje dugoročno dovode i do ozbiljnih problema u ponašanju. Socijalno-pedagoška mjera poludnevnog programa predstavlja jedinstven oblik sveobuhvatnog i kontinuiranog rada s ciljanom skupinom, kojoj se pravovremeno i kroz svakodnevne školske situacije pomaže da razviju prosocijalno ponašanje, odnosno vještine ophođenja s vršnjacima i ostalima, kako bi ispunili sve svoje razvojne zadatke.

5. SVRHA, CILJEVI I HIPOTEZE

5.1. Svrha istraživanja

Opća svrha ovog rada je dati doprinos znanju o povezanosti rizičnih čimbenika i prosocijalnog ponašanja kod mlađih adolescenata. Aplikativna svrha jest primijeniti dobivene spoznaje u planiranju specifičnih ciljeva rada u poludnevnom boravku.

5.2. Ciljevi i hipoteze istraživanja

Cilj 1: Utvrditi rizične čimbenike i prosocijalnost kod učenika u PDB-u

Cilj 2: Utvrditi povezanost rizičnih čimbenika i prosocijalnosti u ponašanju kod učenika u PDB-u

Cilj 3: Utvrditi povezanost duljine boravka u PDB i rizičnost, odnosno prosocijalnost kod učenika u PDB-u

Cilj 4 : Utvrditi povezanost dobi i rizičnih čimbenika, kao i u prosocijalnosti kod učenika u PDB-u

Cilj 5: Utvrditi razlike između djevojčica i dječaka koji su u PDB-u u procijenjenim rizičnim čimbenicima kao i prosocijalnosti

Očekuje se:

H1: da su rizični čimbenici niski do umjereni te da je prosocijalnost nedovoljno učestala

H2: negativna povezanost između rizičnih čimbenika i prosocijalnosti u ponašanju učenika u PDB-u

H3: da će učenici koji su dulje uključeni u PDB imati manje rizičnih čimbenika i veću prosocijalnost

H4: ne očekuju se razlike između starijih i mlađih učenika koji su u PDB-u u rizičnim čimbenicima i prosocijalnosti

H5: da će dječaci u PDB-u posjedovati veći broj rizičnih čimbenika. Također, očekuje se da će djevojčice u PDB-u iskazati veći stupanj prosocijalnosti

6. METODA

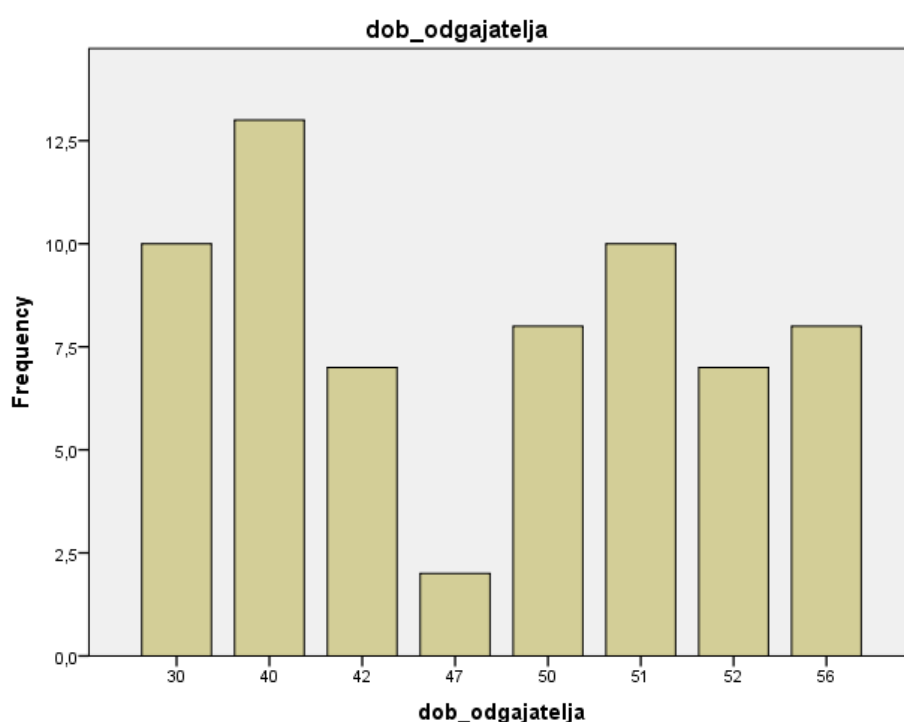
6.1. Uzorak ispitanika

U istraživanju su sudjelovali učenici od 4. do 8. razreda osnovne škole koji su uključeni u program poludnevnog boravka Doma za odgoj djece i mladeži, Rijeka te njihovi odgajatelji u poludnevnom boravku. Preciznije, u istraživanju su sudjelovali učenici osnovne škole Zamet, Srdoči, Brajda, Pehlin, Podmurvice i Gornja Vežica i odgajatelji iz poludnevnog boravka Doma za odgoj Rijeka.

6.1.1. Procjenjivači

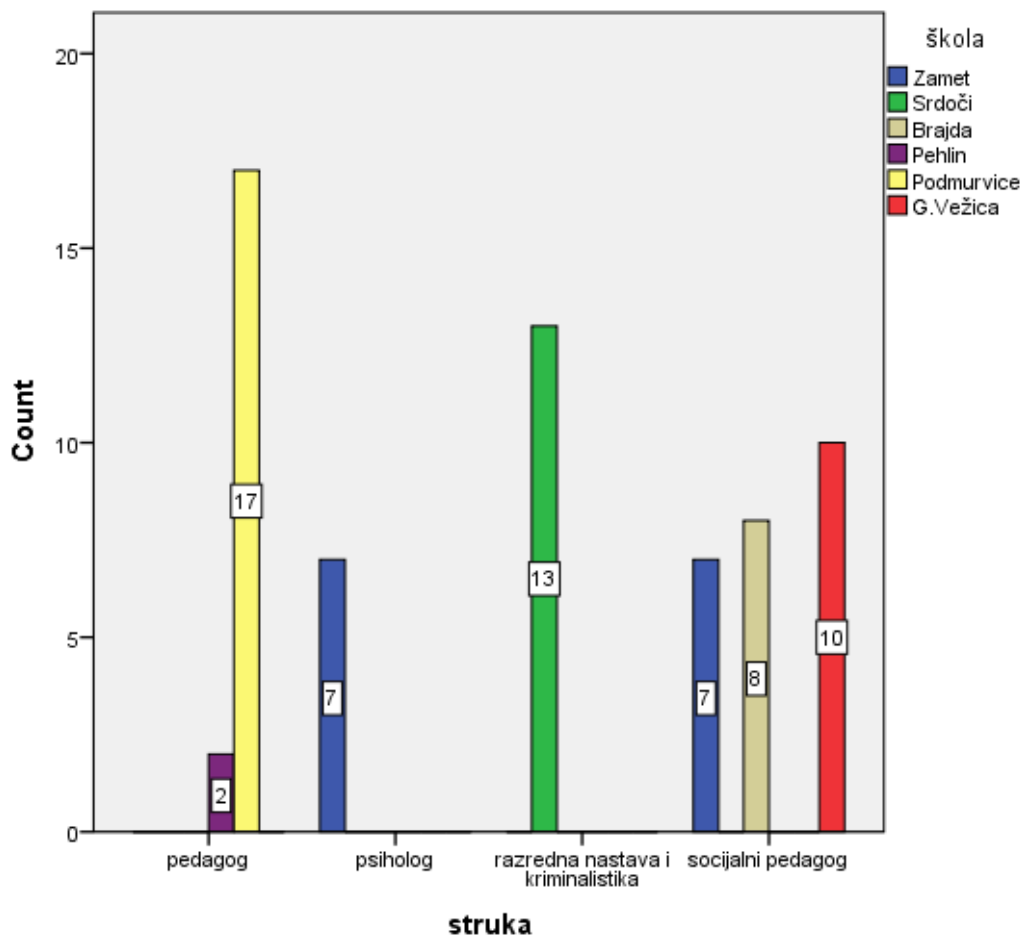
U istraživanju je sudjelovalo ukupno 8 odgajatelja. U poludnevnom boravku gdje radi jedan odgajatelj, može biti najviše 12 učenika. U školama gdje je u poludnevnom boravku više od 12 učenika, rade dva odgajatelja, stoga je najveći broj učenika u poludnevnom boravku 24. Iz tog je razloga u istraživanju sudjelovao veći broj odgajatelja (N=8) nego što je škola (N=6). Procjenjivači su bile žene, prosječne dobi 45,08 (od 30 do 56) godina (slika 2).

Slika 2. Prikaz dobi odgajatelja

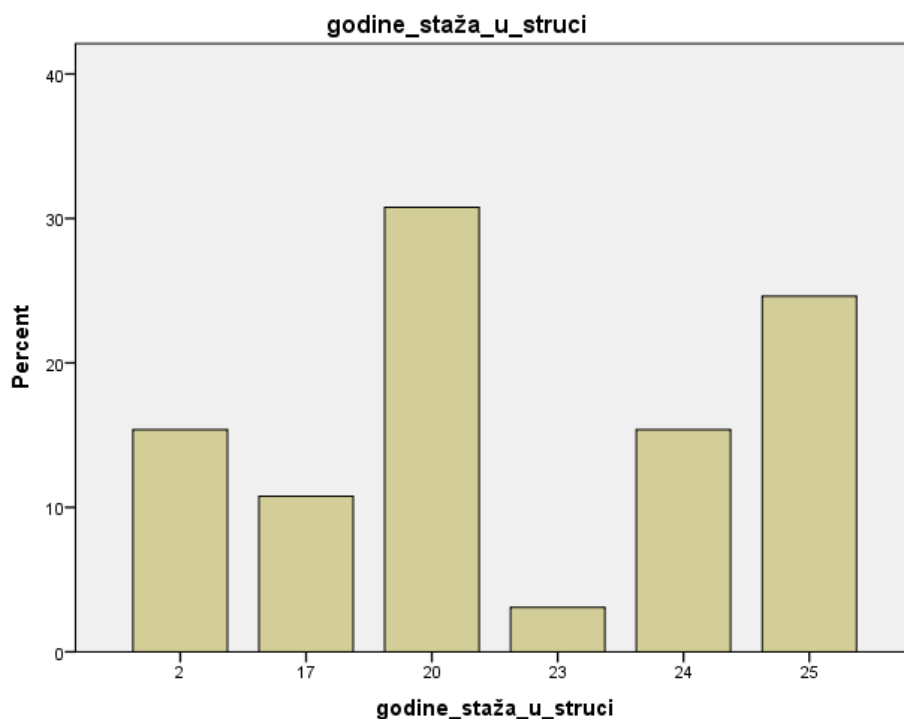
Na slici 3 se može vidjeti prikaz stručne spreme odgajatelja i škole u kojoj djeluju. Iz slike je vidljivo da su to socijalni pedagozi, ukupno 3 (37,5%) i pedagozi 3 (37,5%), dok je 1 (12,5%) odgajatelj psiholog, a 1 (12,5%) učitelj razredne nastave i magistar kriminalistike. U OŠ Podmurvice su oba odgajatelja pedagozi te su njihovi rezultati objedinjeni u žutom stupcu. Iz slike je također vidljivo da u OŠ Podmurvice, OŠ Srdoči i OŠ Zamet rade 2 odgajatelja zbog brojnosti učenika koji su uključeni u PDB.

Slika 3. Prikaz stručne spreme odgajatelja i škole

Odgajatelji su u struci radili u prosjeku 18,85 (od 2 do 25) godina, što je vidljivo iz slike 4.

Slika 4. Prikaz godina staža odgajatelja

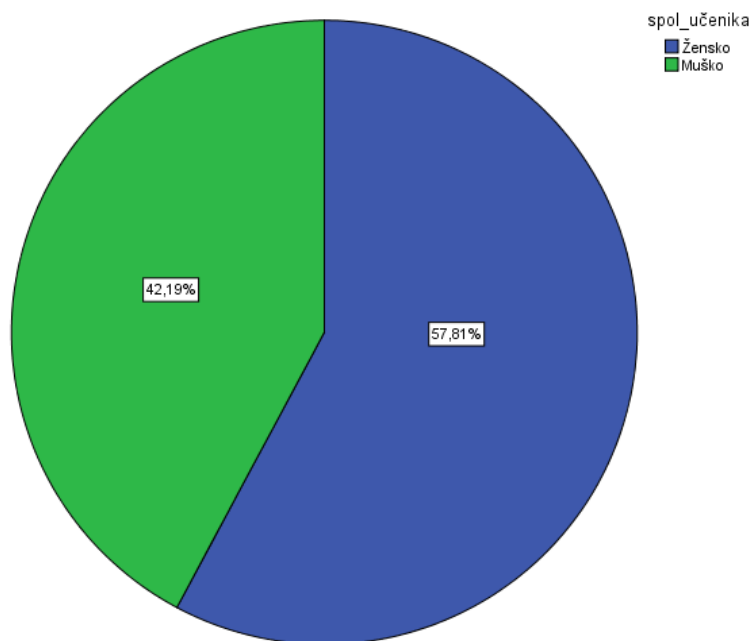

Budući da je za adekvatnu i vjerodostojnu procjenu učenikovih rizičnih čimbenika bitno dobro poznavati učenika, provedena je analiza varijable Vrijeme poznavanja učenika. Odgajatelji prosječno poznaju učenika 23 mjeseca, odnosno gotovo dvije godine, što je jednako vremenu koje je učenik uključen u PDB (Slika 7).

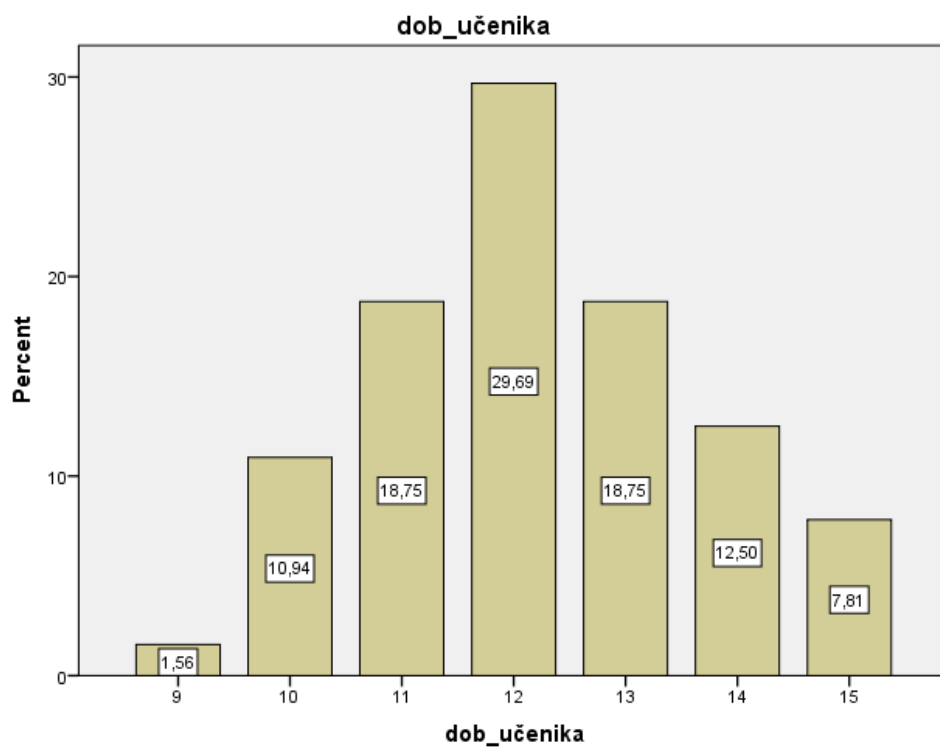
6.1.2. Učenici

U istraživanju su sudjelovali učenici od 4. do 8. razreda osnovnih škola (N=64). Iz slike 5 vidljivo je da je u istraživanju sudjelovao podjednak broj dječaka i djevojčica, odnosno 27 (42,2%) dječaka i 37 (57,8%) djevojčica. Prosječna dob ispitanika bila je 12,22 godine (od 9 do 15). Prosječna dob dječaka iznosi 12,30 (od 10 do 15), dok prosječna dob djevojčica iznosi 12,16 (od 9 do 15) (slika 6).

Slika 5. Prikaz spola učenika

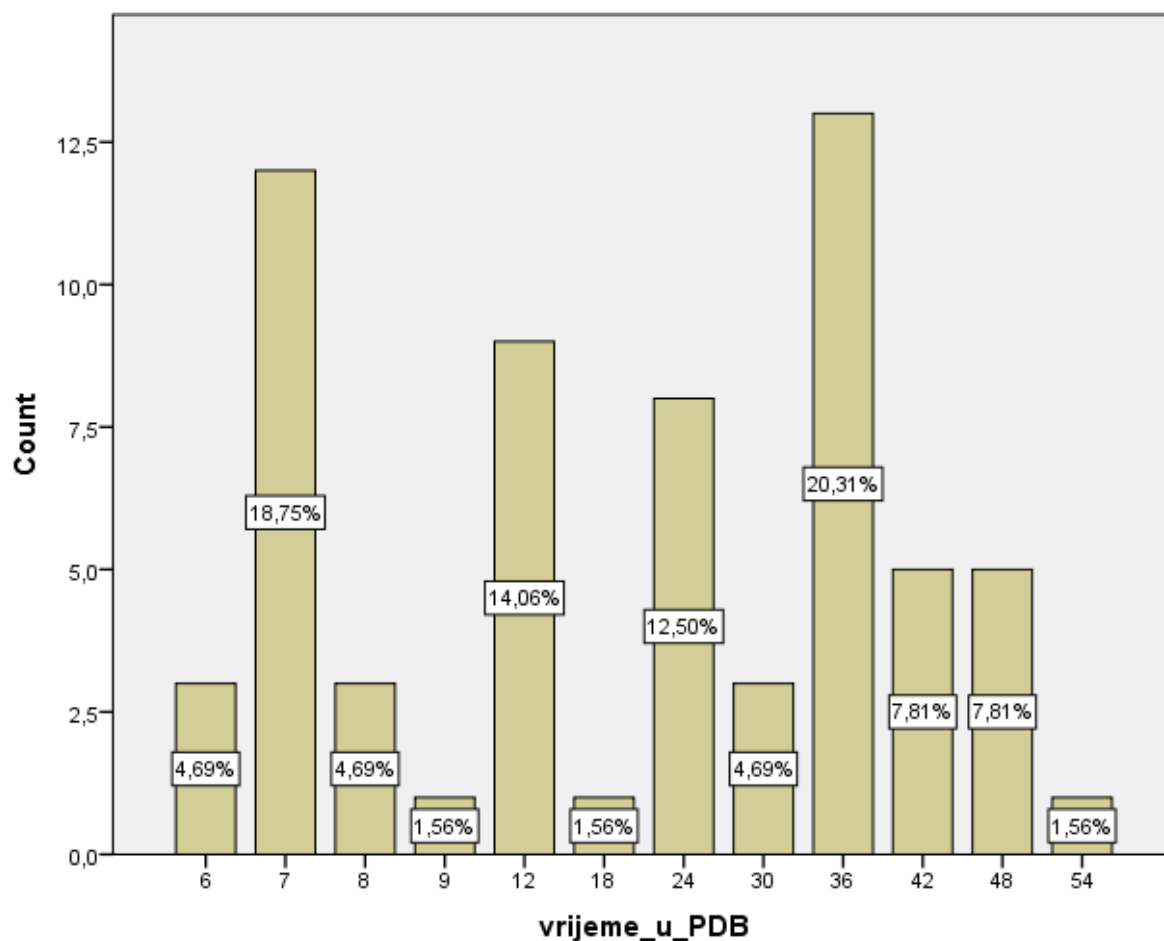
Slika 6. Prikaz dobi učenika

Kao što je vidljivo iz slike 3, najveći broj učenika u dobi od 4.-8. razreda osnovne škole pohađa OŠ Podmurvice, OŠ Zamet i OŠ Srdoči. Učenici su u socijalno-pedagoški program

PDB-a uključeni u prosjeku 23 mjeseca, odnosno približno dvije godine. Iz slike 6 je vidljivo da je čak 27 (42,18%) učenika uključeno u program sve do kraja osnovnoškolskog obrazovanja. Zanimala nas je povezanost duljine boravka učenika u PDB-u i vremena poznavanja učenika od strane procjenjivača, pa smo pristupili utvrđivanju korelacije između te dvije varijable. Utvrđeno je da je povezanost vrlo visoka i pozitivna ($r = ,98^{**}$). Povezanost dobi učenika i njihovog vremena boravka u PDB-u je niska i pozitivna ($r = ,33^{**}$).

Slika 7. Prikaz vremena boravka učenika u PDB-u

6.2. Mjerni instrumenti

U istraživanju su korištena dva mjerna instrumenta. Za samoprocjenu prosocijalnosti korišten je instrument Mjera prosocijalnih tendencija samoprocjene učenika o prosocijalnom ponašanju, koji je prilagođen uzrastu mlađih adolescenata (PTM-R) (Carlo, Hausmann, Christiansen i Randall, 2003), a za procjenu rizičnih faktora korišten je Upitnik o rizičnim čimbenicima (Scholte, 1998 prema Žižak i Koller-Trbović, 2013).

6.2.1. PTM-R (Carlo i sur., 2003)

Samoprocjena učenika o prosocijalnosti mjerena je mjernim instrumentom Mjera prosocijalnih tendencija, koji je prilagođen uzrastu mlađih adolescenata (PTM-R) (Carlo i sur., 2003). Autori su u svom originalnom mjerenju pri izradi instrumenta PTM koji se sastoji od 25 čestica dobili ove mjere pouzdanosti: prosocijalno djelovanje u javnosti (Cronbach $\alpha = ,78$), emocionalnost (Cronbach $\alpha = 0.75$ anonimnost), pomoć u kriznim situacijama (Cronbach $\alpha = ,63$), anonimnost (Cronbach $\alpha = ,85$), altruizam (Cronbach $\alpha = ,74$) i suradljivost (Cronbach $\alpha = ,80$). Navedena skala nastala je kao revidirana verzija za mlađe ispitanike, konkretno, mlađe adolescente iz originalnog mjernog instrumenta za starije adolescente Mjera prosocijalnih tendencija (PTM) (Carlo i Randall, 2002). Za potrebe ovog istraživanja, autori su autorici ovoga rada poslali verziju za mlađe adolescente s 21 česticom koje su potom prevedene na hrvatski jezik.

Radi se o tvrdnjama o kojima se učenik očituje tako da odabere odgovor na skali Likertovog tipa u rasponu od 1 – uopće me ne opisuje, 2 – vrlo malo me opisuje, 3 – donekle me opisuje, 4 – vrlo dobro me opisuje i 5 – odlično me opisuje. Eksplorativnom analizom metodom glavnih komponenti prema GT kriteriju i naknadnim rotiranjem kosokutnom oblimin metodom, ekstrahirano je 7 komponenti koje su objasnile 65% varijance rezultata skale. Sve su čestice pri tome imale inicijalne i ekstrakcijske komunalitete veće od 0,3. Dobiveni faktori nisu bili intepretabilni niti pouzdano mjerili pojedinu dimenziju, pa je ponovljena analiza prema Scree plot kriteriju. Dobivena je 2-faktorska intepretabilna struktura seta od 17 čestica. Karakteristični korijeni za dva faktora bili su veći od 1 (4,14 , 2,74 i 1,76), a faktori su objasnili 33% varijance rezultata zadržanih čestica čiji su komunaliteti bili najmanje vrijednosti 0,34, a najveće 0,60. Daljom analizom

diskriminacijskih koeficijenata sa svakom dimenzijom je odbačeno 7 čestica i na kraju je ostalo 10 čestica u dvije subskale, odnosno dimenzije. To su *dimenzija emocionalno-reaktivne prosocijalnosti i anonimne prosocijalnosti*. Sličnu promjenu u strukturi promatranog latentnog prostora skale PTM su dobile i Richaud, Mesurado i Kohan Cortada (2012).

Dimenzije

Tablica 6. Prva dimenzija Mjera prosocijalnih dimenzija samoprocjene učenika o prosocijalnom ponašanju prilagođena uzrastu mlađih adolescenata (PTM-R)

r.b.	1. EMOCIONALNO-REAKTIVNA PROSOCIJALNOST	Koeficijent korelacije s faktorom
16	Kad me netko upita za pomoć, odmah mu pomažem.	,75
06	Ne dvoumim se kad me netko traži za pomoć.	,75
15	Najučinkovitije pomažem drugima kad se nalazim u izuzetno emocionalnoj situaciji.	,74
08	Nastojim pomoći osobama koje su ozbiljno ozlijeđene.	,69
02	Osjećam se dobro kad utješim nekoga tko je veoma uzrujan.	,69
05	Nastojim pomoći osobama koje su u ozbiljnoj nevolji.	,69
Cronbachova Alpha = ,76		

Prema tablici 6, dobivena dimenzija „Emocionalno-reaktivna prosocijalnost“ iskazuje prosocijalno ponašanje učenika koje je potaknuto emocijama te iskazuje reaktivnu pomoć, odnosno suradljivost u kriznim situacijama koje učenici doživljavaju izuzetno emocionalnim.

Tablica 7. Druga dimenzija Mjera prosocijalnih dimenzija samoprocjene učenika o prosocijalnom ponašanju prilagođena uzrastu mlađih adolescenata (PTM-R)

r.b.	ANONIMNA PROSOCIJALNOST	Koeficijent korelacije s faktorom
04	Mislim da je jedna od najboljih stvari kod pomaganja drugima, što pred drugima izgledam kao jako dobra osoba.	,69
07	Radije pomažem kad nitko za to ne zna.	,62
14	Najčešće pomažem drugima, a da oni pritom ne znaju tko im je pomogao.	,61
17	Mislim da je najbolja situacija kad pomažem drugima bez njihova znanja.	,57
Cronbachova Alpha = ,69		

Prema tablici 7, dobivena dimenzija „Anonimna prosocijalnost“ odnosi se na nastojanja učenika da pomažu drugima bez da osobe kojima pomažu to znaju, čime iskazuju anonimno prosocijalno ponašanje koje je potaknuto mišljenjem da pred drugima izgledaju kao jako dobre osobe.

6.2.2. Upitnik o rizičnim čimbenicima (Scholte, 1998)

U ovom se istraživanju koristio i Upitnik o rizičnim čimbenicima (Scholte, 1998) koji se sastoji od 89 čestica koje definiraju 18 dimenzija. Svaka se dimenzija sastoji od 5 čestica, osim posljednje (Vršnjačke grupe) u kojoj se nalazi 4 čestice. Standardna mjera pouzdanosti (Cronbachova alpha) za Upitnik o rizičnim čimbenicima kojeg su koristili Koller-Trbović, Nikolić i Dugandžić (2009) iznosi ,98. S ciljem dobivanja što većih mjera pouzdanosti, u dimenzijama Rizične aktivnosti i Vršnjačke grupe zadržane su po dvije čestice u svakoj dimenziji. Dobivene mjere pouzdanosti prikazane su u tablici 8. U tablici 8 je vidljivo da su

mjere unutarnje povezanosti vrlo visoke i zadovoljavajuće za sve dimenzije rizičnosti osim za dimenziju Rizične aktivnosti.

Tablica 8. Dimenzije Upitnika o rizičnim čimbenicima (Scholte, 1998) i mjere unutarnje pouzdanosti

		Cronbachova Alpha
7. Osobnost djeteta	d) Ego kontrola	,91
	e) Lokus kontrole	,81
	f) Nošenje s problemima	,91
8. Obitelj	d) Obiteljski sukobi	,92
	e) Nadzor	,87
	f) Privrženost	,94
9. Škola	d) Motivacija	,88
	e) Školski uspjeh	,86
	f) Odnosi s učiteljima	,92
10. Vršnjaci	d) Rizične aktivnosti	,64
	e) Odnosi s vršnjacima	,88
	f) Vršnjačke grupe	,80
11. Eksternalizirani problemi u ponašanju	d) Hiperaktivnost	,96
	e) Agresija	,95
	f) Antisocijalnost	,75
12. Internalizirani problemi u ponašanju	d) Depresija	,87
	e) Tjeskoba	,86
	f) Socijalna tjeskoba	,94

Odgajatelji su procjenjivali čestice na skali od 0 do 4, gdje 0 predstavlja odsutnost ponašanja, 1 blagu rizičnost, odnosno povremenu prisutnost ponašanja, 2 umjerenu rizičnost, dok 3 izražava snažnu prisutnost ili učestalost ponašanja.

6.3. Postupak prikupljanja podataka

Istraživanje je provedeno u ljetnom semestru akademske godine 2015./2016. Kako bi nam se omogućilo testiranje učenika, ravnateljima škola u kojima djeluje poludnevni boravak poslana je molba za dopuštenje za provođenje anonimnog istraživanja. Ravnateljici Doma za odgoj djece i mladeži, Rijeka poslana je zamolba za sudjelovanje odgajatelja koji rade u poludnevnom boravku u školi s ciljem procjenjivanja rizičnih čimbenika učenika koji će sudjelovati u istraživanju. Nakon što su se ravnatelji potvrdno očitovali o dopuštenju za provođenje istraživanja, počeo je postupak prikupljanja suglasnosti roditelja o sudjelovanju njihova djeteta u anketi, sukladno Etičkom kodeksu istraživanja s djecom (Ajduković i Kolesarić, 2003). Nakon što su skupljeni informirani pristanci roditelja, dogovoreno je grupno testiranje u svakoj školi. Nisu svi roditelji dali informirani pristanak, stoga njihova djeca nisu sudjelovala u istraživanju. Zamoljena su 72 roditelja, a pristanak je dalo 69 roditelja. Sva djeca čiji su roditelji dali pristanak su i sama pristala sudjelovati. Odgajatelji su najavili učenicima dolazak autorice ovog rada te su ih motivirali za sudjelovanje u ispitivanju. Autorica rada je osobno je sudjelovala na svakom testiranju. Učenicima se kratko predstavila te objasnila svrhu istraživanja. Naglasila im je da će se prikupljeni podaci koristiti isključivo za potrebe pisanja diplomskog rada. Podaci su bili zaštićeni i šifrom koju je osmislio svaki učenik, a sastojao se od četiri broja i dva slova. Učenike se zamolilo da upitnike riješe samostalno i iskreno, a ukoliko imaju nekih nejasnoća da se obrate autorici rada ili odgajatelju. Ispunjavanje upitnika trajalo je 10 minuta. Tijekom ispunjavanja upitnika, odgajatelj je zabilježio šifru učenika kako bi kasnije mogao procijeniti učenika prema Scholteovu upitniku. Za istraživanje su pripremljena 72, ispunjena 69, a valjana su bila 64 upitnika.

6.4. Obrada podataka

U obradi podataka korištena je faktorska analiza za utvrđivanje konstruktne valjanosti dimenzija za skalu Mjera prosocijalne tendencije koja je prilagođena uzrastu mlađih adolescenata (PTM-R). Cilj je faktorske analize da međusobnu povezanost većeg broja varijabli objasni manjim brojem varijabli (Fulgosi, 1988). Linearni kompoziti dimenzija dvaju faktora/skala za koje su se koristile Likertove ljestvice prikazani su aritmetičkom sredinom i standardnom devijacijom. Korištena je Spearmanova korelacija u utvrđivanju korelacija i

interkorelacija varijabli za dob i vrijeme u PDB-u. T-test je korišten za utvrđivanje razlika za spol. Za obradu podataka koristio se statistički program IBM SPSS 20.0. Tablice frekvencije i grafički prikazi dostupni u SPSS-u (*Statistical Package for Social Sciences*) korišteni su za prikaz nominalnih i ordinalnih varijabli.

7. REZULTATI

Za testiranje postavljenih hipoteza provedene su deskriptivne analize, korelacijske analize i analize razlika na prikazanim dimenzijama dvaju mjernih instrumenata.

7.1. Rizični čimbenici i prosocijalnost učenika koji manifestiraju rizična ponašanja ili su u riziku za poremećaje u ponašanju

U ovome podpoglavlju prikazat će se rezultati odgovora ispitanika skale Mjera prosocijalnih tendencija te će se testirati hipoteze H1 i H2. Primijenit će se deskriptivna i korelacijska analiza varijabli.

Tablica 9. Deskripcija rizičnih čimbenika i prosocijalnosti učenika u PDB-u

Varijable		Min.	Max.	M	SD	K-G
RIZIČNI ČIMBENICI	1 Depresija	1	4	,72	,57	1,15
	2 Tjeskoba	1	4	,86	,65	1,20
	3 Socijalna tjeskoba	1	4	,49	,59	2,13**
	4 Hiperaktivnost	1	4	,97	,88	1,39*
	5 Agresija	1	4	,68	,80	1,57*
	6 Antisocijalnost	1	4	,16	,32	2,69**
	7 Ego kontrola	1	4	,85	,72	1,05
	8 Lokus kontrole	1	4	,92	,61	,96
	9 Nošenje s problemima	1	4	1,12	,77	1,89**
	10 Obiteljski sukobi	1	4	,54	,66	1,67**
	11 Nadzor	1	4	,51	,64	1,85**
	12 Privrženost	1	4	,42	,70	2,35**
	13 Motivacija	1	4	,85	,73	1,44*

	14 Školsko postignuće	1	4	,83	,74	1,73**
	15 Odnosi s učiteljima	1	4	,45	,60	1,77**
	16 Rizične aktivnosti	1	4	,24	,35	2,63**
	17 Odnosi s vršnjacima	1	4	,53	,63	1,69**
	18 Vršnjačke grupe	1	4	,04	,10	4,12**
PROSOCIJALNO PONAŠANJE	Emocionalno-reaktivna prosocijalnost	1	5	4,12	,75	1,25
	Anonimna prosocijalnost	1	5	2,96	1,06	,87

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Deskriptivni parametri: minimalne vrijednosti (Min.), maksimalne vrijednosti (Max.), aritmetička sredina (M), standardna devijacija (SD), Kolmogorov Smirnov test (K-G)

Uvidom u tablicu 9 vidljivo je da od navedenih dimenzija rizičnih čimbenika, učenici posjeduju najveću rizičnost u dimenzijama nošenje s problemima, hiperaktivnost i lokus kontrole. Navedene dimenzije pripadaju djetetovoj osobnosti te su karakteristične za eksternalizirane probleme u ponašanju. Najmanje rizika učenici posjeduju u dimenziji vršnjačke grupe. Promatrajući dimenzije prosocijalnog ponašanja, učenici su postigli veće rezultate u dimenziji emocionalno-reaktivna prosocijalnost nego u dimenziji anonimna prosocijalnost.

Tablica 10. Prikaz samoprocjene učenika o prosocijalnom ponašanju

	Uopće me ne opisuje	Vrlo malo me opisuje	Donekle me opisuje	Vrlo dobro me opisuje	Odlično me opisuje	Rang
1	15 (23,4%)	9 (14,1%)	13 (20,3%)	12 (18,8%)	15 (23,4%)	8.
2	2 (3,1%)	1 (1,6%)	10 (15,6%)	7 (10,9%)	44 (68,8%)	4.
3	17 (26,6%)	7 (10,9%)	12 (18,8%)	12 (18,8%)	16 (25%)	15.

4	7 (10,9%)	1 (1,6%)	17 (26,6%)	16 (25%)	23 (35,9%)	10.
5	5 (7,8%)	1 (1,6%)	4 (6,3%)	10 (15,6%)	44 (68,8%)	6.
6	7 (10,9%)	4 (6,3%)	10 (15,6%)	18 (28,1%)	25 (39,1%)	9.
7	22 (34,4%)	6 (9,4%)	9 (14,1%)	13 (20,3%)	14 (21,9%)	17.
8	3 (4,7%)	2 (3,1%)	3 (4,7%)	7 (10,9%)	49 (76,6%)	1.
9	26 (40,6%)	7 (10,9%)	9 (14,1%)	12 (18,8%)	10 (15,6%)	20.
10	17 (26,6%)	8 (12,5%)	11 (17,2%)	15 (23,4%)	13 (20,3%)	16.
11	1 (1,6%)	1 (1,6%)	10 (15,6%)	12 (18,8%)	40 (62,5%)	5.
12	22 (34,4%)	4 (6,3%)	16 (25%)	14 (21,9%)	8 (12,5%)	19.
13	6 (9,4%)	3 (4,7%)	10 (15,6%)	15 (23,4%)	30 (46,9%)	7.
14	21 (32,8%)	6 (9,4%)	15 (23,4%)	12 (18,8%)	10 (15,6%)	18.
15	6 (9,4%)	11 (17,2%)	22 (34,4%)	8 (12,5%)	17 (26,6%)	13.
16	0	1 (1,6%)	7 (10,9%)	20 (31,3%)	36 (56,3%)	3.
17	23 (35,9%)	14 (21,9%)	8 (12,5%)	9 (14,1%)	10 (15,6%)	21.
18	5 (7,8%)	5 (7,8%)	20 (31,3%)	16 (25%)	18 (28,1%)	12.
19	3 (4,7%)	5 (7,8%)	13 (20,3%)	18 (28,1%)	25 (39,1%)	8.
20	13 (20,3%)	3 (4,7%)	7 (10,9%)	13 (20,3%)	28 (43,8%)	11.
21	1 (1,6%)	1 (1,6%)	9 (14,1%)	9 (14,1%)	44 (68,8%)	2.

1-Najbolje pomažem drugima kad me drugi ljudi gledaju.,2-Osjećam se dobro kad utješim nekoga tko je veoma uzrujan.,3-Kada se nalazim među mnoštvom ljudi, lakše mi je pomoći unesrećenima.,4-Mislim da je jedna od najboljih stvari kod pomaganja drugima, što pred drugima izgledam kao jako dobra osoba.,5-Nastojim pomoći osobama koje su u ozbiljnoj nevolji.,6-Ne dvoumim se kad me netko traži za pomoć.,7-Radije pomažem kad nitko za to ne zna.,8-Nastojim pomoći osobama koje su ozbiljno ozlijeđene.,9-Smatram da je milostinja u obliku novca ili drugih dobra najbolja kada ja od nje imam neku korist.,10-Pomažem potrebitima kad oni ne znaju tko im je pomogao.,11-Nastojim pomoći drugima pogotovo kad su zbilja osjećajni.,12-Najbolje pomažem drugima kad me ostali pažljivo promatraju.,13-Lako mi je pomoći drugima kad se nalaze u nekoj teškoj situaciji.,14-Najčešće pomažem drugima, a da oni pritom ne znaju tko im je pomogao.,15-Najučinkovitije pomažem drugima kad se nalazim u izuzetno emocionalnoj situaciji.,16-Kad me netko upita za pomoć, odmah mu pomažem.,17-Mislim da je najbolja situacija kad pomažem drugima bez njihova znanja.,18-Jedna od najboljih stvari u dobrotvornom radu jest što to izgleda jako dobro.,19-Emocionalne situacije potiču me da pomažem potrebitima.,20-Smatram da ako ja nekoj osobi pomognem, da bi mi ona trebala pomoći u budućnosti.,21-Uglavnom pomažem drugima kad su izuzetno uzrujani.

Analizirajući rangove odgovora prema njihovim aritmetičkim sredinama (vidljivo u tablici 10), rezultati istraživanja su pokazali da učenike najbolje opisuje izjava da nastoje pomoći osobama koje se nalaze u nekoj ozbiljnoj nevolji. Zatim slijedi izjava da uglavnom pomažu drugima kada su izuzetno uzrujani te da odmah pomažu čim ih netko zamoli za pomoć. Učenici ne smatraju da je najbolja situacija kada pomažu drugima bez njihova znanja, kao ni da je milostinja u obliku novca ili nekih drugih dobra najbolja kad oni od nje imaju koristi, što je vidljivo iz rangova na tablici 10. Prema navedenim rangovima možemo uočiti da učenike najviše opisuju izjave koje su povezane uz snažne emocionalne situacije koje ih potiču na prosocijalno ponašanje, a najmanje ih opisuju izjave vezanu uz anonimno prosocijalno ponašanje.

Odgovore učenika o njihovoj samoprocjeni prosocijalnog ponašanja prema upitniku PTM, 87,5% učenika vrlo dobro/odlično opisuje izjava „Nastojim pomoći osobama koje su ozbiljno ozlijeđene.“ (vidljivo u tablici 10). Samo 7,8% učenika smatra da ih ta izjava uopće ne opisuje ili ih opisuje vrlo malo. Nadalje, učenike u 82,9% slučajeva vrlo dobro/odlično opisuje tvrdnja „Uglavnom pomažem drugima kad su izuzetno uzrujani.“, što iskazuje njihovo reaktivno prosocijalno ponašanje potaknuto snažnim emocijama ili emocionalnim situacijama. Svakog trećeg učenika, odnosno 87,6% učenika vrlo dobro/odlično opisuje izjava „Kad me netko upita za pomoć, odmah mu pomažem.“. Niti jedan učenik, prilikom procjenjivanja navedene izjave nije zaokružio „Uopće me ne opisuje“, a samo je jedan učenik (1,6%) mišljenja da ga ta tvrdnja vrlo malo opisuje, što čini ukupni postotak od 1,6% učenika. Učenike najmanje opisuje izjava „Mislim da je najbolja situacija kad pomažem drugima bez njihova znanja.“, što je potvrđeno u 57% slučajeva. S druge strane, 29,7% učenika vrlo dobro/odlično opisuje ta izjava. Izjavu „Smatram da je milostinja u obliku novca ili drugih dobra najbolja kad ja od nje imam neku korist.“ svaki drugi učenik (51,5%) smatra da ih vrlo malo, ako uopće, opisuje, dok ista izjava vrlo dobro/odlično opisuje svakog trećeg učenika (34,4%).

Deskriptivni parametri: Spearmanov koeficijent korelacije za dimenzije rizičnih čimbenika (2-tjeskoba, 3-socijalna tjeskoba, 4-hiperaktivnost, 5-agresija, 6-antisocijalnost, 7-ego kontrola, 8-lokus kontrole, 9-nošenje s problemima, 10-obiteljski sukobi, 11-nadzor, 12-privrženost, 13-motivacija, 14-školsko postignuće, 15-odnosi s učiteljima, 16-rizične aktivnosti, 17-odnosi s vršnjacima, 18-vršnjačke grupe) i prosocijalnog ponašanja (19-emocionalno-reaktivna prosocijalnost, 20-anonimna prosocijalnost)

Iz tablice 11 vidljiva je značajna pozitivna povezanost između većine dimenzija rizičnih čimbenika. Depresija je vrlo visoko povezana s tjeskobom, a srednje s lokusom kontrole, kao i sa socijalnom tjeskobom, obiteljskim sukobima, privrženosti i odnosima s vršnjacima, dok je nisko povezana s hiperaktivnošću i odnosima s učiteljima. Tjeskoba je srednje povezana sa socijalnom tjeskobom, odnosima s vršnjacima, lokusom kontrole, i nisko do srednje s hiperaktivnošću te nisko s odnosima s učiteljima, s agresijom i s ego kontrolom. Socijalna tjeskoba je visoko povezana s hiperaktivnošću i srednje s odnosima s vršnjacima. Hiperaktivnost je povezana s gotovo svim ostalim varijablama: visoko s ego kontrolom, agresijom i odnosima s učiteljima, srednje s nošenjem s problemima, lokusom kontrole, antisocijalnošću, školskim postignućem i motivacijom i nisko s obiteljskim sukobima, nadzorom, privrženošću, rizičnim aktivnostima i odnosima s vršnjacima. Agresija je vrlo visoko povezana s ego kontrolom i odnosima s učiteljima, dok je srednje povezana s nošenjem s problemima, lokusom kontrole, antisocijalnošću i obiteljskim sukobima. Agresija je nisko povezana s motivacijom, rizičnim aktivnostima, školskim postignućem, nadzorom, odnosima s vršnjacima i privrženosti. Antisocijalnost je srednje povezana s ego kontrolom, nadzorom, rizičnim aktivnostima, lokusom kontrole, motivacijom, nošenjem s problemima, obiteljskim sukobima i odnosima s učiteljima te je nisko povezana s privrženosti. Ego kontrola je vrlo visoko povezana s nošenjem s problemima, visoko s odnosima s učiteljima i lokusom kontrole te srednje s motivacijom, obiteljskim sukobima i nadzorom, dok je nisko do srednje povezana s rizičnim aktivnostima i privrženosti. Lokus kontrole je visoko povezan s obiteljskim sukobima, srednje povezan s motivacijom, odnosima s učiteljima i nošenjem s problemima, te je nisko do srednje povezan s privrženosti, školskim postignućem, nadzorom i rizičnim aktivnostima. Nošenje s problemima je vrlo visoko povezano s motivacijom, visoko s nadzorom i školskim postignućem, dok je srednje povezano s odnosima s učiteljima, obiteljskim sukobima i rizičnim aktivnostima. Obiteljski sukobi su visoko povezani s rizičnim aktivnostima i privrženosti, srednje su povezani s odnosima s učiteljima, a nisko do srednje s nadzorom, školskim postignućem i motivacijom. Nadzor je visoko povezan s privrženosti i motivacijom, dok je srednje povezan s rizičnim aktivnostima, a nisko do srednje povezan s odnosima s učiteljima, školskim postignućem i vršnjačkim grupama. Privrženost je nisko do

srednje povezana s motivacijom, rizičnim aktivnostima, školskim postignućem i odnosima s učiteljima. Motivacija je visoko povezana sa školskim postignućem, a srednje s odnosima s učiteljima i rizičnim aktivnostima. Školsko postignuće je srednje povezano s odnosima s učiteljima, dok je nisko povezano s rizičnim aktivnostima. Odnosi s učiteljima s nisko do srednje povezani s rizičnim aktivnostima. Rizične aktivnosti su negativno i nisko povezane s vršnjačkim grupama.

Između varijabli rizičnih čimbenika i dimenzija prosocijalnosti je od 36 mogućih povezanosti uočena samo jedna. Radi se o negativnoj i niskoj povezanost između dimenzije vršnjačke grupe i emocionalno-reaktivne prosocijalnosti, što ukazuje na činjenicu da učenici koji imaju razvijeniju emocionalno-reaktivnu prosocijalnost posjeduju statistički značajno manje rizika u dimenziji vršnjačke grupe, i obrnuto, učenici koji imaju više rizika u dimenziji vršnjačke grupe, posjeduju manje razvijenu emocionalno-reaktivnu prosocijalnost.

7.2. Povezanost duljine boravka u PDB-u i rizičnosti, odnosno prosocijalnosti

U ovom podpoglavlju testirat će se hipoteza H3. Koristit će se deskriptivna i neparametrijska korelacijska analiza varijabli vrijeme u PDB-u i varijabli rizičnih čimbenika i prosocijalnosti.

Željeli smo ispitati postoji li povezanost između vremena boravka u PDB-u i rizičnih čimbenika, odnosno prosocijalnosti. Prema tablici 12 vidljivo je da je prosječna duljina boravka učenika u PDB-u 24 mjeseca, najmanje 6 i najviše 54, pri čemu su odstupanja od 15 mjeseci.

Dalje, uočava se da vrijeme boravka učenika u poludnevnom boravku nije statistički značajno povezano ni s jednom dimenzijom rizičnih čimbenika. Promatrajući rezultate dimenzija prosocijalnog ponašanja učenika, uočava se niska, odnosno slaba pozitivna povezanost varijable vrijeme u PDB-u s dimenzijom emocionalno-reaktivna prosocijalnost. Rezultati impliciraju da što je dulje vrijeme boravka u PDB-u, to je veća emocionalno-reaktivna prosocijalnost i obrnuto, što je veća emocionalno-reaktivna prosocijalnost, to je veće vrijeme boravka u PDB-u.

7.3. Povezanost dobi i rizičnih čimbenika i prosocijalnosti

U ovom podpoglavlju testirat će se hipoteza H4. Kako bi se ispitala povezanost dobi i rizičnih čimbenika i prosocijalnosti, primijenit će se neparametrijska korelacija varijable dobi i dimenzija rizičnih čimbenika i prosocijalnosti.

Tablica 13. Prikaz povezanosti dobi i rizičnih čimbenika i prosocijalnosti kod učenika u PDB-u

	Rizični čimbenici																		Prosocijalnost	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
r	,13	,12	,13	,08	,15	,19	,17	,31*	,16	,03	,15	-,03	,31*	,11	,05	,09	-,17	,08	,12	,05

* $p < 0,05$

Spearmanov koeficijent relacije (r) za dimenzije rizičnih čimbenika (1-depresija, 2-tjeskoba, 3-socijalna tjeskoba, 4-hiperaktivnost, 5-agresija, 6-antisocijalnost, 7-ego kontrola, 8-lokus kontrole, 9-nošenje s problemima, 10-obiteljski sukobi, 11-nadzor, 12-privrženost, 13-motivacija, 14-školsko postignuće, 15-odnosi s učiteljima, 16-rizične aktivnosti, 17-odnosi s vršnjacima, 18-vršnjačke grupe) i prosocijalnosti (19-emocionalno-reaktivna prosocijalnost, 20-anonimna prosocijalnost)

Analizirajući rezultate iz tablice 13 uočena je povezanost samo kod dvije varijable iz prostora rizičnih čimbenika, a to je niska pozitivna povezanost između dobi i dimenzija lokus kontrole i motivacija. Dakle, što su učenici stariji, posjeduju veći rizik u dimenziji lokus kontrole te motivaciji za školu. Također je vidljivo da ne postoji povezanost između dobi i dimenzija prosocijalnog ponašanja kod učenika.

7.4. Razlike između djevojčica i dječaka u procijenjenim rizičnim čimbenicima i prosocijalnosti

U ovom će se podpoglavlju testirati hipoteza H5. S ciljem utvrđivanja spolnih razlika i rizičnih čimbenika i prosocijalnosti kod učenika, primijenit će se T-test.

Tablica 14. Razlike između djevojčica i dječaka u procijenjenim rizičnim čimbenicima i prosocijalnosti

Varijable		Spol učenika	Deskriptivni parametri		t
			M	SD	
RIZIČNI ČIMBENICI	Depresija	Djevojčice	,66	,56	-,89
		Dječaci	,79	,58	
	Tjeskoba	Djevojčice	,79	,67	-1,09
		Dječaci	,96	,62	
	Socijalna tjeskoba	Djevojčice	,44	,58	-,80
		Dječaci	,56	,61	
	Hiperaktivnost	Djevojčice	1,22	,90	2,77**
		Dječaci	,63	,74	
	Agresija	Djevojčice	,84	,84	1,83
		Dječaci	,47	,70	

Antisocijalnost	Djevojčice	,21	,39	1,43
	Dječaci	,10	,16	
Ego kontrola	Djevojčice	,98	,77	1,71
	Dječaci	,67	,60	
Lokus kontrole	Djevojčice	,97	,63	,79
	Dječaci	,85	,58	
Nošenje s problemima	Djevojčice	1,34	,85	3,16**
	Dječaci	,80	,49	
Obiteljski sukobi	Djevojčice	,66	,71	1,66
	Dječaci	,38	,57	
Nadzor	Djevojčice	,62	,71	1,48
	Dječaci	,38	,52	
Privrženost	Djevojčice	,48	,71	,88
	Dječaci	,33	,68	
Motivacija	Djevojčice	,97	,78	1,57
	Dječaci	,68	,63	
Školsko postignuće	Djevojčice	1,00	,84	2,44*
	Dječaci	,59	,52	
Odnosi s učiteljima	Djevojčice	,56	,67	1,75
	Dječaci	,30	,43	
Rizične aktivnosti	Djevojčice	,31	,40	1,95
	Dječaci	,15	,24	
Odnosi s vršnjacima	Djevojčice	,46	,57	-,97
	Dječaci	,61	,71	
Vršnjačke grupe	Djevojčice	,03	,10	-,77
	Dječaci	,66	,56	

PROSOCIJALNO PONAŠANJE	Emocionalno-reaktivna prosocijalnost	Djevojčice	3,94	,83	-2,58*
		Dječaci	4,38	,53	
	Anonimna prosocijalnost	Djevojčice	2,95	1,11	-,11
		Dječaci	2,98	1,02	

** $p < 0,01$, * $p < 0,05$

Deskriptivni parametri: aritmetičke sredine (M), standardne devijacije (SD), te T-test (t)

Prema rezultatima istraživanja prikazanim u tablici 14, uočava se da postoji razlika između dječaka i djevojčica u nekoliko dimenzija rizičnih čimbenika. Analizirajući razlike, djevojčice posjeduju značajno više rizika u dimenziji nošenje s problemima, hiperaktivnost i školsko postignuće. U ostalim dimenzijama rizičnih čimbenika ne postoji razlika u razini rizika između djevojčica i dječaka. Promatrajući rezultate djevojčica i dječaka i njihovog prosocijalnog ponašanja, uočava se razlika u dimenziji emocionalno-reaktivna prosocijalnost. Odnosno, djevojčice iskazuju značajno manje emocionalno-reaktivno prosocijalno ponašanje od dječaka, dok anonimnu prosocijalnost jednako izražavaju i djevojčice i dječaci.

8. RASPRAVA

8.1. Verifikacija hipoteza

8.1.1. Hipoteza 1 i Hipoteza 2

Hipoteza 1 prema kojoj učenici posjeduju niske do umjerene rizike te je njihovo prosocijalno ponašanje nedovoljno učestalo je djelomično potvrđena jer je prosocijalno ponašanje učenika, prema njihovoj samoprocjeni, prilično često.

Učenici posjeduju nisku razinu rizika u gotovo svim dimenzijama, osim u dimenziji vršnjačke grupe gdje gotovo da nema rizika. Blagi do umjereni rizik učenici iskazuju u dimenziji nošenje s problemima. I Koller-Trbović i suradnici (2009) su zabilježili najčešći rizik u navedenoj dimenziji. Zatim slijede dimenzije hiperaktivnost, lokus kontrole, tjeskoba, ego kontrola, motivacija i školsko postignuće. U ovom i u istraživanju Koller-Trbović i suradnika (2009) najviše rizika učenici imaju u području osobnosti. Scholte (1995) navodi da razlog tome mogu biti disfunkcije kognitivno-emocionalnih vještina djeteta kao i nisko samopouzdanje. Ovi rezultati upućuju na činjenicu da bi programi intervencije trebali biti više usmjereni na osobnost učenika jer su učenici iskazali značajan rizik u svim dimenzijama tog područja. Nadalje, učenici su procijenjeni rizičnima u dimenziji hiperaktivnost što je jedan od najčešćih primjera eksternaliziranih problema u ponašanju (Koller-Trbović i sur., 2009). Područje rizika vezano uz školu visoko je rangirano među rizicima kod učenika u PDB-u. Unatoč činjenici da se u PDB-u izuzetno puno vremena i truda ulaže u postizanje što boljeg školskog uspjeha kroz individualan rad na dnevnoj razini, rezultati pokazuju da rizici još uvijek postoje. Jedan od mogućih razloga jest velik broj korisnika koji trebaju pomoć kako bi izvršili sve svoje školske obaveze koje su nerijetko brojne i katkad prezahtjevne za učenika.

Logično je da je depresija kod učenika je vrlo dobro povezana s tjeskobom, a najmanje je povezana s hiperaktivnosti i odnosima s učiteljima. Tjeskoba je, jednako tako, dobro povezana sa socijalnom tjeskobom, budući da se radi o srodnim pojmovima. Obje su dimenzije jednako dobro povezane s dimenzijom odnosima s vršnjacima, točnije, učenici imaju vrlo malo prijatelja te se nerijetko s njima svađaju. Tjeskoba je povezana i s lokusom kontrole jer učenici prepuštaju odluke o budućnosti drugima, što ih čini tjeskobnima, nervoznima i u strahu od pogrešaka. Hiperaktivnost je visoko povezana s ego kontrolom i agresijom, a te su dvije dimenzije izuzetno visoko povezane. Učenik je neposlušan i svojeglav

te nerijetko ulazi u konflikte tražeći probleme. Zanimljivo je istaknuti da je hiperaktivnost visoko povezana i s odnosima s učiteljima. Razlog tome može biti u neslaganju između učenika i učitelja. Učitelj nema dobro mišljenje o djetetu te ga može bitno kažnjava. Na taj se način stvara začarani krug u kojem najviše pati dijete. Bitno je istaknuti i da su loši odnosi s učiteljima izuzetno dobro povezani s agresijom. Razlog tomu jest najčešće što je dijete razdražljivo i svadljivo. Može se zaključiti da su hiperaktivnost i agresija značajno povezane sa svim dimenzijama osim s vršnjačkim grupama. Obiteljski sukobi srednje su povezani s lokusom kontrole, ali i rizičnim aktivnostima. Naime, loši obiteljski odnosi potiču dijete da manje vremena provodi kod kuće te da provodi vrijeme na ulici. Rizične aktivnosti učenika također su povezane s roditeljskim nadzorom i djetetovim nošenjem s problemima. Nedostatak roditeljskog nadzora uvelike je povezan s manjkom roditeljske privrženosti, odnosno pokazivanjem ljubavi i pažnje prema djetetu. Ne čudi, stoga, što su vršnjačke grupe u kojima djeca konzumiraju drogu i/ili alkohol te se upuštaju u delikventne aktivnosti povezana s nedostatkom roditeljskog nadzora te upuštanjem u rizične aktivnosti. Zanimljivo je istaknuti i sljedeću povezanost. Iako su motivacija za školu i školsko postignuće međusobno vrlo visoko povezane, još su bolje povezane s dimenzijom nošenja s problemima. Budući da su školske obaveze neminovna briga svakog đaka, razvidno je da će dijete, ukoliko posjeduje rizik u nošenju s problemima imati i slabu motivaciju za školu, koja će dovesti i do lošeg školskog uspjeha. Ovaj podatak možda je ujedno i razlog zašto toliki broj učenika koji su u PDB-u neredovito izvršava svoje školske obaveze, ali rad na tim vještinama kod učenika moguće je i rješenje tih problema.

Prema rezultatima samoprocjene učenika o prosocijalnosti, učenici vrlo često iskazuju emocionalno-reaktivnu prosocijalnost. Anonimno prosocijalno ponašanje također je manifestirano kod učenika koji su uključeni u PDB. Prilikom interpretacije ovih rezultata svakako treba imati na umu da se radi o samoprocjeni učenika te da je vrlo vjerojatno da su neki učenici dali socijalno poželjne odgovore.

Hipoteza 2 prema kojoj su rizični čimbenici negativno povezani s prosocijalnim ponašanjem je djelomično prihvaćena jer negativna povezanost dokazana samo s dimenzijom vršnjačke grupe.

Očekivala se negativna povezanost između rizičnih čimbenika, posebice agresije jer se agresivno ponašanje često istraživalo uz prosocijalno ponašanje. Unatoč tome što neki autori

(Tremblay, 1991; Keresteš, 2006; Ferić i Bašić, 2000; Ajduković i sur., 2008) tvrde da su agresivno i prosocijalno ponašanje suprotne dimenzije istog kontinuuma, rezultati ovog istraživanja ne potvrđuju navedenu premisu. Možemo pretpostaviti da su Carlo i suradnici (2003) u pravu kada tvrde da agresivni učenici nisu nužno manje suradljivi, odnosno prosocijalni. Dokazana je jedino negativna povezanost između vršnjačkih grupa i prosocijalnosti, odnosno da veća razina prosocijalnosti kod djeteta podrazumijeva i niži rizik od uključivanja u vršnjačke grupe koje su sklone delikventnom ponašanju i/ili konzumaciji raznih opijata i alkohola. Ta se povezanost može objasniti činjenicom da se kroz grupni rad, koji uključuje kooperativnost i međusobno pomaganje prvenstveno u akademskim sadržajima, stječu prosocijalne vještine. Podučavanje drugih učenika ili pružanje pomoći u obliku bilješki pomaže učenicima u ostvarenju boljeg školskog uspjeha, a istovremeno potiče učenike na prosocijalno ponašanje (Carlo i sur., 1999). PDB predstavlja i mjesto stvaranja novih prijateljstava budući da su u grupu uključeni učenici sličnih problema, koji vjerojatno dijele slična iskustva. Na taj si način pružaju podršku i uče jedan od drugoga. Stoga je razvidno da su kroz boravak u PDB-u razvili svijest o štetnosti društva vršnjaka koja ih potiču na opasna i rizična ponašanja. Iako je uvriježeno mišljenje da je utjecaj vršnjaka uglavnom negativan, treba osvijestiti brojne prednosti koje nude vršnjačke grupe. Vršnjaci pomažu jedni drugima u bitnim prilagodabama koje podrazumijeva odrastanje (neovisnost o roditeljima te sloboda djelovanja i mišljenja), uče komunicirati ideje i osjećaje, razvijaju empatiju, kritički se odnose prema sebi i drugima, no istovremeno si pružaju podršku (Lebedina-Manzoni i Ricijaš, 2013). Možemo reći da je PDB kao socijalno-pedagoška mjera, u punom smislu te riječi, ostvarila svoj cilj te upotrijebila sve dobrobiti vršnjačkih skupina kako bi korisnici jedan drugome pomogli.

8.1.2. Hipoteza 3

Treća hipoteza prema kojoj učenici koji su dulje u PDB-u posjeduju manje rizika i veću emocionalno-reaktivnu prosocijalnost djelomično je potvrđena jer duljina boravka u PDB-u nije povezana s smanjenjem rizika, ali je povezana s razinom prosocijalnosti kod tih učenika.

Iako su ciljevi PDB-a smanjenje rizičnosti u području odnosa prema sebi i drugima, obrazovanja, slobodnog vremena, interesa i navika (Bouillet, 2010) rezultati ovog istraživanja nisu pokazali statistički značajnu povezanost duljine boravka u PDB-u sa smanjenjem rizičnih

čimbenika. Razlog tomu može biti činjenica da je u svakom PDB-u ostvarena maksimalna popunjenost (12 učenika po odgajatelju). Budući da je u nekim školama puno veći broj korisnika (OŠ Zamet, OŠ Srdoči, OŠ Podmurvice), u PDB-u djeluju po dva odgajatelja. Mjera PDB-a izuzetno je zahtjevna jer se rezultati postižu dugotrajnim i kontinuiranim radom (Bouillet, 2010). Prekapacitiranost nesumnjivo smanjuje efektivnost rada odgajatelja, a posebice znajući da se radi o učenicima s poremećajima pažnje. Vrlo je teško zadržati koncentraciju svih učenika istodobno, tim više što se u PDB-u nalaze učenici s različitim vrstama teškoća. Svakako bi od velike pomoći odgajateljima bili volonteri, posebice pedagoških usmjerenja koji će se u svom budućem radu zasigurno susretati s ovakvim učenicima. Njima bi iskustvo volontiranja u ovakvoj vrsti intervencije bila jedinstvena prilika za stjecanje iskustva i prijeko potrebnih kompetencija za rad s djecom. Jedan od razloga nepovezanosti duljine boravka u PDB-u i smanjenja rizičnog ponašanja kod djeteta može biti i obitelj, ukoliko se istovremeno i s njom ne radi na smanjenju rizičnosti. Naime, brojni autori ističu obitelj kao snažan izvor rizičnih čimbenika (Bašić, 2009; Scholte, 1995). Roditeljski stil pokazao se kao izuzetno bitan čimbenik (Scholte, 1992; Koller-Trbović i sur., 2009; Richaud i sur., 2012). Slab roditeljski nadzor i manjak podrške rezultira problemima u ponašanju i manjkom samopouzdanja kod djece (Koller-Trbović, 2004). Ukoliko se učenik nalazi u riziku za razvoj poremećaja u ponašanju, možemo pretpostaviti da se učenik nalazi u nesigurnom okruženju, odnosno disfunkcionalnoj obitelji (Odošić, 2007). Važnost i utjecaj obiteljskog života očituje se u njegovoj dinamici, koja je nerijetko nepredvidiva. Rizična obitelj može izgubiti epitet rizičnosti nakon uključivanja u neki oblik intervencije, no to nije uvijek slučaj (Marušić, 1996). Postoji i mogućnost da učenici posjeduju veliki broj strukturalnih rizičnih čimbenika poput niskog kvocijenta inteligencije ili socio-ekonomskog statusa (Scholte, 1992; Koller-Trbović, Nikolić i Dugandžić, 2009), na koje odgajatelji jednostavno ne mogu utjecati, bez obzira na njihove kompetencije i kvalitetno osmišljene planove intervencije.

Rezultati su dokazali povezanost između duljine boravka u PDB-u i povećanja emocionalno-reaktivne prosocijalnosti, dakako prema samoprocjeni učenika. Možemo implicirati da je cilj PDB-a, poboljšanje odnosa prema drugima, ostvaren. Naime, prosocijalno ponašanje usko je povezano sa socijalnim kompetencijama. One, pak, podrazumijevaju bolje i kvalitetnije odnose s vršnjacima (Spinard i sur., 2006; Grgić i sur., 2014). Odgajatelji u PDB-u, očito ulažu puno truda u razvijanje socijalnih vještina poput slušanja sugovornika, uvažavanje tuđeg mišljenja i slično (Mirolović-Vlah, 2004) što utječe

na učestalost njihova prosocijalnog ponašanja. Učenici tijekom vremena u ovoj intervenciji možda postaju senzibiliraniji i osjetljiviji na potrebe osoba koje ih okružuju.

8.1.3. Hipoteza 4

Hipoteza 4 prema kojoj se ne očekuju razlike između dobi i rizičnih čimbenika i prosocijalnog ponašanja je djelomično potvrđena budući da je utvrđena povezanost između dobi i lokusa kontrole te motivacije za školu.

Iako se radi o slaboj povezanosti, ona je statistički značajna te ukazuje na činjenicu da se s povećanjem dobi povećava i rizik učenika za lokus kontrole i njihovom motivacijom za školu, što je istaknula i Marušić (1996). Iako smo očekivali da će se s dobi smanjiti rizici, budući da su stariji učenici dulje uključeni u socijalno-pedagošku mjeru PDB, rezultati se mogu tumačiti na sljedeći način. Budući da je obitelj i roditeljski stil izuzetno bitan faktor rizičnih čimbenika, možemo pretpostaviti da je upravo odgoj bio presudan u stvaranju rizika za lokus kontrole. Naime, ti učenici vjerojatno imaju nedovoljno razvijeno samopouzdanje, nisu svjesni svojih mogućnosti i sposobnosti te si nerijetko postavljaju ciljeve koje ne mogu ispuniti. Ekstrinzično su motivirani za pisanje zadaća, učenje i zadovoljavanje obaveza, odnosno orijentirani su na dobivanje nagrade za dobar postupak ili izbjegavanje kazne. Iz tog razloga postoji visoki rizik od neizvršavanja zadaća, kao što su pokazali rezultati ovog istraživanja. Djeca prepuštaju odluke drugima jer smatraju da ne mogu utjecati na vlastitu budućnost. Također je prisutan i značajan rizik u motivaciji za školu. Prema rezultatima, veliki broj učenika ne radi zadaće, što je povezano sa slabim školskim uspjehom, koji nerijetko dovodi do toga da učenici ne vole određene školske predmete. Takav odnos prema školskim predmetima može biti povezan s nedovoljno zanimljivim sadržajima koji se obrađuju u školi ili neorganiziranom nastavom. Učenici se često žale na memoriziranje prevelikog broja nepotrebnih činjenica, učestala ispitivanja i preteške torbe. S druge strane, rezultati istraživanja upućuju na činjenicu da odnos između učenika i učitelja nije zadovoljavajući. Učitelji smatraju da su učenici zahtjevni i teški, što može ukazivati na nekompetentnost učitelja za nošenje s takvim učenicima. Opić i Jurčević-Lozančić (2008) tvrde da je takvih učitelja čak 67%. Učitelji bi trebali prilagoditi svoj didaktičko-metodički pristup tim učenicima, kao prema djeci s teškoćama u razvoju, kako bi im približili obrazovni sadržaj i zainteresirali ih za daljnje učenje. Izuzetno je bitno orijentirati se na prednosti djeteta

prilikom osmišljavanja plana i programa svakog predmeta. Primjera radi, učeniku koji ima poremećaj pažnje te vrlo lako gubi pažnju, nije primjereno dati esejske testove, već za njega treba osmisliti pitanja koja zahtijevaju kratko objašnjenje ili mu omogućiti usmeno odgovaranje. Ukoliko se ne uzmu u obzir individualne teškoće djeteta, ono će izgubiti interes i motivaciju za učenje jer nije u mogućnosti iskazati svoje znanje na adekvatan način.

Rezultati su dokazali da dob nije povezana s prosocijalnim ponašanjem što ističe i Brebrić (2008). Autorica tvrdi da postoje razlike u vrstama prosocijalnosti koje se mijenjaju s godinama, pritom su mlađa djeca sklona tješnju dok odrastanjem postaju altruističnija. Pomaganje se ne mijenja s odrastanjem, a humanitarni rad se povećava s dobi. Rezultati istraživanja Carlo i sur. (2003) dokazali su da su srednji adolescenti skloniji altruističnom prosocijalnom ponašanju, no oni koji manifestiraju neke oblike nepoželjnog ponašanja nerado pomažu (Carlo i sur., 2010). Budući da je u ovom istraživanju sudjelovao 51 (73,4%) mladi adolescent, a tek ih je 5 (7,8%) ušlo u srednju adolescenciju, nije bilo moguće utvrditi razlike između mladih i srednjih adolescenata, već dob na generalnoj razini.

8.1.4. Hipoteza 5

Posljednja hipoteza prema kojoj dječaci posjeduju veći broj rizičnih čimbenika, a djevojčice češće iskazuju prosocijalno ponašanje je odbačena. Prema rezultatima ovog istraživanja djevojčice posjeduju veći broj rizičnih čimbenika, a dječaci češće iskazuju prosocijalno ponašanje.

Ovi rezultati u potpunosti su neočekivani jer su u suprotnosti s dosadašnjim rezultatima istraživanja o rizičnosti i prosocijalnom ponašanju. Naime, strana (Carlo i sur., 2006; De Caroli i Sagone, 2014) i domaća istraživanja (Keresteš, 2006; OECD, 2007) ukazuju na postojanje spolnih razlika u prosocijalnom ponašanju i rizičnim čimbenicima. Prema Keresteš (2006) dječaci su agresivniji, a djevojčice prosocijalnije. Prema Izvješću OECD-a (2007) dječaci su skloniji češćoj konzumaciji alkohola i rizičnom seksualnom ponašanju. Prema rezultatima ovog istraživanja djevojčice iskazuju više rizika u nošenju s problemima nego što to iskazuju dječaci. Djevojčice ne traže uzroke svojih problema, odgađaju rješavanje problema ili ih izbjegavaju. Ove karakteristike vezane su uz osobnost djeteta (Scholte, 1998) te je iz tog razloga izuzetno bitno uzeti ih u obzir prilikom pisanja intervencijskog programa. Također, djevojčice su hiperaktivnije od dječaka, što ukazuje na eksternalizirane teškoće u

ponašanju (Scholte, 1998). Djevojčice ne mogu sjediti mirno, nemirnije su od dječaka, češće mijenjaju aktivnosti jer lakše gube pozornost od dječaka. Djevojčice su rizičnije od dječaka i u postizanju školskog uspjeha. Ovi su rezultati izuzetno zanimljivi i potiču na kritičko razmišljanje. Jedan od razloga ovih spolnih razlika u navedenim dimenzijama rizičnih čimbenika može biti i sve liberalniji odgoj i kulturološka nastojanja da se smanje razlike između spolova. Svjedoci smo brojnih spolnih stereotipa prema kojima su dječaci snažni i nikad ne plaču, a djevojčice nježne i nemoćne. S time u vidu, djevojčice postaju izložene rizicima koji su inače bili karakteristični za dječake. Ovi rezultati ukazuju na činjenicu da se djevojčice koje su uključene u PDB razmjerno lošije nose s problemima te nemaju sposobnost kontrolirati svoje postupke, što postavlja pitanje njihove sposobnosti da uzmu kontrolu u svoje ruke te da postanu odgovorne za svoja djela. Odgajatelji bi trebali obratiti veću pozornost na ponašanja, stavove i navike djevojčica ili dio djevojčica koje se dodatnim i svebuhvatnim opservacijskim postupcima ističu etiološki visokorizičnima. Također, odgajatelji trebaju pronaći način na koji će zainteresirati djevojčice kako ne bi često mijenjale aktivnosti već bi razvile sposobnost dovršavanja započete aktivnosti, odnosno smanjile razinu odustajanja ukoliko naiđu na neku prepreku, što se često reflektira i na njihove školske obaveze i nezadovoljavajući školski uspjeh. Drugi razlog kojim možemo objasniti ovakve rezultate jest kulturološka činjenica da su dječaci uglavnom življi i nestašniji, premda ima iznimaka, te su neki obrasci ponašanja za njih karakteristični. Iz tog razloga, odgajatelji možda ne doživljavaju neke probleme toliko alarmantnima kada se pojave kod dječaka, dok ih više iznenađuju kada se slična ponašanja jave kod djevojčica.

Budući da su djevojčice u PDB-u u većem riziku u nošenju s problemima, hiperaktivnosti i školskom postignuću nego dječaci, nije iznenađujuće da su onda dječaci iskazali veću razinu prosocijalnosti u svom ponašanju. To je, također, suprotno dosadašnjim rezultatima istraživanja. Carlo i suradnici (2003; 2010) tvrde da djevojčice posjeduju veću emocionalnu prosocijalnu tendenciju nego dječaci. No, valja napomenuti da su oni radili istraživanje na tipičnoj populaciji, a u našem uzorku ispitanika se radi o specifičnoj skupini djece koja po brojnim obilježjima odstupa od tipičnih vršnjaka (što i jest razlog uključivanja u PDB). De Caroli i Sagone (2014) su također dokazale da su djevojčice sklonije prosocijalno reagirati u emocionalnim i kriznim situacijama. U ovom su istraživanju dječaci iskazali veću razinu emocionalno-reaktivne prosocijalnosti, što može biti povezano s činjenicom da se dječake uči da pokazuju emocije i reagiraju na njih.

Osim već spomenutih preporuka od kojih bi, vjerujemo, odgajatelji pa onda i učenici imali koristi, vrijedi napomenuti da je bitna ustrajati na suradnji različitih ustanova i domena rada s učenicima u riziku. Pritom se misli na povezanost sa školom (stručnim suradnicima i učiteljima), no prije svega s obitelji. Preporučljivo je povezati se i s visokoškolskim ustanovama i volonterskim udrugama koje bi kroz nesebičan volonterski rad doprinijele osobnom razvoju pojedinca koji je uključen u PDB, ali i vlastitom razvoju, čime se sve pridonosi boljitku zajednice u kojoj obitavaju. Poželjno je uključiti i djelatnike iz zdravstvene skrbi koji bi kroz različite edukativne radionice i predavanja osvijestili učenike o ozbiljnosti različitih problema s kojima se svakodnevno nose i načinima njihova rješavanja. Također je bitno da odgajatelji neprestano evaluiraju svoj rad kroz evaluaciju osmišljenog programa za svakog učenika. Nesumnjivo je da odgajatelji reflektivno promišljaju o razlozima možebitnog neispunjenja određenih ciljeva, odnosno postignutim ciljevima, kako bi unaprijedili svoj rad.

8.2. Preporuke za buduća istraživanja

Prilikom pisanja ovoga rada uočena su neka metodološka ograničenja, stoga se za buduća istraživanja preporuča sljedeće:

- i. U istraživanje bi valjalo uključiti veći broj ispitanika, odnosno provesti istraživanje u Domovima za odgoj djece i mladeži drugih gradova. Većim uzorkom dobili bi se vjerodostojniji podaci na temelju kojih bi se mogli donositi zaključci i preporuke.
- ii. Budući da su se za ispitivanje prosocijalnog ponašanja koristili samoiskazi, bilo bi korisno u istraživanje uključiti i vršnjačke procjene prosocijalnog ponašanja kako bi se povećala vjerodostojnost rezultata.
- iii. Uključiti roditelje u prikupljanje podataka.
- iv. Provjeriti uzročno-posljedične odnose multivarijantnom linearnom regresijskom analizom

9. ZAKLJUČAK

Određen broj učenika u školama u Rijeci nalazi se na istome mjestu – oni se uključuju u socijalno-pedagošku mjeru poludnevnog boravka Doma za odgoj djece i mladeži. PDB je preventivna mjera kojom se nastoje smanjiti rizični čimbenici učenika. Kroz pomno osmišljen plan i program koji je nastao kao rezultat procjena stručnjaka, nastoje se smanjiti rizični čimbenici koje učenik ima. Svako je dijete individua za sebe. Niti jedan učenik koji je uključen u PDB ne posjeduje jednake probleme. Uzroke najčešćih problema s kojima se ti učenici susreću pronalazimo u međuodnosu njihove osobnosti i okoline. Pritom se misli na njihovu obitelji, vršnjake i školu, budući da u njoj borave veći dio dana.

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi koje rizične čimbenike i dimenzije prosocijalnog ponašanja manifestiraju učenici koji su uključeni u PDB te postoji li povezanost među njima.

Prema dobivenim rezultatima rizici su niski, a najveći rizik ovih učenika jest nemogućnost nošenja s problemima. Također, učenici su pokazali visoku razinu hiperaktivnosti i rizika koji je povezan s lokusom kontrole. Postoji razlika u spolu i rizičnim čimbenicima, no iznenađuje činjenica da su upravo djevojčice procijenjene rizičnijima za nošenje s problemima, hiperaktivnosti, ali i za školsko postignuće. Dječaci češće iskazuju emocionalno-reaktivnu prosocijalnost od djevojčica. Istraživanjem je utvrđena povezanost duljeg boravka i emocionalno-reaktivne prosocijalnosti učenika. Dokazano je da je prosocijalno ponašanje negativno povezano s rizikom od nepovoljnih vršnjačkih grupa.

S obzirom na postavljenu aplikativnu svrhu istraživanja kojom smo željeli dati preporuke odgajateljima u PDB-u kako bi unaprijedili svoj rad, zaključujemo da bi:

1. Imajući u vidu značajnu rizičnost osobnosti većine učenika koji su uključeni u PDB, odgajatelji trebali staviti naglasak na smanjenje rizičnosti dimenzija nošenje s problemima i lokus kontrole, kao i hiperaktivnost, kroz svoje stručne planove i programe.
2. Premda su individualni planovi vrlo specifični, odgajatelji trebali posvetiti više pažnje u pisanju stručnih planova i programa za djevojčice osobito u dimenzijama nošenje s problemima, hiperaktivnost, školsko postignuće te emocionalno-reaktivna prosocijalnost.

10. SAŽETAK

Temeljni cilj rada bio je utvrditi relacije rizičnih čimbenika za probleme u ponašanju djece u poludnevnom boravku Doma za odgoj djece i mladeži, Rijeka s njihovim samoprocjenjenim prosocijalnim tendencijama. Sukladno specifičnim ciljevima, rad je imao 5 hipoteza.

U istraživanju su sudjelovali odgajatelji i učenici iz poludnevnog boravka Doma za odgoj djece i mladeži, Rijeka, koji djeluje u 6 riječkih osnovnih škola. Istraživanju se odazvalo 8 odgajatelja i 64 učenika, od čega 27 (42,2%) dječaka i 37 (57,8%) djevojčica. Za prikupljanje podataka koristili smo 2 mjerna instrumenta: Upitnik o rizičnim čimbenicima (Scholte, 1998) i Mjera prosocijalnih tendencija samoprocjene učenika o prosocijalnom ponašanju, prilagođen uzrastu mlađih adolescenata (Carlo i sur., 2003). Faktorskom analizom se određivala konstruktna valjanost i dimenzije za skalu Mjera prosocijalnih tendencija samoprocjene učenika o prosocijalnom ponašanju, koja je prilagođena uzrastu mlađih adolescenata (Carlo i sur., 2003). Metode kojima su se hipoteze testirale su deskriptivna, korelacijska i diferencijalna metoda.

Prema rezultatima istraživanja, rizici su niski, a učenici iskazuju najveću rizičnost u dimenzijama nošenje s problemima, hiperaktivnost i lokus kontrole. Učenici koji su dulje uključeni u PDB češće manifestiraju emocionalno-reaktivno prosocijalno ponašanje. Rizik od vršnjačkih grupa negativno je povezan s prosocijalnim ponašanjem. Iznenaduje rezultat da su djevojčice iskazale više rizika u dimenzijama nošenje s problemima, hiperaktivnost i školsko postignuće, kao i što rjeđe iskazuju emocionalno-prosocijalno ponašanje, u donosu na dječake.

Rezultati ovoga istraživanja ukazuju na veću rizičnost djevojčica naspram dječaka u pojedinim dimenzijama rizika te manji intenzitet emocionalno-reaktivne prosocijalnosti, stoga je preporuka ovog istraživanja iskoristiti dobivene spoznaje u planiranju specifičnih ciljeva rada u poludnevnom boravku. U tome smislu, odgajatelji se, prilikom pisanja individualnih planova i programa, trebaju usmjeriti na one dimenzije rizika koje su se pokazale najzastupljenijima među učenicima. Također, potrebno je obratiti veću pozornost na djevojčice, budući da se utvrdilo da posjeduju veći rizik u određenim dimenzijama od dječaka, te da rjeđe iskazuju emocionalno-reaktivno prosocijalno ponašanje.

Ključne riječi: poludnevni boravak, djeca u riziku, rizični čimbenici, prosocijalno ponašanje.

11. SUMMARY

The main purpose of this paper was to define relations between risk factors and prosocial tendencies among students enrolled in day treatment program (PDB) guided by Dom za odgoj djece i mladeži, Rijeka. In line with specific aims of this paper we have formulated five hypotheses.

Educators and students enrolled in PDB guided by Dom za odgoj djece i mladeži, Rijeka which operates in six elementary schools in Rijeka participated in this research. Overall of eight educators and 64 students, 27 (42,2%) of whom were boys and 37 (57,8%) were girls responded positively to our request for participation in this research. Two instruments were used to collect the data: Risk Factor Questionnaire (Scholte, 1998) and Prosocial Tendencies Measure-Revised adjusted for young adolescents (Carlo et al., 2003). Factor analysis was used to determine construct validity and dimensions for Prosocial Tendencies Measure modified to use with younger adolescents (Carlo et al., 2003). In order to test the hypotheses we used descriptive method, correlation method and differential method.

The data showed low risk rates among students. The students manifested highest risks in coping styles, hyperactivity and locus of control. Students who were involved in PDB for a longer period expressed emotionally-reactive prosocial behavior more often. Peer group risk was negatively connected to prosocial behavior. The next finding was quite surprising. Compared to boys, greater risks at coping styles, hyperactivity and achievement were found among girls.

The results of this study indicate that girls possess more risks than boys regarding certain risk factors. Moreover, girls act less prosocially than boys. These findings can help educators set specific aims and plan their programs properly. Accordingly, educators should focus on those dimensions that have been proven by this research as potentially risky among students. They should also focus their attention to individual plans and programs for girls since they have proven to be at greater risk than boys, as well as it has been indicated that they tend to act less prosocially than boys.

Key words: day treatment program, “at risk” children, risk factor, prosocial behavior

11. LITERATURA

1. Ajduković, M. i Kolesarić, V. (2003). *Etički kodeks istraživanja s djecom*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži : Vijeće za djecu Vlade Republike Hrvatske.
2. Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L. i Sladović Franz, B. (2008). Agresivno i prosocijalno ponašanje djece u dječjim domovima. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(2), str. 185-213.
3. Azimpour, A., Neasi, A., Shehni-Yailagh, M. i Arshadi, N. (2012). Validation of "Prosocial Tendencies Measure" in Iranian University Students. *University Students. Journal of Life Science and Biomedicine*, 2(2), str. 34-42.
4. Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Bašić, J. i Ferić, M. (2004). Djeca i mladi u riziku - rizična ponašanja. U J. Bašić, N. Koller-Trbović i S. Uzelac, *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
6. Borovečki, A. i Lang, S. (2010). *Javno zdravstvo, etika i ljudska prava*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Medicinski fakultet, Škola narodnog zdravlja „Andrija Štampar“.
7. Bouillet, D. (2010). Pedagoške mjere u sustavu intervencija prema učenicima rizična ponašanja: kritička analiza. *Napredak* 151 (2), str. 268 – 290.
8. Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
9. Bouillet, D. i Uzelac, S. (2008). *Priručnik za nositelje produženog stručnog tretmana u osnovnoj i srednjoj školi*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, Agencija za odgoj i obrazovanje, Nakladni zavod Globus.
10. Brebrić, Z. (2008). Neke komponente emocionalne inteligencije, školski uspjeh, prosocijalno i agresivno ponašanje učenika u primarnom obrazovanju. *Napredak*, 149(3), str. 296-311.
11. Buhrmester, D., Goldfarb, J. i Cantrell, D. (1992). Self presentation when sharing with friends and nonfriends. *Journal of Early Adolescence*, 12, 61-79.
12. Carlo, G. i Randall, B. A. (2002). The Development of a Measure of Prosocial Behaviors for Late Adolescents. *Faculty Publications, Department of Psychology. Paper 70*.

13. Carlo, G., Fabes, R., Laible, D. i Kupanoff, K. (1999). Early Adolescence and Prosocial/Moral Behavior II: The Role of Social and Contextual Influences. *Journal of Early Adolescence*, 19(2), 133-147.
14. Carlo, G., Hausmann, A., Christiansen, S. i Randall, B. A. (2003). Sociocognitive and Behavioral Correlates of a Measure of Prosocial Tendencies for Adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 23(1), str. 107-134.
15. Carlo, G., Knight, G., McGinley, M., Zamboanga, B. i Hernandez Jarvis, L. (2010). The Multidimensionality of Prosocial Behaviors and Evidence of Measurement Equivalence in Mexican American and European American Early Adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 20(2), str. 334–358.
16. Coie, J., Watt, N., West, S., Hawkins, J., Asarnow, J. i Markman, H. (1993). The Science of Prevention: A Conceptual Framework and Some Direction for National Research Program. *American Psychologist*, 48(10), 1013-1021.
17. Crick, N. i Nelson, D. (1999). Rose colored glasses: Examining the social information-processing of prosocial young adolescents. *Journal of Early Adolescence*, 19, 17-38.
18. De Caroli , M. i Sagone, E. (2014). *Research in Psychology and Behavioral Sciences*, 2(2), str. 48-53.
19. Dom za odgoj djece i mladeži, Rijeka. Preuzeto 18. svibanj 2016 iz <http://dzo-rijeka.hr/>
20. Drayfoos, J. (1990). *Adolescent at Risk: Prevalence and Prevention*. New York: Oxford University Press.
21. Drayfoos, J. (1997). The Prevalence of Problem Behaviors: Implication for Programs. U R. Weissberg, T. Gullotta, R. Hampton, B. Ryan i G. Adams, *Enhancing Children's Wellness: Healthy Children 2010*. (str. 17-46). Sage Publication.
22. Durlak, J. (1995). *Successful Prevention Programs for Children and Adolescents*. New Delhi: Sage Publications.
23. Đuranović, M. i Opić, V. (2013). Mogućnost prevencije rizičnih ponašanja djece predškolske dobi. *Magistra Iadertina*, 8(1).
24. Eisenberg, N. i Fabes, R. (1998). Prosocial development. *Handbook of Child Psychology, 3: Social, Emotional, and Personality Development* , 701-778.
25. Eisenberg, N. i Mussen, P. (1989). *The Roots of Prosocial Behavior in Children*. Cambridge University Press.
26. Elez, M. i Čelar, M. (4. July 2016). *Osposobljavanje budućih pedagoga za ulogu kritičko-refleksivnog praktičara*. Dohvaćeno iz Pedagogija.hr:

<http://www.pedagogija.hr/ekvilibrij/osposobljavanje-buducih-pedagoga-za-ulogu-kriticko-refleksivnog-practicara.html>

27. Estrada, P. (1995). Adolescents' self-reports of prosocial responses to friends and acquaintances: The role of sympathy-related cognitive, affective and motivational processes. . *Journal of Research on Adolescence*, 5, 173-200.
28. Ferić Šlehan, M., Mihić, J. i Ricijaš, N. (2008). Rizična ponašanja mladih i percepcija očekivanih posljedica za rizična ponašanja od strane roditelja. *Kriminologija i socijalna integracija*, 16(2), 1-124.
29. Ferić, M. i Bašić, J. (2000). Prosocijalno i agresivno ponašanje djece rane školske dobi kao zaštitno-rizični čimbenici njihovog razvoja. U J.Bašić i J. Janković, *Rizični i zaštitni čimbenici u razvoju poremećaja u ponašanju djece i mladeži* (str. 97-106). Zagreb: Povjerenstvo Vlade RH za prevenciju poremećaja u ponašanju djece i mladeži i zaštitu djece s poremećajima u ponašanju.
30. Fulgosi, A. (1988). *Faktorska analiza*. Zagreb: Školska knjiga.
31. Gibbons, F. i Gerrard, M. (1995). Predicting young adults' health risk behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*. 69, 505-517.
32. Ginzberg, E., Berliner, H. i Ostow, M. (1988). *Signs of effectiveness II: Preventing Alcohol, Tobacco and other Drug Use: A Risk Factor/Resiliency-based Approach*. Washington D.C.: Government printing Office.
33. Grgić, N., Babić Čikeš, A. i Ručević, S. (2014). Emocionalna inteligencija, agresivno i prosocijalno ponašanje učenika rane adolescentske dobi. *Život i škola*, 32(2), str. 43-60.
34. Habjanec-Martinović, S. i Marušić, D. (1999). Okvirni program produženog stručnog postupka u osnovnim školama. *Kriminologija i socijalna integracija*, 7(1), 77-82.
35. Hawkins, J., Catalano, R. i Miller, J. (1992). Risk and Protective Factors for Alcohol and Other Drug problems in Adolescence and Early Adulthood: Implications for Substance Abuse Prevention. *Psychological Bulletin*, 112(1), 64-105.
36. Hibell , B., Andersson , B., Bjarnason, T., Ahlstrom, S., Balakireva, O., Kokkevi, A. i Morgan, M. (2012). *The 2011 ESPAD Report. Substance Use Among Students in 36 European Countries*. Stockholm: The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Council of Europe, Pompidou Group.
37. Hoffman, M. (1982). Development of prosocial motivation: Empathy and guilt. U N. Eisenberg, *The development of prosocial behavior*. New York: Academic Press.

38. *Hrvatski leksikon*. Preuzeto 10. svibanj 2016 iz <http://www.hrleksikon.info/definicija/devijantno-ponasanje.html>
39. Jurčević-Lozančić, A. (2011). Teorijski pogledi na razvoj socijalne kompetencije predškolskog djeteta. *Pedagogijska istraživanja*, 8(2), str. 271 – 281.
40. Katz, L. G. i McClellan, D. E. (1997). *Poticanje razvoja dječje socijalne kompetencije*. Zagreb: Educa.
41. Kazaferović, E. (2009). Organizacija grupnog rada u posebnim razrednim odjelima i produženom stručnom postupku. U A. Žižak, *Izazovi grupnog rada s djecom, mladima i odraslima u riziku* (str. 115-129). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
42. Keresteš, G. (2002). *Dječje agresivno i prosocijalno ponašanje u kontekstu rata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
43. Keresteš, G. (2006). Mjerenje agresivnog i prosocijalnog ponašanja školske djece: usporedba procjena različitih procjenjivača. *Društvena istraživanja*, 15(1-2), str. 241-264.
44. Koller-Trbović, N. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladeži. U J. Bašić, N. Koller-Trbović i S. Uzelac, *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja* (str. 83-96). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
45. Koller-Trbović, N. i Žižak, A. (2012). Problemi u ponašanju djece i mladih i odgovori društva: višestruke perspektive.
46. Koller-Trbović, N., Nikolić, B. i Dugandžić, V. (2009). Procjena čimbenika rizika kod djece i mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju u različitim intervencijskim sustavima: socio-ekološki model. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45(2), str. 37-54.
47. Koller-Trbović, N., Nikolić, B. i Ratkajec Gašević, G. (2010). Usporedba instrumenata za procjenu rizika i potreba djece i mladih. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18(2), str. 1-104.
48. Koller-Trbović, N., Žižak, A. i Jeđud Borić, I. (2011). *Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih*. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
49. Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
50. Lampridis, E. i Papastylianou, D. (2014). Prosocial behavioural tendencies and orientation towards individualism–collectivism of Greek young adults. *International Journal of Adolescence and Youth*.

51. Lebedina-Manzoni, M. i Ricijaš, N. (2013). Obilježja mladih s obzirom na podložnost vršnjačkom pritisku. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21(1), 29-38.
52. Lopes, P., Salovey, P. i Straus, R. (2003). Emotional intelligence, personality, and the perceived of social relationships. *Personality and Individual Differences*, 35, 651-658.
53. Maccoby, E. i Jacklin, C. (1974). *The Psychology of Sex Differences*. Stanford: Stanford University Press.
54. Maglica, B. K. (2010). Teorijski pristupi u ispitivanju rizičnih zdravstvenih ponašanja. *Psihologijske teme*, 19(1), str. 71-102.
55. Marušić, D. (1996). Produženi stručni tretman učenika s poremećajima u ponašanju pri osnovnoj školi. *Kriminologija i socijalna integracija*, 4(2).
56. Maurović, I. (2011). Snage djece i mladih u riziku pri ulasku u sustav intervencija: specifičnosti s obzirom na spol. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(2), 1-112.
57. McWhirter, J., McWhirter, B., McWhirter, A. i McWhirter, E. (1993). *At-Risk Youth. A Comprehensive Response*. Pacific Grove, California: Brooks/Cole Publishing Company.
58. Mihić, J. i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije - eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 445-471 .
59. Mirolović-Vlah, N. (2004). Stavovi o sukobima i razine poremećaja u ponašanju mladih. *Kriminologija i socijalna integracija*, 12(2), 109-116.
60. Mirolović-Vlah, N. (2004a). *Relacije između stavova o modalitetima rješavanja socijalnih sukoba djece i mladeži i razina poremećaja u njihovom ponašanju (magistarski rad)*. Zagreb
61. Mrazek, P. i Haggerty , R. (1994). *Reducing Risk for Mental Disorders: Frontiers for Preventive Intervention Research*. Washington D.C.: National Academy Press.
62. Mischke, N. (1996). *Verhaltensstörungen bei Kindern und Jugendlichen*. Stuttgart-Berlin-Koln: Verlag W. Kohlhammer.
63. *Nacionalna strategija prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih od 2009 do 2012. godine*. Narodne novine 98/2009.
64. Nazor, M., Sunko , E. i Šandrović-Mucalo, V. (2002). *Izazov je biti učitelj*. Split: Liga za borbu protiv narkomanije.

65. Odošaić, T. (2007). Mladi i poremećaji u ponašanju. *Kateheza* 29(2), str. 126-157.
66. OECD. (2007). *Obrazovne politike za učenike u riziku i učenike s teškoćama u razvoju*. Paris: Organizacija za ekonomsku suradnju i razvoj.
67. Opić, S. i Jurčević-Lozančić, A. (2008). Kompetencije učitelja za provedbu pedagoške prevencije poremećaja u ponašanju. *Odgojne znanosti*, 10(1), 181-194.
68. Petz, B. (2005). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Naklada Slap.
69. Pollard, J. i Hawkins, J. (1999). Risk and Protection: Are both Necessary to Understand Diverse Behavioral Outcomes in Adolescence? *Social Work Research*, 23(3), 145-159.
70. Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: Alinea.
71. Radetić-Paić, M. (2010). Specifični rizici i potrebe djece i mladeži s poremećajima u ponašanju grada Pule. *Kriminologija i socijalna integracija*, 18(1), 1-130.
72. Ratkajec, G. i Jeđud, I. (2009). Razlike u procjeni razina rizika između dvije skupine korisnika institucionalnog tretmana. *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(2), 1-15.
73. Richaud, M. C., Mesurado, B. i Kohan Cortada, A. (2012). Analysis of dimensions of prosocial behavior in an Argentinean sample of children. *Psychological Reports: Mental & Physical Health*, 111(3), str. 1-10.
74. Scholte, E. (1992). Prevention and Treatment of Juvenile Problem Behavior: A Proposal for a Socio-Ecological Approach. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 20(3), 247-262.
75. Scholte, E. (1995). Longitudinal studies on the effectiveness of care services for juveniles. U M. Colton, W. Hellinckx, P. Ghesquiere i M. Williams, *The Art and Science of Child Care* (str. 103-130). Arena.
76. Scholte, E. (1998). Psychosocial Risk Characteristics of Children in Welfare Programmes in Holland. *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 5(2), 185-205.
77. Schwartz, W. (1999). *Developing social competence in children*. New York: Choices Brifes.
78. Spinard, T. L., Eisenberg, N., Cumberland, A., Fabes, R. i Valiente, C. (2006). Relation of emotion related regulation to childrens' social competence: a longitudinal study. *Emotion*, 6(3), 498-510.

79. Stormont, M. (2002). Externalizing behavior problems in young children: Contributing factors and early intervention. *Psychology in the Schools*, 39(2), 127-138.
80. Špelić, A., Zuliani, Đ. i Milošević, I. (2013). Prosocijalnost i empatija u kontekstu integracijskih razreda. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 49(1), str. 135-150.
81. Šućur, Z. (2004). Pojam i tipologija društvenih devijacija: sociološka perspektiva. U J. Bašić, N. Koller-Trbović i S. Uzelac, *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojamovna određenja*. Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.
82. Tremblay, R. (1991). Aggression, prosocial behavior, and gender: Three magic words, but no magic wand. U D. Pepler i K. Rubin, *The development and treatment of childhood aggression* (str. 71-78). Hillsdale: Erlbaum.
83. Ungar, M. (2004). A constructionist discourse on resilience: multiple contexts, multiple realities among at-risk children and youth. *Youth & society*, 35(3), 341-365.
84. Uzelac, S. (1995). *Socijalna edukologija – osnove socijalne edukologije mladih s poremećajima u socijalnom ponašanju*. Zagreb: Sagena.
85. Vasta, R., Haith, M. M. i Miller, S. A. (1998). *Dječja psihologija*. Moderna znanost.
86. Vlah, N. (2011). Relacije između stavova o obrascima ponašanja u socijalnim sukobima i razina poremećaja u ponašanju. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(1), 1-130.
87. Vlah, N. (2013). *Poželjna ponašanja mladih u konfliktima*. Zagreb: Biakova.
88. Waters, E. i Sroufe, L. A. (1983). Social Competence as a Developmental Construct. *Developmental Review*, 3, 73-97.
89. Williams, J., Ayers, D. i Arthur, W. (1997). Risk and Protective Factors in Development of Delinquency and Conduct Disorders. U M. Fraser, *Risk and Resilience in Childhood: An Ecological Perspective* (str. 140-170). Washington D.C.: NASW Press.
90. *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi*. Narodne novine 87/2008.
91. Zloković, J. i Vrcelj, S. (2010). Rizična ponašanja djece i mladih. *Odgojne znanosti* 12(1), str. 197-213.
92. Žižak, A. i Koller-Trbović, N. (2013). *Procjena rizika i snaga u funkciji planiranja tretmana (Rezultati znanstvenog projekta: Usklađivanje intervencija s potrebama*

djece i mladih u riziku: izrada modela). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu,
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

12. PRILOZI

*Prilog 1. Skala Mjera prosocijalnih tendencija, prilagođen mlađim adolescentima (PTM-R)
(Carlo i sur., 2003)*

OPĆI PODACI UČENIKA/UČENICE

Dob: _____ Spol: M/Ž (zaokruži) Razred: _____ ŠIFRA: _____

Koliko imaš prijatelja u razredu? (zaokruži/nadopiši)

0 prijatelja 1 prijatelj 2 prijatelj 3 prijatelja 4 prijatelja _____prijatelja

Koristeći skalu navedenu ispod, napiši broj (od 1-5) pored svake tvrdnje ovisno o tome u kojoj mjeri te sljedeće rečenice opisuju.

UOPĆE ME NE OPISUJE	VRLO MALO ME OPISUJE	DONEKLE ME OPISUJE	VRLO DOBRO ME OPISUJE	ODLIČNO ME OPISUJE
1	2	3	4	5

1. Najbolje pomažem drugima kad me drugi ljudi gledaju.	
2. Osjećam se dobro kad utješim nekoga tko je veoma uzrujan.	
3. Kada se nalazim među mnoštvom ljudi, lakše mi je pomoći unesrećenima.	
4. Mislim da je jedna od najboljih stvari kod pomaganja drugima, što pred drugima izgledam kao jako dobra osoba.	
5. Nastojim pomoći osobama koje su u ozbiljnoj nevolji.	
6. Ne dvoumim se kad me netko traži za pomoć.	
7. Radije pomažem kad nitko za to ne zna.	
8. Nastojim pomoći osobama koje su ozbiljno ozlijeđene.	
9. Smatram da je milostinja u obliku novca ili drugih dobra najbolja kada ja od nje imam neku korist.	
10. Pomažem potrebitima kad oni ne znaju tko im je pomogao.	
11. Nastojim pomoći drugima pogotovo kad su zbilja osjećajni.	

12. Najbolje pomažem drugima kad me ostali pažljivo promatraju.	
13. Lako mi je pomoći drugima kad se nalaze u nekoj teškoj situaciji.	
14. Najčešće pomažem drugima, a da oni pritom ne znaju tko im je pomogao.	
15. Najučinkovitije pomažem drugima kad se nalazim u izuzetno emocionalnoj situaciji.	
16. Kad me netko upita za pomoć, odmah mu pomažem.	
17. Mislim da je najbolja situacija kad pomažem drugima bez njihova znanja.	
18. Jedna od najboljih stvari u dobrotvornom radu jest što to izgleda jako dobro.	
19. Emocionalne situacije potiču me da pomažem potrebitima.	
20. Smatram da ako ja nekoj osobi pomognem, da bi mi ona trebala pomoći u budućnosti.	
21. Uglavnom pomažem drugima kad su izuzetno uzrujani.	

Hvala na sudjelovanju!

Upitnik za odgajateljevu procjenu djetetovih ponašanja

Škola i razred: _____

ŠIFRA: _____

Opći podaci odgajatelja			
Dob: ____	Spol: M/Ž	Struka: _____	Godine staža u struci: ____
Koliko dugo poznajete dijete?			
Opći podaci učenika/učenice			
Dob: ____	Spol: M/Ž		
Koliko dugo dijete ide u PSP?			

Upute za procjenu: Stavite znak X uz odgovor za koji mislite da odgovara djetetu za svaku od čestica.

0 = nema rizika

1 = blagi rizik (jednom mjesečno ili manje)

2 = umjereni rizik (jednom tjedno ili više puta mjesečno)

3 = jasni, redoviti rizik (jednom dnevno ili više puta tjedno)

		0	1	2	3
Depresija	- dijete misli da ga nitko ne voli				
	- dijete se osjeća nesretno, tužno ili depresivno				
	- dijete se osjeća manje vrijedno od ostalih				
	- dijete se osjeća usamljeno, ostavljeno				
	- dijete se osjeća zanemareno				
Tjeskoba	- dijete djeluje plaho, bojažljivo				
	- dijete je nervozno, uznemireno				
	- dijete djeluje neodlučno, neuravnoteženo				
	- dijete se lako zabrine				
	- dijete se boji pogreške				
Socijalna tjeskoba	- dijete izbjegava uspostavljenje kontakta s drugima				
	- dijete djeluje povučeno				
	- dijete ne pokazuje interes za druge				
	- dijete je sramežljivo, plaši se kontakta očima				
	- dijete izbjegava razgovarati s drugima				
Hiperaktivnost	- dijete ima teškoće koncentracije				
	- dijete ne sjedi mirno				
	- dijete je nemirno, nestrpljivo				
	- dijete često mijenja aktivnosti				
	- dijete lako gubi pozornost				
Agresija	- dijete je razdražljivo, svadljivo, traži probleme				
	- dijete napada druge				
	- dijete se tuče, prkosno je, u otporu				
	- dijete se brzo uznemiri, ima napadaje ljutnje				
	- dijete je neposlušno				

Antisocijalnost	- dijete izostaje s nastave u školi				
	- dijete uništava javno dobro, imovinu				
	- dijete krade kod kuće/u školi				
	- dijete luta okolo, dolazi kasno kući				
	- dijete postupa potajno/prikriveno radi neke stvari				
Ego kontrola	- dijete sve želi učiniti na svoj način				
	- dijete je neposlušno				
	- dijete postupa impulzivno				
	- dijete ne obraća pozornost na potrebe drugih				
	- dijete ne uviđa posljedice svoga ponašanja				
Lokus kontrole	- dijete kaže da je ono žrtva okolnosti				
	- dijete misli da drugi određuju njegov život				
	- dijete osjeća da ne može utjecati na budućnost				
	- dijete pušta da se stvari događaju same po sebi				
	- dijete ne završava zadaće ili posao				
Nošenje s problemima	- dijete ne traži uzroke				
	- dijete sve odgađa, ostavlja za kasnije				
	- dijete izbjegava rješavanja problema				
	- dijete ne traži pomoć				
	- dijete pokušava izbjeći probleme				
Obiteljski sukobi	- djetetu se ne sviđa njegov otac/majka				
	- dijete se svađa s ocem/majkom				
	- otac/majka se žale na dijete				
	- dijete kritizira svog oca/majku				
	- otac/majka opisuju dijete napornim				
Nadzor	- otac/majka ne zna gdje je dijete				
	- otac/majka ne nadzire dijete				
	- dijete može raditi što želi				
	- otac/majka ne pomaže djetetu				
	- otac/majka ne postavlja jasna pravila/granice				
Privrženost	- otac/majka ne pokazuje osjećaje za dijete				
	- otac/majka se ne igra/razgovara s djetetom				
	- otac/majka ne pokazuje interes za dobrobit/zdravlje djeteta				
	- otac/majka ne pomaže djetetu				
	- otac/majka ne daje emocionalnu potporu				
Motivacija	- dijete ne voli pohađati školu				
	- dijete ne voli predmete u školi				
	- dijete izostaje s nastave				
	- dijete ima slab uspjeh				
	- dijete ne radi zadaće				
Školsko postignuće	- dijete je ponavljalo razred/mijenjalo školu				
	- djetetov uspjeh u školi je nezadovoljavajući				
	- učitelji su nezadovoljni djetetovim rezultatima u školi				
	- dijete zaostaje u školi				
	- roditelji su nezadovoljni djetetovim postignućem				
Odnosi s učiteljima	- dijete i učitelji se sukobljavaju				
	- dijete i učitelji se jedno drugome ne sviđaju				
	- učitelji nemaju dobro mišljenje o djetetu				
	- učitelji procjenjuju dijete teškim				
	- učitelji kažnjavaju dijete				
Rizične aktivnosti	- dijete želi biti vani na ulici				
	- dijete ne zna što bi radilo kod kuće				
	- dijete luta okolo, „visi“ na ulici				

	- dijete posjećuje kafiće, disko klubove ili kockarnice/kladionice				
	- dijete koristi alkohol i/ili drogu				
Odnosi s vršnjacima	- dijete nema ili ima malo prijatelja				
	- dijete se ne slaže s prijateljima/vršnjacima				
	- dijete se svađa s prijateljima				
	- vršnjaci se klone djeteta				
	- dijete ne raspravlja probleme s vršnjacima				
Vršnjačke grupe	- dijete se druži jedino s vršnjacima iz ulice				
	- dijete i vršnjaci izlaze u kafiće/kockarnice/kladionice				
	- dijete i vršnjaci se uključuju u delinkventne aktivnosti				
	- dijete i vršnjaci konzumiraju alkohol i/ili drogu				
		0	1	2	3

Hvala na sudjelovanju!

Prilog 3. Informirani pristanak roditelja

SUGLASNOST

Poštovani,

Za potrebe pisanja svog diplomskog rada pri Filozofskom fakultetu u Rijeci provodim istraživanje te Vas molim za suglasnost da Vaše dijete/štićenik _____ (ime i prezime učenika/ce), razreda _____, Osnovne škole _____, u Rijeci, ispuni anonimnu anketu u trajanju od 15 minuta. Anketa je vezana uz prosocijalno ponašanje, odnosno pomaganje drugima. Istraživanje se provodi u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja s djecom. Rezultati anketnih upitnika bit će korišteni poštujući princip anonimnosti.

Unaprijed zahvaljujem,

Rebeka Pavlović,

Studentica 5.godine anglistike i pedagogije

Datum i mjesto

Potpis roditelja/skrbnika
